

075
1999/2

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXVII. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXVII. évfolyam • 2. szám
1999. április

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:

ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA BENCZE GÉZA
CSORBA CSABA HAVASSY PÉTER
KANYAR JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest I., Corvin tér 8.
Postacím:
1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761

Megjelenik
a József Attila Kulturális és
Szociális Alapítvány, valamint a
Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával
évente hatszor

Előfizetési díj egy évre 540 Ft,
az egyes számok ára 98 Ft.
Terjeszti a Hírlap-előfizetési és
Elektronikus Posta Igazgatóság,
valamint alternatív terjesztők
Előfizethető postautalványon:
1900 Budapest, Orczy tér 1.,
valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számlán
Internetes elérési cím:
vjrktf.hu/honisme.htm
INDEX 25387

Készült a CERBERUS KFT./
nyomdájában
1066 Budapest, Lovag u. 14.
Telefon/Fax: 331-3042
Felelős vezető: Schmidt Gábor
ISSN 0324-7627

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- Ádám Gyula fotóművész, Csíkszereda
Balassa Iván c. egyetemi tanár, Bp.
Bartha Éva muzeológus, Bp.
Benkes Anita pedagógus, Mésztegyő
Bodó Imre növényvédelmi felügyelő, Dombóvár
Bodó Levente képzőművész, Szentegyháza
Dankó Imre dr. etnographus c. egyetemi tanár,
Debrecen
Dömötör Mihály fotóművész, Szeged
Fehér Katalin dr. docens, Bp.
Gábrriel András dr. ny. adjunktus Bp.
Göncz Árpád, a Magyar Köztársaság Elnöke, Bp.
Halász Péter főszerkesztő, Bp.
Holopce Péter tanár, Miskolc
István Lajos helytörténész, Korond
Jáger Attila köztisztviselő, Miskolc
Jáki Sándor Teodóz paptanár, Győr
Jámborné Balog Tünde képzőművész, Makó
Kaczián János levéltáros, Szekszárd
Kamondy Miklós dr., Miskolc
Kerékgyártó Mihály ny. műszaki oktató, Ózd
Király Lajos ny. főiskolai tanár, Kaposvár
Kolta László dr. c. főiskolai docens, Bonyhád
Kovássy Zoltán dr. ny. ügyvéd, Budapest
Márfi Attila főlevéltáros, tud. munkatárs, Pécs
Mirk László tanár, Csíkszereda
N. László Endre ny. muzeológus, Barcs
Pagurka Anna könyvtáros tanár, Bp.
Sebestyén Kálmán dr. történész, Bp.
Sípos Csaba dr. tud. főmunkatárs, Kaposvár
Stockné Horváth Mária főkönyvtáros-történész, Bp.
Sylvester Lajos főszerkesztő, Sepsiszentgyörgy
Szabó Zoltán muzeológus, Bp.
Székely András Bertalan dr. a NKÖM tanácsosa, Bp.
Szlávik Lajos dr. tudományos tanácsadó, Bp.
Szöllösi István tanár, Miskolc
Szócs Lajos tanár, Korond
Tuba László könyvtárigazgató, Mosonmagyaróvár
Udvarhelyi Nándor geológus, Miskolc
Veres László múzeumigazgató, Miskolc
Viga Gyula múzeumigazgató-helyettes, Miskolc

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik tiszteletdíjukról lemondtak.

A címlapon:
Bodó Levente: Domokos Pál Péter Csíksomlyón lévő szobra
(Ádám Gyula felvétele)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Kőrösi Csoma Sándor üzenete (<i>Halász Péter</i>)	3
Emlékezünk a rohamkezdő honvédekre (<i>Dr. Kovássy Zoltán</i>).....	6
A szabadságharc első vértanúja, Mednyánszky László (<i>N. László Endre</i>)	9
„Iskolák nélkül az academia csak üres cífraság” (<i>Fehér Katalin</i>)	12
A Szepesség 1848/1849-ben (<i>Pagura Anna</i>)	17

HAGYOMÁNY

Magyarok Zoboralján (<i>Dr. Gábrriel András</i>)	22
A lőporgyártó Szacs vay család emlékezete (<i>Sylvester Lajos</i>).....	28
Butyka Imre korondi balladájáról (<i>Szőcs Lajos</i>).....	32
A Kunszigeti Jézuskeresés (<i>Jáki Sándor Teodóz</i>)	34
Tavaszi népszokások Korondon (<i>István Lajos</i>)	42
A háromi nyaralótelep elnevezése (<i>Holopceov Péter - Szöllősy István</i>).....	46
1848-as emlékmű Korondon (<i>Szőcs Lajos</i>).....	51

TÁRLAT

„Itt az idő!” 1848 a képzőművészetben (<i>Jánborné Balogh Tiinde</i>).....	52
„Nem a valóságot, hanem az igazat kell nyújtani.” Bodó Levente szentegyházai festő- és szobrászművésszel beszélget <i>Mirk László</i>	57

TERMÉS

Perczel Mór emléke Bonyhádön (<i>Kolta László</i>).....	61
Bunyaszekszárd - egy kirajzás története (<i>Kaczián János</i>)	64
Miskolc postája az 1919-es intervenció idején (<i>Kamody Miklós</i>)	69
II. Világháborús frontesemények és következményei Mesztegyenyő községben és környékén II. (<i>Benkes Anita</i>)	70
Kolozsvári egytemek küldöttsége Debrecenben, 1956. Dr. Bodor András történész professzorral beszélget <i>Sebestyén Kálmán</i>	82
Az olvasási szokások változásai. Nagy Attila olvasáskutatóval beszélget <i>Székely András Bertalan</i>	86

FÓRUM

Mért okoz bennem hiányérzetet a népi építkezés kortárs kutatása? (<i>Jáger Attila</i>).....	91
---	----

KRÓNIKA

Százéves a miskolci Herman Ottó Múzeum (<i>Veres László</i>)	92
A VIII. Országos Honismereti Kiadványszerkesztői Konferencia (<i>Dr. Sipos Csaba</i>)	95
Harmincéves a szerencsi Zempléni Múzeum (<i>Kerekgyártó Mihály</i>)	99
Megújult a Horvay-féle szoborcsoport Dombóvárott (<i>Bodó Imre</i>)	99
A székesfehérvári Deák Dénes Alapítvány pályázata	100
„Voltunk mük es” Gyergyina páter halálára (<i>Sylvester Lajos</i>)	101
In memoriam Dr. Gelencsér Gyula (<i>Bodó Imre</i>)	102
A Honismereti Szövetség 1998. évi tevékenységéről (<i>Bartha Éva</i>)	104

KÖNYVESPOLC

Szentimrei Jenő: Verses magyar Krónika (<i>Dankó Imre</i>)	107
Legeza László-Szacsvay Péter: Felvidéki utakon (<i>Udvarhelyi Nándor</i>)	108
Fejezetek Marcali Bize városrészének történetéből és néprajzából (<i>Király Lajos</i>)	111
Székelyné Kőrösi Ilona: Kecskemét anno ... (<i>Stockné Horváth Mária</i>)	111
Dr. Virágh Árpád: A Balaton múltja és jelene (<i>Dr. Szlávik Lajos</i>)	113
Budapest teljes utcanévlexikona (<i>Balassa Iván</i>)	114
Rábaközi Honismereti Évkönyv, 1997 (<i>Tuba László</i>)	115
Liszka József: „Tudománynak kezdetéről” (<i>Viga Gyula</i>)	115
Csiffáry Gergely: A bélapátvalvi keménycserép (<i>Dankó Imre</i>)	116
Lukács László: A mezőföldi tanyák néprajza (<i>Szabó Zoltán</i>)	119
Szirtes Gábor két könyve a millenniumi Pécsről (<i>Márfi Attila</i>)	119
Dr. Tamás Edit: Komlóska (<i>Viga Gyula</i>)	120
L. Juhász Ilona: Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia (1987–1988) (<i>Balassa Iván</i>)	121

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V. Alkotmány u. 12)

Magyarok Háza (Bp. V. Semmelweis u. 1-3.)

ÉVFORDULÓK

Kőrösi Csoma Sándor üzenete

Születésének 215., jelképnek is hatalmas útjára indulásának 180. évfordulóját ünnepeljük ebben a Kőrösi Csoma Sándornak szentelt esztendőben. Egy évvel államalapításunk millenniumi évfordulója előtt valóságos lelkigyakorlat Csoma Sándorra emlékeznünk, hiszen az elmúlt évezredben a hozzá hasonló lelkületű, akaraterejű és erkölcsi tartású emberek tartották fenn – ha nem is az államot, de legalább – a nemzetet, vagy talán csak annak a 3. évezred nyitányát megélt maradékát. Magunk közé és magunkba tekintve, soha nem volt nagyobb szükségünk arra, amit Kőrösi Csoma Sándor élete példájával reánk örökített.

Kőrösi Csoma Sándor életrajzát – gondolom – minden gyermek ismeri. Tekintettel azonban arra, hogy ezt az írást nem csak gyermekek olvassák, talán nem lesz céltalan, ha röviden elsorolom életének főbb állomásait.

1784-ben született Erdélyben, a háromszéki Csomakőrösön, szegény sorsú, de hagyományos kiváltságokkal rendelkező, katonarendű székely családban. Tizenöt esztendőskorában – tanítói javaslatára – mint *szolgadiák* került a Bethlen Gábor alapította nagyenyedi kollégiumba. Ott a közép- majd a főiskola elvégzése után tanári diplomát kapott és álláshoz is jutott volna. Ő azonban angol ösztöndíjjal 1815-ben a göttingai egyetemre ment, hogy tovább képezze magát elsősorban a keleti nyelvek területén. Ekkor már elhatározott szándéka volt, hogy Belső-Ázsiába indul és megkeresi az őshazát, a magyarok ott élő maradékát. 1819-ben indult útnak gyalog, kevés pénzzel, de annál nagyobb felkészültséggel, elszántsággal. Törökországon, Iránon, Afganisztánon és Indián át Nyugat-Tibetbe jutott, de onnan a politikai helyzet veszélyessége és anyagi nehézségei miatt vissza kellett fordulnia.

William Mocroft angol kormány megbízott, aki felismerte a magyar vándorban a rendkívüli képességekkel megáldott embert, Csoma figyelmét a tibeti nyelv kutatása felé irányította, anyagi segítséget is nyújtva ehhez a munkához. Ezt követően Kőrösi Csoma Sándor kisebb megszakításokkal 1823-tól 1830-ig különböző lámakolostorok fűtetlen celláiban, óriási akaraterejével átvészelt nélkülözések közepette elkészítette a tibeti nyelv első nyelvtanát és a tibeti-angol szótárt. Ezt követően négy éven át dolgozta fel anyagát és 1834-ben mindkét munkája megjelent. 1837-ben visszatért Calcuttába, ahol az Ázsiai Társaság könyvtárának igazgatóhelyettese lett.

Mіндеzen testi és szellemi erőfeszítésnek eredményeként megszülető művek Kőrösi Csoma Sándor szándéka szerint azonban csak a felkészülést jelentették, az eszközt, amelynek birtokában és segítségével közelebb kerülhet és megvalósíthatja 23 esztendőskora óta kitűzött célját, a hite szerint Belső-Ázsiában maradt magyarok megtalálását. Ezért indult az azután 1842-ben, 58 évesen ismét Nagy-Tibet felé, az útközben maláriában megbetegedett és 1842. április 11-én Darjeelingben meghalt.

Kőrösi Csoma Sándor élete tehát, bármilyen kalandos volt, egyszerű és könnyen áttekinthető, akár egy kristály. Életének első 35 éve alatt Európában felkészült a nagy feladat teljesítésére. A rákövetkező 12 esztendőt szegény zarándokként ázsiai utazással, majd azzal töltötte, hogy hidegben, magányban tibeti nyelvet tanult a buddhista papoktól. Életének hátralévő 11 évét pedig arra szentelte, hogy sajtó alá rendezze és kiadja az összegyűjtött nyelvtani anyagot. Egyszerű élet tehát, mint ahogyan egyszerű a viszonylag hatalmas súlyú kalászt könnyedén tartó búzaszál, a madár méretéhez képest hatalmas távolságra hallatszó fülemüle ének, vagy a szinte láthatatlan, de óriási terhelést bíró pókháló. Egyszerű dolgok, de próbálja csak meg valaki utánózni, megvalósítani a búzaszál szilárdságát, a madárdal erejét, vagy a pókháló tartósságát. Ilyen volt, ilyen lehetett Kőrösi Csoma Sándor emberi teljesítménye.

Életének rövid ismertetése után lássuk e rendkívüli embert formáló hatásokat.

Mindenekelőtt a táj! Háromszék, a maga sajátos társadalmi energiáival. A Kovásznán élő Fábián Ernő – a székelyek filozófusa – mutatta ki, hogy az egykori Sepsi, Kézdi és Orbai székéből lett Háromszéknek, rendkívüli volt a szellemi kisugárzása. Ez a táj, különösen a XVII. századtól az erdélyi értelmiség kifogyhatatlan utánpótlási területének mondható. Erőteljesek voltak a német, a holland, sőt az angol szellemi központokkal való kapcsolatai.

A Fábián Ernő által „szellemi túltermelésnek” nevezett jelenség okait keresve elsősorban a megye gazdasági és földrajzi nyitottságát, a sokkal polgárosultabb délerdélyi szászvárosokkal és fálvakkal való rendszeres kapcsolatát kell megemlítenünk. A gyakori ellenségeskedések sem tudták megakadályozni a háromszékiek folyamatos gazdasági és társadalmi érintkezését a szász polgársággal és parasztsággal. De nyitottak voltak a gazdasági és társadalmi kapcsolatok kelet és dél felé, Moldva és Havasalföld irányába is. Emellett a sokat katonáskodó székelyeknek lehetőségük nyílt távolabbi területek egyben-másban fejlettebb viszonyainak megismerésére. A székely szekeresek – mint mondják – Bécstől Konstantinápolyig bejárták Európát. A világot járt és világot látott ember pedig nemcsak többet tud, hanem többet is akar elérni.

Ebben a nyitott és érdeklődő – ma úgy mondanánk *mobil* – háromszéki székelységben született Csoma Sándor Magyarország Erdély nevű részén, amit akkor, a török kiűzetése után mint Nagyfejedelemséget közvetlenül Bécsből, és jórészt az osztrák birodalmi érdekek szerint kormányoztak. Csoma születésekor húsz esztendővel vagyunk a madéfalvi veszedelem után, s a székelymészárlást követően Moldvába bujdosott székelyek egy része éppen akkoriban telepedett föl Bukovinába. Az egykor kiváltságokkal járó katonáskodás a XVIII. század végén már súlyos teherterheléssel volt a székelyek számára, és ha csak lehetett igyekeztek tőle megszabadulni. A határőrszolgálattal járó, sokszor több évtizedes katonáskodás elkerülésének egyik módja a tanulás volt, s a háromszékiek nagyobb arányban éltek ezzel a lehetőséggel. Egyfajta lázadás is volt tehát, a szellemi javak felé való kitörés.

Mindezek a körülmények, a táj, a politika, a történelem széljárása bizonyára befolyásolta, igazította Csoma Sándor életpályájának alakulását, bár kétségtelen, hogy – képletesen és valóságosan is – a maga útjait járta. Nem feledkezhetünk meg azonban kiváló tanítóiról és tanáraitól, a névtelenekről és a név szerint ismertekről. Az ő kezük alól került a kis Csoma Sándor Kőrösről Enyedre, az ő tudós tekintetük előtt formálódott az ifjú Nagyenyeden, majd Göttingában. S bár korántsem osztotta Csoma minden tanára véleményét, sőt hitét az Ázsiában maradt magyarok fölkereshetőségét illetően, becsületükre legyen mondvá: egyiküknek sem sikerült elvenni a diák kedvét nagy, életrevaló elhatározásától.

Ám Kőrösi Csoma Sándor életútjának külső tényezői mellett legalább ilyen – ha nem nagyobb – jelentőséget kell tulajdonítanunk a belső, testi és lelki tulajdonságoknak. Nyilvánvaló, hogy genetikailag kiváló anyagot örökölt, mind a testi erőfeszítés, mind pedig a szellemi képességeket illetően. A szülőktől, nagyszülőktől általában az elődöktől való öröklés tekintetében hajlamosan vagyunk arra, hogy elsősorban a földi javakra gondoljunk, miközben ritkán tudatosul bennünk, milyen semmivel sem pótolható érték az, ha egészséget, szívósságot, jó szemet, jó gyomrot, jó tüdőt, idegrendszert örököltünk. Csománál mindezzel párosult a vasakarát és a szorgalom. „Én nem hiszek a lusta zsenikben” – írta valahol Kodály Zoltán, aki teste edzését, akaratának acélozását, elhatározásainak következetes véghezvitelét tekintve sok hasonlóságot mutatott Kőrösi Csoma Sándorral. Valóban, Csoma Sándor egész élete, munkastílusa ellentéte volt mai korunk ismert alakjának, a vélt vagy tényleges képességeit, ha úgy tetszik zsenialitását ujjai között elcsorgató, elherdáló „zilált lángésznek”. És bár annak idején a gyalogolás mint közlekedési forma korántsem volt olyan ritkaságszámba menő jelenség mint manapság, Kőrösi önként és szívesen vállalt, sőt nem egyszer választott több száz kilométeres útjai, továbbá a mérhetetlen önmegtartóztatásra valló étkezési és szállási szokásai a test és a lélek tökéletes összhangjáról, azonos szintű teljesítőképességéről vallanak. Hiszen Kőrösi Csoma Sándor nemcsak akkor hált a pusztá földön, ha nem akadt számára kényelmesebb fekhely, és nem csak akkor élt rízen és árpakásával dúsfított, szárított jakvérrel és fagygyúval kevert sós teán, ha nem jutott külön ételhez, hanem akkor is, mikor mint kalkuttai könyvtáros megengedhette volna magának a kényelmesebb életet s a változatosabb kosztot. Már enyedi szolgálóiak korában többször

hangoztatta, ha szóvá tették második által néha bolondériának tekintett aszkétizmusát: oly sokan parancsolnak nekem, bár a testemnek magam parancsolhassak. Hallatlanul fontos, hogy Csoma nem csupán elviselte a nélkülözéseket, hanem sok esetben maga választotta azokat. S bár aligha élvezhette különösebben a rátörő nyomorúságokat, a sivatagokban, hegyi utakon vagy a lámakolostorok celláiban ázva, fázva nem csupán végignyomorogta, nem csupán elszívta mindazt ami ezzel járt, hanem vállalta és megélte a maga elhatározásából. Ebből táplálkozhatott a testi és a lelki erőn kívül az az *erkölcsi tartás*, amit – kimondva vagy kimondatlanul – még azok is tisztelnek, példaadó jelképnek tartanak Csomában, akik nem látnak bele hősünek a nyelvészet, a keleti irodalom és történelem területein elért tudományos eredményeibe.

Aki egy kicsit is jártas nagy, megszállott utazóink sorsának ismeretében, az érdekes és tanulságos közös vonásokat fedezhet fel az útjaik során felmerülő nehézségek tekintetében. Julianus barától Kőrösi Csoma át, Vámbéry Árminon, Stein Aurélon át Domokos Pál Péterig – sok más társukkal együtt – valamennyien közelebbi, vagy távolabbi, keleten maradt véreinket keresték vagy éppen találták meg –, valamennyiüknek hasonló természetű akadályokat kellett leküzdeniük. S ha koronként változott is a veszélyek súlyossága – hiszen a rabszolgaként való eladáshoz képes a moldvai szekuritáté üldözése mégiscsak enyhébb veszedelem – akárcsak a népmesei hősöknek, keleti vándorainknak is szinte azonos forgatókönyv szerint kellett szembenézniük az eleve elrendeltetett akadályokkal. Ezek pedig: a földrajzi-éghajlati megpróbáltatások, az anyagi nehézségek – magyarán a pénztelenség –, azután a politikai veszedelmek amikhez hozzájárulnak az idegen számára különösen veszélyes nemzetiségi, vallási villongások, végül, az elért tudományos teljesítmények miatti szakmai, pontosabban nem is szakmai, hanem nagyönis alantas irigykedések, rágalomok. Szinte valamennyi keletre induló ázsiai utazónak meg kellett küzdenie ezzel az útjukba álló hétfejű sárkánnyal.

Boldog lehetett-e Kőrösi Csoma Sándor viszonylag rövid élete vége felé? Eltöltötte-e a megelégedettség, amikor 1834-ben először vehette kézbe élete két fő művét, hosszú évek kemény és összefogott munkájának eredményét, a tibeti nyelvtant és a tibeti-angol szótárt? Ezt bizony nem tudjuk. Csoma mindig szűkszavúan, férfias visszafogottsággal írt önmagáról, sohasem ömlengett, nem tárta fel érzelmeit. De mert ítélete éles, pontos és tárgyilagos volt, a hatalmas fizikai és szellemi teljesítmény fölött jogos elégedettsége mellett aligha feledkezhetett meg arról, hogy ő bizony nem ezért jött Ázsiába. S ha a tibeti nyelv és irodalom, történelem megismerésével közelebb is jutott a magyarság eredete megfigyeltetésének *lehetőségéhez*, a végcél tekintve, a tibeti nyelvvél töltött húsz esztendő nem állt arányban az eredménnyel.

De vajon mi a végcél? Mi adja meg az emberi élet értelmét? Az-e amit 23 éves korunkban kitűztünk magunknak, vagy az, amit emberfeletti erőfeszítéssel 50 esztendőskorunkra megvalósítunk? Levon-e valamit Kolumbusz teljesítményéből, hogy nem jutott el Indiába? Vagy Flemming nem úgy fedezte-e fel a penicillint, hogy nem sikerült megvalósítania eredeti elképzelését? Ismerve Kőrösi Csoma testi és lelki kiegyensúlyozottságát, könnyen elképzelhetjük: szerénységében is tökéletesen tisztában volt teljesítményének értékével, de tekintetét máris a következő, pontosabban az eredeti cél felé fordította. Jogos büszkeséggel küldte haza könyveinek néhány tiszteletpéldányát, nem éppen azért – írja egyik levelében – mintha föltételezné, hogy azokat odahaza majd forgatják, hanem hogy lássák, milyen teljesítményre képes az közülük való ember. De máris indult tovább Belső Tibetbe, amely ugyan még mindig nem a végcél, de újabb lépést jelentett volna a 35 esztendővel azelőtti elhatározás megvalósításához.

Kőrösi Csoma Sándor nyelvészeti munkásságának méltatására sem helyem, sem felkészültségem. Csupán egyetlen megállapításra utalok annak felvillantására, hogy nem csupán az aprólékos, a szótárkészítés szócikküket egymásmellé rakó, sziszifuszi munkáját végezte el a kritikus angol tudományosság legnagyobb megelégedésére, de az áttekinthető, szintézisrealkotó képesség is megvolt benne. Amiről ma nyelvészek hada vitatkozik igetőveken, képzőkön és ragokon lovagolva, nevezetesen, hogy finnugor, vagy török eredetű-e a magyar nyelv, s patikamérleglen latolgatják, elemzik, miből mennyi van benne, azt Kőrösi Csoma – talán éppen a fűtetlen és ablaktalan zanglai kolostorcellából – egyetlen nagyívű pillantással meglátott és megfogalmazott. „Bátorkodom azt állítani, hogy anyanyelvem, a

magyar, közeli rokonságban van, nem szókincsében, hanem szerkezetében, a török, az indiai, a kínai, a mongol és a tibeti nyelvekkel. Minden európai nyelvben, kivéve a magyart, a törököt és a finn eredetű nyelveket, előjárók vannak, akárcsak a héberben és az arab nyelvekben, míg a mienkben, ragok és névutók találhatóak.”

Kőrösi Csoma Sándor öretlen akarattal és tiszteletreméltó tudatossággal haladt a magaválasztotta úton, a maga által kitűzött cél felé. Ha valamiben tévedett, hát az az volt, hogy nem egy emberre szabott feladatot tűzött maga elé. Eljátszhatunk a gondolattal, milyen eredményekre juthatott volna, ha a sors még engedélyez számára néhány évtizedet. Ki tudja? Talán nagy csalódásoktól, kudarcoktól menekült meg korán, 58 esztendősen bekövetkezett halálával. De minek játszunk efféle haszontalanságokkal? Kőrösi nyílegyenesen haladt a célja felé, amelyről ő sem tudta, mi sem tudjuk, milyen messzire volt tőle. De az irány helyes volt, léptei biztosak voltak, s a megtett út így is lenyűgöző, tiszteletet parancsoló.

Julianus, Vámbéry, Kőrösi Csoma Sándor ... Valamennyien elindultak az őshaza keresésére és valamennyien találtak valamit. Mindegyikük, az itt nem említettekkel együtt, fontos ismeretekkel, felfedezésekkel, feltárásokkal gyarapította a tudományt. Az őshazát azonban egyikük sem érte, mint ahogy őseink sem érték el soha a csodaszarvast. Nem is az volt a fontos, hogy azt a csodaszarvast ériék el, hanem az, hogy az elérhetetlen csodaszarvas elvezesse őket valahová.

Az őshaza hívogató és útmutató csillagnak bizonyult. A csillagok pedig – ahogyan Németh László írta – nem azért fénylenek, hogy föltétlenül elérjük őket, hanem hogy mutassák az irányt, amerre mennünk kell.

Halász Péter

Emlékezzünk a rohamkezdő honvédekre

A Budavár ostromát 1849. május 4-én elsőként megkezdő, majd május 21-én befejező debreceni 10. honvédszászlóalj tettét illő lenne emléktáblával megörökíteni. Hősiességükért Gergey előterjesztésére, Zászlójukra Kossuth Lajos a III. osztályú érdemérmét adományozta.

A Kmety-hadosztály kötelékébe tartozó 10. zászlóalj ostromkezdő rohamáról Jókai: „A köszívű ember fiai” regényében, történelmi hitelességgel így emlékezett meg: „Fél egy óraker, szép verőfényes májusi délben jött tömeges rohammal az első honvédcsoport Buda torlaszai ellen. A tizedik zászlóalj volt az. A tisztiek a hadoszlop élén mind.”

Ez a valóság, mely a Viziváros Fő-utcájában, a Bomba-tértől (ma Batthyányi tér) a Lánchídig terjedő szakaszon, a magyar történelem kiemelkedő epizódjaként maradt ránk az utódokra.

A Budapest I. Jégverem utca 1. számú (I. Fő u. 9. szám) sarokházat, mint műemléket évtizedekkel ezelőtt felújították. Az épület tervei 1854-ben készültek s a telken korábban – a szabadságharc idején – a lánchídi vízműveket védő „palliszád” sáncrendszer húzódtott. Pontosabban: a Duna partjáról kiindulva, itt kezdődött a földbevert cölöpsorral megerősített védőfal.

Ez ellen a palliszád védrendszer ellen intézte 1849. május 4-én a déli órákban szuronyrohamát a Kmety-hadosztályba tartozó 10. honvédszászlóalj s ezzel a rohammal kezdődött meg Budavár ostroma.

E hadított és történelmi esemény, valamint a palliszádok helyének megörökítésére a Jégverem utca 1. számú ház falán emléktábla elhelyezését javaslom. Hadtörténelmi adatokkal pontosan igazolható, hogy a főparancsnokság előírt haditerve szerint, óramű pontossággal érkezett Kmety ezredes (majd tábornok) hadosztálya a délelőtti órákban a Császár-fürdőhöz. Onnan kivált a 10. és tartalékként a 33. honvédszászlóalj és a Bomba-térre vonultak, majd innen elindulva a 10. zászlóalj – Kmety személyes vezetése alatt – valóban valamennyi tisztjével az élén, megkezdte a szuronyrohamot a vízmű ellen.

Mik azok a bizonyítékok, melyek alátámasztják a javasolt emléktábla legmegfelelőbb helyét?

Bánlaci-Breit József: Magyarország 1848/49-iki függetlenségi harcának katonai története című munkájában írja: „A rohamot a legnagyobb golyózápor közepette a 10-ik honvédszászlóalj kezdi meg s mire a vízmű közvetlen közelébe ér, a torlasz kapuja hirtelen kinyílik s a legirtózatosabb kartácstűz zúdul feléje” –, melynek eredményeként igen sok honvéd elesik. A zászlóalj ismét rohamra indult s amikor ez nem vezetett eredményre, megindult a tartalék 33-ik zászlóalj is – ugyanakkor részben a Kapucinus templomtól két röppentyűs löveg, – a Bombatér Duna-parti részén, a ma is ott álló plébánia épülete mellől pedig a 9-ik hatfontos üteg kezdi meg a „láncbídfőnél lévő cölöpkerítés rombolását – mint azt az üteg irányzó altisztje, Hatala Péter megörökíti „Budavár ostrománál” című tanulmányában. (Megjelent az „Ország-Világ” 1885. évi március 15.-i számában.)

Sajnos a rohamok – kellő tűzérési előkészítés hiányában – nem vezettek eredményre. Mindez azonban nem von le semmit a honvédek hősiességéből s abból a tényből, hogy a Fő utca – Jégverem utca kereszteződésénél, tehát a mai Jégverem utca 1. számú ház helyén húzódó sáncok és torlaszkapu ellen intézett rohammal kezdődött Buda várának ostroma.

Mik azok az adatok, melyek alátámasztják ezt a helymegjelölést?

A fentebb Bánlaci Breit Józseftől idézettek szerint: a 10. zászlóalj a „vízmű közvetlen közelébe ér.”

A vízmű tornya a mai I. Fő utca 5. sz. MÁV ház helyén volt. Ez megállapítható többek között *D’Elseaux Rezső*: „Budavár ostroma 1849. május 4–21-ig” című könyvéből és ennek mellékleteként megjelenő térképvázlatból (1883) is. Sőt a térkép a pallászádok vonulatát is feltünteti.

Hasonló adatokat találunk *Vahot Imre*: „Honvédek könyve”, – *Szell Farkas*: „Buda védelme 1849 májusában, – osztrák katonatisztek naplója.” – *Clauzer Mihály*: „Egykorú kézirat Budavár 1849 visszafoglalásáról.” *Földvári József*: „Tavaszi hadjárat, Buda visszafoglalása.” (térképvázlattal) – *Gracza György*: „Az 1848/49-i magyar szabadságharc története” című munkákban.

Még pontosabb adatokkal szolgál *dr. Gööz József*: „Budapest története” című könyvében, amikor leírja, hogy Henzi tábornok a Láncbídfő környékét elkerítette úgy, hogy „megtámadás esetén a várbeliek a Dunáig cölöpök védelme alatt szabadon közlekedhessenek.”

Ugyancsak ilyen adatokat tartalmaz *Jókai Mór*, *Bródy Sándor*, *Rákosi Viktor*: Ezernyolcszáz-negyvennyolc könyve, valamint a „Magyar hadsereg hadműveleti naplója 1849. március 22-től július 9-ig – Operations Journal”-ban 1849. május 4. bejegyzés.

Végül igen fontos megfigyelést rögzített *Ujhegyi Béla*: „Budavár keletkezése és múltja (1892. évi kiadás)” című könyvében, melyben hivatkozik arra, hogy „ezen támadásoknak figyelmes szemtanúja voltam”, s mint serdülő ifjú átélte az utolsó rohamot is.

Ujhegyi megfigyelései talán a legpontosabbak s megegyeznek a többi adatokkal, így a D’Elseaux féle térképpel is.

Azt írja Ujhegyi: „A vízvárosi Fő utcának a Láncbídfő felé való kijáratánál, a Jégverem utca egyesülésénél, a folyam partjáig érő cölöpzetek állítottak fel, melyeknek kapuiba lőrések vágattak. Ezen cölöpvédmű, mely a vízvezeteki nyomattal védelmére is szolgált, „Víz tábortábor” is nevezetett (Wasser Retranchement). Ezen cölöpzet a Fő utcából a hegyoldalon fölfelé a Jégverem utcába, ebből a Kapucinus és Pala, innen a Szallag (akkor még Kigyó utca) és Donáti utcába húzódván, – az akkor még létezett földött folyosóhoz (mely a Halászbástyánál volt) – csatlakozott.”

A várparancsnok a vízvárosi Fő utcát és az ezzel egyesülő Pala utcának egy részét sorompókkal záratta el s az utóbb nevezett utca néhány házát védelemre rendeztette be, a lakókat pedig kitelepítette.”

A Fő-utca 5. szám alatti MÁV házban évtizedekkel ezelőtt renoválási munkálatokat végeztek. Az ottani – akkor még működő – gépház nyugdíjas gépésztől, Ormos Imrétől kapott felvilágosítást szerint: az alkalmalmal felbontották a ház udvarát és ott megtalálták a vízmű alapzatát és a Fő-utcára is kivezető csatorna és ólomcsövek maradványait.

A Jégverem utca 1. számú ház kb. 50–60 méterre van a vízművek helyétől, a Fő u. 5. sz. háztól. Ugyanakkor, ha figyelembe vesszük azt a körülményt is, hogy a roham alatt a

honvédek a Kapucinus templomnál két röppentyűs löveget állítottak fel, melynek hordtávolsága éppen a Fő utca – Jégverem utca kereszteződéséig tartott, úgy az első roham iránya és helye, a pallaszádok Duna-partról kiinduló és a Jégverem utca 1. számú ház telkén húzódó részének felel meg s ez jelenti „a vízmű közvetlen közelébe ér” megjelölést, ahol a „torlasz kapui” hirtelen kinyíltak.

A mai Jégverem utca (mely az eredetivel azonos hely) alsó részén van az írásomban megjelölt 1. számú ház, mely az utca felfelé vezető egyenes vonalát az épület elhelyezése által megtöri s ekként a Jégverem utca felső, hegyoldali része (melybe a Kapucinus utca torkollik) mutatja az út korábbi, eredeti irányát. Ha a hegyoldali felső utcarészt képzletben a Dunáig meghosszabbítjuk, úgy az átvezet a Jégverem utca 1. számú ház közepén. Tehát a pallaszádok a folyam partjáról kiindulva, ezen a helyen vezettek fölfelé, mert csak így volt lehetséges a Fő utca és a Jégverem utca egyesülésénél az útszakasz lezárása és a vízmű védelmének biztosítása.

Úgy vélem, hogy mindezen érveim az írásomban hivatkozott adatokkal alátámasztást nyertek és lehetővé teszik, hogy a Jégverem utca 1. számú ház falán emléktáblával örökítsük meg a 10. zászlóalj honvédeinek elévülhetetlen érdemét. Azokét, akik 1849. május 21-én reggel utolsó rohamukkal áttörték a torlasz kapuját, elfoglalták a vízműveket és a Lánchídnál lehorgonyzott hajóra kitűzték zászlójukat. Azt a zászlót, amelyet a szabadságharc leverése után, Borosjenőn nem adtak át a cári csapatoknak, hanem felszabdalták és darabjait a tisztek maguk között szétszórták. Ugyanakkor a tisztek kardjukat – névcédulával ellátva – átadták Ratischieloff cári ezredesnek és azok Szentpétervárra, a hadi arzenálba kerültek. Talán ott ma is megtalálhatók.

Befejezésül szabad legyen a késői utód tiszteletével és a dédunoka kegyeletével megemlékezni a debreceni 10. honvédzászlóalj hős katonáiról és parancsnokairól, akik így követték egymást:

Szemere Pál honvédőrnagy (nyugdíjból nevezték ki), 1848. szeptember 2-án, a perlaszi csatában kardszíján keresztül halálos sebet kapott.

Kiss Pál honvédőrnagy (tábornokként Pétervárad védője).

Gergely János honvédőrnagy (később alezredes, váci és kecskeméti térparancsnok.) 12 évi várfogságra ítélték. 1848 őszén, egyidőben a vörössipkás 9. zászlóalj parancsnoka is volt. Herczeg Ferenc *A hét sváb* regényében róluk írt igen sokat.

Leiningen-Westerburg Károly honvédőrnagy (az 1849. október 6-án kivégzett aradi vértanú tábornok), aki Gergely őrnagy szabadsága idején, 1848 november és decemberben, a zászlóalj ideiglenes parancsnoka volt. A honvédek nagyon szerették.

Ádám Ferenc Miklós honvédőrnagy. Az ő vezetésével kezdte a 10. zászlóalj 1849. május 4-én, a Bomba térről kiindulva, Budavár ostromát. Az első rohamban megsebesült (Dálnoki Lajos zászlótartóval együtt) és a világosi fegyverletételig szolgálatképtelen marad. Kötél általi halálra, majd kegyelemből 8 évi várfogságra ítélték.

Kiss Antal honvédszázados (korábban testőr volt). 1848. október 31-én helyezték át a 21. sz. munkácsi zászlóaljából. Ádám Ferenc sebesülése után a zászlóalj ideiglenes parancsnoka 1849 júliusig. Megsebesülése után vette át tőle a parancsnokságot.

Kovácsy Albert honvédszázados. Annak ellenére, hogy 35 rohamban vett részt, soha nem sebesült meg. Az utolsó napon Bem tábornok őrnaggyá léptette elő, de erről az események zűrzavarában okiratot már nem készítettek. A *Vasárnapi Újság* halálakor úgy emlékezett meg róla, mint „a szabadságharcban derék honvédőrnagy.” Büntetésből lefokozták és közlegényként Welden császári tábornok 20. sz. gyalogos regiment 7. századába sorozták be nyolcévi időre.

A történet úgy lesz teljes, ha a közkatonákról sem feledkezünk meg. – *Melléklet a Közlöny 141-dik számához.* (1849. jún. 26.)

Buda várának ostrománál és bevételénél megsebesült honvédek nérolajstroma. Közzítétek a 10. honvédzászlóaljából: Angyal János, Csató István, Cserszky János, Dálnoki Lajos zászlótartó, Dorog János, Dragonits József, Gerbál Ádám, Janzó Endre (4. század), Kolosvári Ferenc, Lengyel György, Magyar Pál, Nyul Fülöp (2. század), Sipos István, Szilágyi János, Tóth Ferenc, Varga Péter.

Rájuk is illik a Kossuthhoz intézett egyik feliratból ez a mondat: „Nem azt illeti a köz-tisztelet, a ki a honnak javát akarja, hanem a ki azt eszközli is, mert az akarat csak feltétel, de a tett fáradozás.”

Záróakkordként Görgey Kossuthhoz intézett 1849. május 25. jelentésével zárom a megemlékezést. (Hadtörténeti Intézet Levéltár 30/5. jelzet): „A 10-ik, 33-ik és 47-ik zászló-aljak, mind melyeknek emberei a legelszántabb bátorsággal vár megrohanásánál a vitéz-ségnek kitűnő jelét adták, zászlóaljukra kitüntetésül a III-ad osztályú érdemjelet nyerték.”

Dr. Kovássy Zoltán

A szabadságharc első vértanúja, Mednyánszky László

Ha valaki ezt a patinás nevet hallja, okvetlenül a híres magyar festőre, Mednyánszky Lászlóra gondol. Jóval kevesebben tudják, hogy ez a család egyike a legrégebb felső-magyarországi főnemesi családoknak, s törzsének nyomai már az Árpád-házi királyok korá-ban feltűnnek.

Ez a család nem csupán híres festőt, hanem tudósokat és három kitűnő katonát is adott az országnak! Ez utóbbiak egyike a szabadságharc vértanúja lett. Annak az embernek első áldozata, akit Habsburg király küldött ellenünk, s akit még a saját honfitársai is „bresciai hiénának” neveztek, hogy aztán a magyarországi rémtettei elhomályosítsák a bresciai elő-nevét és az egész ország hiénájává léphessen elő – ura parancsára...

Báró Mednyánszky László volt az első azon az úton, melyen oly sokan követték őt 1849-ben. Illőnek tartom, hogy róla is megemlékezzünk, mert éppen úgy helytállt, mint az aradi vértanúk bármelyike, ő is a legdrágábbat, az életét áldozta szeretett magyar hazájáért, népéért.

1819. június 26-án (más források szerint 16-án) született a Trencsén melletti Beckón. Születi tízéves korában nyilvános iskolába küldték, hogy tanuljon és ismerkedjen az étellel. Tren-csénben, majd Tatán, a kegyesrendi konviktusban, utána Magyaróváron tanult. Innét került a tullni katonaiskolába, majd belépett a magyar királyi testőrség kötelékébe. Két évig lakótársa volt Görgeynek, és a két fiatalember csakhamar összebarátkozott. Mednyánszky László négy évet töltött a testőrségnél, utána lemondott a katonai pályáról, mert nem érezte jól magát Bécsben. 1848 tavaszán feleségül vette gróf Majláth Mária-t és 1847-ben már Bars megye követeként jelent meg a pozsonyi országgyűlésen.

A szabadságharc kitörésekor – századosi rangban – hősiiesen harcolt egy nemzetőrcsapat élén, a lázongó szerbek ellen, s ott meg is sebesült. Ekkor Budára hívták, s ott a Honvédelmi Bizottmány 1848 végén őrnaggyá nevezte ki, majd fontos megbízatással Lipótvárra küldte. 1848-ban ugyanis Lipótvár is magyar kézen maradt, de mint jelentéktelen erősséget, csupán egy zászlóalj tartotta megszállva. Simunich osztrák tábornok, más adatok szerint altábornagy azt a feladatot kapta, hogy Nagyszombaton keresztül a magyar sereg hátába kerüljön. Ordódy Kálmán (vagy Pál) őrnagynak (ezredes?) a nádasí szorosnál kellett volna feltartóztatnia a nagy túlerőben levő ellenséget, s így a katonai érényekben amúgy sem bővelkedő tiszt csatát vesztett és gyorsan visszavonult Lipótvárra.

Simunich altábornagy 1848. december 29-én körülzártá és ostromolni kezdte a várat, amely nem tartozott ugyan az erős várak közé, de egy igazán hivatott, a magyar szabadság ügyét szentnek tartó parancsnok irányításával hónapokig ellenállhatott volna az ostromló sereg támadásainak. S mivel ez a vár hátráltatta Komárom ostromát, érdekük volt, hogy tartósan, de lehetőleg minél tovább magyar kézen maradjon.

Ordódy azonban nem volt az az ember, aki ennek a feladatnak megfelelhett volna. Közvetlenül az ostrom megkezdése után, de talán egyetlen kardcsapás nélkül került volna Lipótvár az ellenség kezére, hiszen Ordódy minden tőle telhetőt megtett, hogy a hazafias

érzületű tisztikart meggyőzze a vár tarthatatlanságáról, s csak a tiszteken múltott, hogy az nem került harc nélkül Simunich kezére.

A rendkívül befolyásos és rártarti embert nem lett volna tanácsos elmozdítani, ezért a magyar kormány egy közbülső, s nem éppen szerencsés megoldást választott. A lángoló hazaszeretetéről, határozottságáról és elszántságáról közismert Mednyánszky Lászlót küldte ki a veszélyeztetett helyre, hogy az egyre gyanúsabb viselkedésű várparancsnokot a helyettesével ellenőriztesse.

Ebből a szempontból jó volt a választás!

A szemtanúk állítása szerint, amikor Simunich teljes erővel ostromolni kezdte a várat, Ordódy nagyon megijedt, és így sopánkodott:

– Végünk van! ... Nincs más hátra, mint kapitulálni, különben itt pusztulunk valamennyien!

– Dehogy pusztulunk, dehogy veszünk el! – bátorította a gyáván vinnyogó embert Mednyánszky. Van élelmünk, van lőszerünk, tisztjeink és katonáink bátor, lelkes hazafiak! És mi más kell? Még legalább negyed évig ellenállhatunk az ellenségnek, csak kitartás!

Egyedül neki köszönhető, hogy a vár még négy hétig ellenállt Simunich ostromló seregének. Ordódy ugyanis titokban, az ő háta mögött meggyőzte a tiszteket. Január végére már annyira elcsüggedt, hogy alkudozni kezdett Simunich tábornokkal.

Gracza György könyve (Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története) szerint: „... Ekkor báró Mednyánszky és Gruber (Fülöp tüzérszázados) „a nemzet becsülete nevében, amelynek mindhalálig hű védői”, óvást emelnek a vár föladása ellen.” Való igaz, hogy Simunich serege számbelileg tízszeresen felülmúlta a várvédők számát, mégis a másik ellenség volt veszedelmesebb, mert bent volt a várban, ráadásul várparancsnoki minőségben. S így a hitvány alkut mégis megkötötték. Az eredmény pedig a feltétel nélküli megadás. „A Lipótvár erőd meghódol, s ő felsége kegyelmébe ajánlja magát!” Ennyi csupán az egész, nem több és nem is kevesebb...

Mednyánszky végső elkeseredésében a haditanács elé vetette kardját:

– Én nem adom meg magam! – kiáltotta.

A demoralizált védőseregből csak egyetlen ember követte példáját, Gruber Fülöp tüzérszázados, aki határozottan kijelentette:

– Én kartáccsal lövetek az osztrákok közé!

Mindkettőjüket azonnal szuronyos örök fogták közre, s 1849. február 2-án délelőtt, csapatai élén Simunich altábornagy harsogó zeneszóval vonult be a várba.

A várőrséget feleskették a császár hűségére, Mednyánszkyt, Grubert és a gyáva Ordódyt pedig fogolyként Pozsonyba hurcolták. Ordódy ezredest ott háromévi börtönre ítélték, a tisztek ugyanakkor minden felelősséget Mednyánszkyra hárítottak, hogy mentse a bőrüket, s ez nagyon jól sikerült nekik. A Mednyánszky ellen felhozott vád szerint, egyedül neki tulajdonítható, hogy a vár négy teljes hétig ellenállt az ostromnak. Ezzel megakadályozta, hogy Simunich serege a Komáromot ostromló hadak erősítésére siessen, tehát közvetlen előidézője volt annak, hogy az osztrák sereg Komáromot nem bírta bevenni!

Az ifjú hős vasra verve állt bírái előtt és büszkén vállalta a vádat, nyugodtan magára vállalt mindent. Kijelentette:

– Védelmezem! Ha én vagyok a vár parancsnoka, az utolsó emberig, az utolsó leheletemig védelmezem!

Amikor pedig a jóakarói figyelmeztették, hogy az élete veszélyben forog, ezt mondta nekik:

– Ez az igazság és a meggyőződés érzete! Különben pedig tudjátok, hogyan bánnak elleneink magyar tisztársaimmal. S ha a várvédők közül többen is gyáván viselik magukat, nekem meg kell mentenem azon rang becsületét, amelyet képviselek!

Aztán bekövetkezett a diadalmas áprilisi hadjárat, mely csaknem teljesen kiszorította az országból az ellenséget, és az osztrákok a cár segítségéért könyörögtek.

Mednyánszky, Gruber és Rázgha, Pozsony hazaias érzelű evangélikus lelkésze a börtönben sínylődtek. Az ellenük indított per befejezése annyira késett, hogy egyesek már a szabadulásukban reménykedtek. Sem Windischgrätz, sem Welden nem látott viselkedésükben főbenjáró bűnt!

Ekkor, 1849. június 1-jén lépte át a határt az az ember, akinek nevéhez (és megbízójáéhoz!) Magyarországon annyi vér, könny és annyi átok tapadt. Jött Haynau égő bosszúvágygal a szívében és vére szomjasan, eljött a hiéna órája! Kiadta a parancsot a főbenjáró perek befejezésére. Mednyánszkyt és két társát kötél általi halálra ítéltette, mintha nem szabadsághősök, hanem közönséges kapcabetyárok lettek volna.

Mednyánszky nyugodtan, keresztbefont karokkal hallgatta végig halálos ítéletét, majd visszatért a börtönébe. A pozsonyi Közlöny 1849. júl. 21-i számában írja szemtanú: „... Azon kevés jóakaróinak, kik utolsó perceiben látogatták, vigasztalván, büszkének és szerencsésnek mondá magát ily igazságos ügy mellett elvéreztetni. a fölolvastott ítéletben ellene fölhozott azon vád, miszerint a komáromi várnak be nem vétele egyedül neki tulajdonítható, mivel ellenszegülése miatt az ausztriai hadaknak négy hetet kellett Lipótvárnál tölteni, mialatt Komáromnál sikeresen működhetek volna, tökéletesen megnyugtatá őt. Barbár gyilkosai, kik csak nagynehezen akarták megengedni, hogy szeretett övétől levél által búcsút vehessen, attól félvén, nehogy a rettenthetetlen hős bámulandó hidegvérűsége és nyugodt rezignációja által a közvéleményt ellenök felizgassa, az éj sötétjéhez folyamodtak, s az ártatlan hazafit, a szeplőtlen áldozatot előbb a városba, onnan pedig éjfél utáni két óraker a szőlőkbe kihurcoltatván, a barbár ítéletet végre is hajtották.”

Az ítéletet 1849. június 5-én, hajnali három óraker hajtották végre Mednyánszky Lászlón és Gruber Fülöpön, a vár közelében lévő Szamár-hegyen. A kivégzésnél jelen volt őrmester vallomása szerint, kevés hasonlót jegyezhetnek fel a krónikások. A két hős nyugodtan állt, de körülöttük sírt mindenki: az osztrák katonák, a lelkész, de még a hóhér is.¹

A források itt ellentmondanak egymásnak. Az egyik szerint (Gracza György: „... előbb Mednyánszkyt, majd Grubert irgalom nélkül kivégzik...” A másik forrás (Vasárnapi Újság, 1879.) szerint „... Ő pedig nyugodtan nézte végig hű és nemes bajtársa, Gruber Fülöp kivégzetését s szilárd léptekkel haladt a bitófa felé, mely ifjú reményteljes életének határoszlopa lőn...”

1874. január 20-án a pozsonyi kapitányi hivatal jegyzőkönyvet vesz fel, amely a kivégzett fia, báró Mednyánszky Árpád birtokában lévő s atyjáról maradt ereklyék valódiságát bizonyítja. A jegyzőkönyv egy szakasza még közelebről világítja meg a kivégzés körülményeit.

„... Ez ügyben kihallgattatván Egartner Antal, ki jelenleg napszámos s Ujváros 331. sz. a. lakik, miután a tárgyat előtte megmagyarázták, így nyilatkozik:

Pontosan emlékszem, hogy Mednyánszky báró s ennek hadsegéde Gruber, az akkori pozsonyi hóhér, Spindler János által végeztetett ki s csak Rázgha evangélikus lelkész kivégzésére hívták ide Brünnből Póth Ferenc hóhért, tudom ezt pontosan, mert én a nevezett kivégzésénél mint segéd működtem... Együttal átadok egy fekete atlaszshawlt, melyet Mednyánszky báró életének utolsó pillanata előtt saját kezével vett le a nyakáról s adott át nekem. Az akkori szokás szerint az elítéltek által letett ruha a hóhérsegédeké volt s én azért elvettem a shawlt s megőriztem azt...”²

Gracza György írja: „... Mednyánszky holttestét később szülőhelyére, a zólyom megyei Beczkóra szállították. Gruber most is a vesztőhelyen porladoz.” Egy pozsonyi német lap azt írja, hogy Mednyánszky holttestét „egy áldozár (pap), ki őt a vesztőhelyre kísérte, onnan titokban elvitte és a családnak átadta. Mások szerint: „... Az a tisztelet, melyben Mednyánszky szülei Beczkón részesültek, egy ifjú vadászt arra bírt, hogy az általa szeretett báró holttestét saját jószántából, élete veszélyeztetésével a vesztőhelyről elszállítsa. Az elszállításnál az említett lelkész csak segédkezett. a holttest azután sok ideig a Mednyánszky kastélyban volt, s csak hosszú várakozás után tétetett le a családi sírboltba, mivel a kivégzettnek anyja árulástól félt...”

¹ Révai nagy lexikonában (9. kötet, 41. old.), a Gruber Fülöpről írt részben azt olvashatjuk, hogy kettőjüket 1849. július 19-én végezték ki! Illene végre már tisztázni a kivégzés időpontját.

² Rázgha Pál teológiai tanulmányait Bécsben végezte. Az önvédelmi harc buzgó apostola. Ékes szóval, lelkes szívvel hirdeti a szabadság igéit. Mikor az osztrákok megszállják Pozsonyt, vidékre megy és ott buzgólkodik a veszélyben forgó haza érdekében. Ezért kellett vértanúságot szenvednie. Maradandó alkotása az evangélikus papok és özvegyek részére alapított nyugdíjintézet volt.

Az „Egyetértés”-ben egy kortársa azt a felvilágosítást adta, hogy a kivégzett Mednyánszky holtteste a kivégzés helyén meg sem hűlt, de nem az említett pozsonyi lelkész szállította el onnan.

Mikor Görgey egyik legjobb barátjának kivégezéséről értesült, levelet írt Mednyánszky édesanyjának, melyben többek közt ezt írta: „... Három ellenséges tábornok szárad majd az akasztófán hős fia megbosszulására!...”

Ennek a szerencsétlen anyának két másik fia is ott volt akkor a harcmezőn. Egyikük Mednyánszky Caesar, aki mint tábori lelkész, karddal és kereszttel vezette az ellenségre a szabadságharc hőseit, s akiről Kossuth Lajos utolsó levelében azt írja, hogy a magyar szabadságharc Kapisztránja volt.³

Ez az anya írja Görgeynek: „... Álljon el szándékától, tábornok úr! Nem kívánom, hogy azt a fájdalmat, melyet én szenvedek, más anya is érezze...”

N. László Endre

„Iskolák nélkül az academia csak üres cifraság”

Egy tudománypolitikai röpirat 1848-ból

1848 nyarán jelent meg egy – részben még ma is időszerű –, művelődéspolitikai kérdéseket tárgyaló röpirat, mely csak a cenzúra eltörlése után láthatott napvilágot.

Szerzője egy komáromi születésű fiatal jogász, Tóth Lőrinc – aki mint Breznóbánya követe vett részt a pozsonyi országgyűlésen és radikális szabadelvű beszédeivel keltett feltűnést. Tóth Lőrinc életéről, közéleti tevékenységéről, jogtudományi és irodalmi működéséről nem jelent meg nagyobb összefoglaló munka.¹ A közoktatásügy területén kifejtett munkásságát pedagógiai szakirodalmunk nem tartja számon. Nem volt jelentős író, drámái, versei novellái – bár korukban igen népszerűek voltak – nem maradandó értékűek. Művei közül útleírásai, jogi szakmunkái emelkednek ki, és az 1848-as forradalom napjaiban Pozsonyban megjelent művelődéspolitikai röpirata érdemel figyelmet.

Tóth Lőrinc 1814. december 17-én született Révkomáromban. Apja református lelkész volt. Elemi és középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte, majd Pozsonyban és Pesten jogot tanult. Egyetemi éve alatt jelentek meg első drámái és versei. (Tóth Lőrinc Hunyady László című drámája alapján írta meg Egressy Béni Erkel operájának szövegét.) 1836. szeptember 10-én a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. 1838-ban ügyvédi vizsgát tett, bekapcsolódott a közéletbe. Titkára volt a Védegyletnek, könyvtárosa a Nemzeti Kaszinónak. 1839-ben barátja, Gorove László társaságában hosszabb külföldi útra ment. Bejárta Németországot, Svájcot, Belgiumot és Angliát, ahol az esküdtszékek működését és a börtönviszonyokat tanulmányozta. Hazatérése után távollévő főrendek képviselőtében részt vett az 1840/41-es és az 1843/45-ös országgyűléseken. A Pesti Hírlap országgyűlési tudósítójaként működött. Az 1847/48-as országgyűlésen Breznóbánya követeként többször

³ Mednyánszky Sándor báró honvéd alezredes 1816-ban született Egerben, meghalt Budapesten 1875. ápr. 23-án. A császári hadseregben szolgált, melyből a negyvenes évek elején lépett ki. 1848 nyarán a honvédseregbe lépett és Aulich II. hadtestében harcolta végig a téli és tavaszi hadjáratot. 1849 júliusától kezdve Komáromban működött, mint zászlóaljparancsnok. Az augusztus 3-i sikeres kitérés után, Klapka megbízásából, egy kisebb csapat élén Veszprémig nyomult és több ezer újoncot hozott Komárom várába. Augusztus 18-án alezredessé léptették elő, s részt vett a Haynauval megindult alkudozásokban, A kapituláció után Londonba ment, s ott élt tizenhét évig. 1866-ban Klapka légiójához csatlakozott, azután Kossuth Lajoshoz költözött Torinóba. 1869-ben hazajött, s szigetvári kerület képviselője volt haláláig.

¹ Életútját röviden ismerteti *Vécsey Tamás*: Tóth Lőrinc emlékezete. Bp. 1903.; Szépirodalmi munkásságáról képet kaphatunk *Lakatos László* művéből: Tóth Lőrinc. Győr, 1933.

felszólalt radikális szabadelvű szellemben. 1848 tavaszán tagja volt a bécsi küldöttségnek. A felelős magyar minisztérium megalakulása után szülővárosa, Révkomárom választotta meg képviselővé. A szabadságharc alatt az igazságügy-minisztérium tisztviselőjeként dolgozott. Vukovics Sebő igazságügy miniszter munkatársaként törvényjavaslatot készített a zsidók és a nemzetiségek egyenjogúsításáról. A szabadságharc bukása után elfogták, halálra ítélték, de kegyelmet kapott. Börtönbüntetésének letöltése után 1853-ban az Akadémia pénztárnoka lett. Újságírással és szerkesztéssel, jogi szakmunkák írásával foglalkozott. A kiegyezés után bíróként működött 1894-ig, nyugalmába vonulásáig. 1903. március 17-én halt meg Budapesten.

1848 tavaszán, a forradalom időszakában számos – művelődésügyi kérdéseket tárgyaló – röpirat látott napvilágot.² A röpirat – mint időszerű, közérdekű kérdéseket népszerű formában, felvilágosító szándékkal, a közvélemény befolyásolása céljából íródott rövid munka – alkalmas volt olyan kérdések polemikus tárgyalására, melyek az adott időszakban sokakat foglalkoztattak.

Tóth Lőrinc *Eszmék a magyar tudományosság, academia, s iskolaügy körül* című röpirata az 1848-as művelődés- és tudománypolitikai röpiratok egyik legértékesebbje. Részletes elemzésére és értékelésére eddig még nem került sor.³

A mű 13 rövid részre oszlik. A szerző minden olyan tudomány- és oktatáspolitikai kérdésre kitér, melyek azokban az időkben időszerűek voltak. Szól a tudományok és az oktatás magyarnyelvűségéről, a hazai tudományosság és az akadémia problémáiról, a népiskolák, a középiskolák és az egyetem oktatási rendszerének átalakításáról a polgári szabadságesszmék jegyében.

A röpirat első része a nyelvkérdésről szól. Bár 1844 óta az oktatás hivatalos nyelve hazánkban a magyar, a szerző nem győzi hangsúlyozni, hogy a magyarság csak akkor foglalhatja el méltó helyét az európai művelt nemzetek sorában, ha a hazai tudományosság is eléri a korabeli európai szintet, ha a tudományok minden ágában értékes munkák születnek magyar nyelven. Ennek feltétele természetesen az, hogy felsőbb iskolánkban olyan magas színvonalú képzésben részesüljenek a fiatalok, hogy képessé váljanak a tudományok művelésére. Tóth Lőrinc véleménye szerint ez igen sürgető, de mégis távoli cél lehet csak, hiszen a magyar oktatásügy állapota elmaradott, a különféle reformok nem valósultak meg maradéktalanul, sokféle feladatot kell még ezen a területen megoldani.

Az európai nemzetek tudományos életének vezető testületei az akadémiák. Így kellene hogy legyen ez hazánkban is. Nálunk azonban az akadémia nem tudja betölteni feladatát – vallja Tóth Lőrinc. Ennek sok oka van. Az első és legfontosabb dolog a pénz hiánya. Nézete szerint az „intézet nyomorúan, s egy nemzet méltóságához illetlen állapotban teng.” A fenntartás költségeit nem tudják fedezni, hiszen az intézmény léte és működőképessége az „egyes alapítók kegyelmétől függ.” Az alapítók adományainak kamatai a működés folyamatosságát sem képesek biztosítani. A csekély évi jövedelemből „fizesse az academia tisztviselőit, írnokait, szállását – hol pirító zselléri helyzetben lakik – 42 rendes tagját, kik levegővel és igével nem élhetnek – tétessen tudományos utazásokat, kísérleteket, jutalmazzon, nyomtattasson, világitson, fűtsön, bútorozzon.”⁴

A legalapvetőbb költségek fedezésére tehát nincs elegendő pénz. „A nyomtatásra elfogadott munkák évekig kiadatlan hevernek: tudományos kincsek gyűjtéséről, tudományos utaztatásokról, s oly anyagi segélyről, mely a haza tudósait az élet nyomasztó és zsidbasztó gondjaitól fölmentené, a magas szárnyalásra képes elmét az étel, ital, ruházat földhöz ragadt szükségének ólomsúlyától föl szabadítaná, szó sem lehet... A tudósoknak eszközök, szerek,

² Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc oktatásügyi röpiratai: *Boleman István*: A dicső szabadságra emelkedő iskola. Pozsony, 1848. 61 old.; *Kerek István*: Prima penna, vagy új hazában új nézetek. Pest, 1848. 3 old.; *Németi Imre*: Testvéri szót az néptanítókhöz, Pest, 1848. 46 old.; *Ottmayer Antal*: Nézetek Magyarhon jövő népnevelése körül. Buda, 1848. 24 old.; *Papvársárhelyi István*: A felvidék népe. Népnevelési eszmék. Ungvár, 1848. 49 old.; *Tóth Lőrinc*: *Eszmék a magyar tudományosság, academia, s iskolaügy körül*. Pozsony, 1848. 79 old.; *Zeyk Miklós*: Nevelésünk ügyében. Kolozsvár, 1848. 61 old.

³ A műből szemelvényeket közöl: *Ravasz János*: Dokumentumok a magyar nevelés történetéből. 1100–1849. Budapest, 1966. 450–459. old.

⁴ *Tóth Lőrinc*: i. m. 18. old.

gyűjtemények kellene, ezek nélkül szárnyatlan madár, fegyvertelen vitéz, az academia pedig mostani állapotában nem nyújthat nekik ilyeneket. ... Pénzt tehát az academiának, pénzt és pénzt.”⁵

Tóth Lőrinc azt vallja, hogy hazánk tudományosságának csak úgy lehet hatékony irányítója az akadémia, ha nemcsak magánszemélyek, hanem az állam támogatja azt megfelelő pénzüsszeggel. Ha az állam nem nyújt tudósainak biztos anyagi alapokat a kutatáshoz, a tudomány sem képes megfelelő tempóban fejlődni. Ha a tudósok idejük jelentős részében nem választott tudományszakjuk művelésével foglalkoznak – hanem pénzkeresettel, hogy meg-élhetésüket biztosítsák – az ország tudományossága lesüllyed, elsorvad, és hazánk soha nem válhat egyenrangúvá a művelt európai nemzetekkel. Úgy véli, hogy mindenfajta fejlődés alapja a tudományok megfelelő fejlettségi szintje. A tudósokat, a tudományok fejlődését központi pénzeszközökkel kell támogatni, éspedig bőkezűen, mert ez a befektetés sokszorosán megtérül. „Az academia a hazai tudományosság egyházának kúpja, koronája.” – írja a szerző. Van azonban, ami még ennél is fontosabb. Egy nemzet tudományosságának alapjait az iskolákban vetik meg. „Iskolák nélkül az academia csak üres cifraság.”

Tóth Lőrinc röpiratának második fele a magyar iskolaügy korabeli helyzetével foglalkozik. Kíméletlen őszinteséggel tárja fel a hiányosságokat, célszerű, olykor igencsak radikálisnak tűnő reformokat javasol. Az alsó fokú iskolákkal kapcsolatban megállapítja, hogy azok alapvető fontosságúak. „Az első nevelés és oktatás határozottan a jövőendő ember felett (...) Az első tanítók butasága örökre elsatnyíthatja, s idomtalanná rútíthatja a szellemi embert (...) A státusélet ezen legfontosabb orgánjaira, az alsó, az elemi iskolákra a státusnak kell gondot s pénzerőt biztosítani.”⁶ A szerző tehát határozottan állami oktatást követel. Nézete szerint a felekezetek által fenntartott elemi iskolák már nem tudják biztosítani a gyermekek megfelelő képzését alsó szinten sem.

Ugyanez a helyzet a gimnáziumokkal, a királyi akadémiákkal és a protestánsok főiskolaival is. Az egyházi vezetés sok esetben gátolja a korszerűsítési törekvéseket. A felekezeti érdekek érvényesítése miatt a tudományos és pedagógiai szempontok háttérbe szorulnak. Tehát államilag finanszírozott, szabályozott, egységes oktatási rendszerre van szükség Magyarországon – vallja Tóth Lőrinc –, hiszen az oktatás minősége feltétele a nemzet jövőbeli fejlődésének. A szabályozottságot és egységességet azonban egészen másképpen értelmezi, más tartalommal tölti meg, mint az előző évtizedek oktatáspolitikusai.

A korabeli oktatásügy állapotának jellemzéséből indul ki. Megállapítja, hogy „Az oktatók, kiknek jelességétől, tudományos készségéről, s derült jókedvétől függ nagy részben az iskolák virágzása és sikere, rosszul vannak fizetve, s az életgond terhe alatt hajolnak meg.”⁷

A rosszul fizetett oktatóknak nincs, és nem is lehet idejük és lehetőségük önmaguk továbbképzésére, tudományos munkára, ha alapvető életszükségleteiket nem biztosítják. Az oktatók kinevezése és elmozdítása a katolikus iskolákban a Ratio Educationis életbelépése óta a kormány hatáskörébe tartozik. Legtöbbször nem a tudományos érdem és rátermettség dönti el, hogy kit neveznek ki tanárnak a katolikus gimnáziumokba, a főiskolákra és az egyetemre, hanem a pillanatnyi politikai szempontok a meghatározóak. „Sokszor találni a középserűnél is gyengébb tehetségeket az oktató-székeken.” – állapítja meg Tóth Lőrinc.

Erősen gátolja az oktatásügy fejlődését az is, hogy „A Ratio Educationis minden oktató elébe szabja a tanítandó tudományokat, a használható iskolai könyveket, s a methodust, miszerint tudományát előadja. S hogy az oktató ettől el ne távozzék, szigorú felügyelés és ellenőrség alá van vetve.”⁸ Ami 1777-ben, a Ratio Educationis életbelépésekor szükséges és előremutató dolognak számított, az a XIX. század közepén már a fejlődést akadályozza. Akkor valóban fontos volt az oktatásügy központi szabályozása, a tantárgyak, a tanítandó anyag és a módszer pontos körvonalazása. Az 1840-es években azonban – a pedagógia tudományának fejlődése következtében – más szempontoknak kell érvényesülniük. Mivel az

⁵ Tóth Lőrinc: i.m. 19. old.

⁶ Tóth Lőrinc: i.m. 41. old.

⁷ Tóth Lőrinc: i.m. 44. old.

⁸ Tóth Lőrinc: i.m. 45. old.

elavult, de továbbra is megkövetelt oktatási módszerek nem teszik lehetővé „a lélek szabad s teremtő munkásságának felébresztését”, a „tudományok lelkébe pillantást.” Az „emlékező erő” az iskolákban az „ítélő erő rovására gyakoroltatik.” A fiatalokat nem tanítják meg önállóan gondolkodni, nem szerettetik meg velük a tudományokat. „Az egész rendszer oda van irányozva, hogy a rózsaszínű ifjú világnézet s képzelet eltoppantassék, s a fiatalság vidám tudásvágya mihelyt a meghatározott szűk körön túl merészkedik, ráncos szemöldökkel visszariasztassék (...)A hazai iskolák ily állapotában csodálni kell, hogy még is kerül ki azokból egy egy felvilágosodott, fejlett és edzett elméjű ember...”⁹

Ebben a rendszerben a tanulók tanulmányaik tárgyát nem választhatják meg szabadon, érdeklődésük és hajlamaik szerint. Nem hallgathatják azokat az oktatókat, akiket tudásuk alapján becsülnék és nagyra tartanak. Kénytelenek az előjárók által megszabott keretek között szigorúan szabályozott rendszerben végezni tanulmányaikat még az egyetemen is.

Tóth Lőrinc felteszi a kérdést: „Mi ölheti el inkább a tudományok szeretetét, mint a kényszerítés, a lekötöttség bizonyos rendszer, bizonyos modor, meghatározott ember és könyv szárazságához? Kifejlődhetik-e ezen kényszerítés ónsúlya alatt... azon szeretetteljes lelkesültség a tudományok, az igazság kincse iránt, mely a szabad academiái étellel együtt jár?...”¹⁰

A fiatal, aki hazánkban főiskolára kerül, nem azt a célt tűzi maga elé, hogy „a tudomány, igazság a világosság útjain előrehaladjon”, és talán „új réseket törjön”, hanem hogy „néhány évi iskolajárás által lehetőséget szerezzen keresethez, kenyérhez, hivatalhoz jutni.” Az ilyen főiskola nem egyéb – vallja a szerző – „mint az unalmasan s kedvetlenül átizzadott iskolai pálya utolsó fokozata. A tanuló nem tekintetik önálló, öncélú academiái polgárnak, hanem gépnek, mely a hatalom céljaira felhasználtatik fának, mellyből kényszerint idomított bábok faragtatnak.”¹¹

Tóth Lőrinc nemcsak a katolikus, hanem a protestáns gimnáziumok és főiskolák tanulmányi rendjét is bírálja. Mivel az 1790–91-es országgyűlésen megszavazott 26. törvény teljes tanügyi autonómiát adott a protestánsok számára, a protestáns iskolákban nem vezették be sem az első, sem a második Ratio rendelkezéseit. Bár a hazai protestáns iskolaügy vezetői sok erőfeszítést tettek iskoláik korszerűsítésére, mégis „a helvétiai vallásfelekezetűek régi anyaszkoláiban, mellyek a bennök uralkodó zárdai rendszer által középszázadi eredetükre... emlékeztetnek, sok a javítani, s a század szelleméhez idomítani való.”¹²

Magyarország oktatásügye gyökeres átalakításra szorul. Elsősorban nem szervezeti, hanem szemléletbeli megújításra van szükség. Az oktatásügy irányítása és finanszírozása az állam feladata kell hogy legyen. Az állam biztosítson elég pénzt a fejlesztésre, a népiskoláktól az egyetemig. Szűnjön meg az egyházak vezető szerepe az iskolaügy terén. „Nem protestáns, nem catholicus, hanem magyar nemzeti iskolákat akarunk, fentartván a különféle vallásos meggyőződések sérthetlenségét, s a külön hittudományi oktatószékeket. Az iskolaügy elrendezése, kormánya mindig s mindenkor a polgári társaság joga.”¹³

Tóth Lőrinc véleménye szerint az oktatás tartalma és jellege hazánkban egyoldalú. Az új idők szelleme azt követeli, hogy már a középiskolákban, de még inkább az egyetemeken, egyre nagyobb arányban tanulhassanak a hallgatók „reális tudományokat”, matematikát, fizikát, vegytant. Nyíljanak reálisiskolák, legyen egyetemi szintű, magas színvonalú természet-tudományi oktatás.

A klasszikus nyelvek hasznosak és nélkülözhetetlenek a művelt ember számára, de szükség van, már a középiskolákban is modern nyelvek, főleg a német, az angol és a francia tanítására is. Az oktatásügy reformja csak úgy valósulhat meg hazánkban, ha a tanítók és a középiskolai tanárok korszerű tudományos és pedagógiai ismereteket szerezhetnek. A tanítóképzés alacsony színvonalú, „gimnáziumi tanítókat képző intézet” pedig egyáltalán nincs Magyarországon. Enélkül oktatásügyünk nem emelkedhet európai szintre.

⁹ Tóth Lőrinc: i.m. 49. old.

¹⁰ Tóth Lőrinc: i.m. 60. old.

¹¹ Tóth Lőrinc: i.m. 61. old.

¹² Tóth Lőrinc: i.m. 54. old.

¹³ Tóth Lőrinc: i.m. 55. old.

Az állam nyújtson szabadságot az egyetemeknek, mind az oktatás tartalma, mind pedig a módszerek tekintetében. Olyan szabad, minden hivatalos előírástól és kényszertől mentes felsőfokú iskolák legyenek, „mellynek legében tanító s tanítvány feszletlenül mozog (...) a tanítók a reájok bízott oktatásban előadásaiknak úgy tartalmára s lényegére, mind módjára s alakjára nézve saját kötelességszerű meggyőződésüket kövessék (...) A tanulókra nézve pedig abban áll ez a szabadság, hogy magoknak tanulási tárgyakat úgy, mint oktató egyéneket szabadon, önkedvők s tetszésök szerint választhassanak, s bizonyos, a status által megparancsolt tárgyakat, bizonyos, a status által kinevezett egyénektől akkép tanulni ne kénytelenítenek, hogy ezen tanulástól, s arról adott bizonyítványtól feltételeztessék egész jövőndőjük.”¹⁴ Az egyetemen csak akkor valósulhat meg a tanítás és a tanulás szabadsága, ha „az erők kötetlen versenye” érvényesül. A felsőoktatásban, éppen a szabadságeszme megvalósítása miatt, nem szabad kizárólag az állam által kinevezett oktatókat alkalmazni, akik tulajdonképpen „nem egyebek, mint státustisztviselők”. Tóth Lőrinc nyugat-európai utazásának tapasztalataira hivatkozva azt javasolja, hogy úgy mint Belgiumban, Franciaországban, Angliában és Németországban, nálunk is vezessék be az egyetemeken a privátoktatók intézményét. „A privátoktatók (...) az az a státus által nem fizetett, ön jó szántukból vállalkozó, tanítványokat csak kitűnő jelességük által találó oktatók, kiknek versenye eszközi, hogy a rendes oktatók szorgalma soha sem szunnyadozhatik, mert pirulniok kellene, ha kevesebb hallgatókkal dicsekedhetnének, mint a privát docensek.”¹⁵ A szabad légkörben a hallgatók is szívesebben és nagyobb lelkesedéssel tanulnak majd. Ha megszűnik a kényszer az oktatás folyamatában, ha új módszereket alkalmaznak, ha nem pusztán a tanulók emlékezetét teszik próbára a sok elavult ismerettel, hanem önálló gondolkodásra, ítéletalkotásra tanítják őket, hamarosan fejlődésnek indulnak a tudományok is.

Az oktatás és a tanulás szabadságának biztosítása az állam alapvető érdeke is. A szerző megállapítja, hogy a haladás eszmék elnyomása nem érvényesülhet hosszú távon, ezt történeti példák igazolják. Az államnak a haladást kell segítenie ahhoz, hogy rendje fennmaradjon. „Hogy pedig a szabad vizsgálat s szabad verseny a tudományok világából ki ne zárassék, ezt magának a statusnak s azt képviselő hatalomnak jól tett érdeke kívánja. Mert csupán a szabad vizsgálat útján kifejtett valódi jónak s igaznak alapján nyughatik szilárd erőben s nyugalomban; a szellemi közlekedésnek jelen állapotában csakugyan lehetetlen hosszabb időre gátolni, hogy az egyes népek szabad vizsgálódásának eredményei, az összes emberiség, s minden nemzetek közjávára ne legyenek, s ha ez megtörtént, azon hatalom, mely az alattvalói közt lassankint elterjedt szabadabb nézetekre nézve csalódásban élt, a legkellemetlenebb ébredésre tarthat számot, s egyszerre csak azt veszi észre, hogy míg az elnyomhatatlan szellemi haladások ellen sikertelenül küzdött, célérés helyett bizalmatlanságot aratott.”¹⁶ Tóth Lőrinc tehát úgy véli, hogy az eszméd szabad áramlása, „a minden oldalról szabad meghányás és megvitatás” elősegíti a haladást. Szabadságra van szükség az oktatás és a tudomány területén, és ezt a szabadságot a tanulók, a tanárok és a tudósok a haladás javára fogják felhasználni.

Az eszmék szabad áramlásának alapvető feltétele a szerző szerint a sajtószabadság. Hogy a „szemmel napvilága” mindenkihez eljuthasson, a sajtó szabadságára, a cenzúra eltörlésére van szükség. Ennek követelésével zárul Tóth Lőrinc művelődéspolitikai kérdéseket tárgyaló röpirata.

Tóth Lőrinc követelései közül jó néhány megvalósult az elmúlt másfél évszázad során. Azonban több általa felvetett tudomány- és művelődéspolitikai kérdésre mindeddig nem született megnyugtató megoldás. Elég, ha a tudomány állami finanszírozásának mai rendszerére, vagy a vezető egyetemi oktatók kinevezésének napjainkban érvényesülő szempontjaira gondolunk. Korunk magyar tudósai, kutatói ma is anyagi gondokkal küzdenek, sokuk ma sem teheti meg, hogy a pénzkeresést a tudományos munkának rendelje alá. A sort még folytathatnánk, hiszen a 150 éve megjelent röpirat számos gondolata sajnos napjainkban is időszerű.

Fehér Katalin

¹⁴ Tóth Lőrinc: i.m. 57–58. old.

¹⁵ Tóth Lőrinc: i.m. 58–59. old.

¹⁶ Tóth Lőrinc: i.m. 62. old.

A Szepesség 1848/49-ben

1888. december 6-án halt meg Hunfalvy János enciklopédikus tudású polihisztor, a gazdasági földrajz megalapozója és népszerűsítője, külföldön is elismert statisztikus, kiváló pedagógus, néprajztudós, híres történész. Rajongott hazájáért, és mondhatjuk korának legalaposabb ismerője volt. Szinte egy könyvtári *honismereti* művet írt. A tudós minden szakmai munkája pontos írás, jó stílusú, a nem szakember számára is érthető, kellemes olvasmány; „legajánlóbb tulajdona az alaposág, az igazság keresése, a szépirály és az éles kritika” – írta róla Kozma Gyula. A legtekintélyesebb szakközlönyökben, enciklopédiákban jelentek meg írásai; külföldi folyóiratok rendes munkatársa volt, s mint rangos szaktekintély is hű maradt a magyar nyelvhez.

A *Magyarország és Erdély eredeti képekben* című történelmi és helyrajzi anyagot tartalmazó füzetsorozat 1855 és 1860 között jelent meg Rohbock Lajos acélmetszeteivel. Egyszerre adták ki magyar és német nyelven. Ez „... úgyszólván az első élvezhető magyar földrajzi munka ... jó stílusú, kellemes olvasmány” (dr. Szabó József). „A kiadvány sikert aratott, úgy hogy 1874-ben újra ki akarták adni, és a szokás szerint előfizetőket gyűjtöttek rá. A német nyelvű kiadásra ezer előfizető akadt, a magyarra csak tizenöt. Hunfalvy János, aki a magyar nyelv használatának, művelésének igen nagy jelentőséget tulajdonított a magyar nemzeti tudat kialakulása, formálódása szempontjából, bár az első füzet már megjelent, a további átdolgozást lemondta: nem akart csupán németül írni” (dr. Gyulai Ferenc).

Néprajzi témájú írásai egyrészt önálló tanulmányok formájában jelentek meg, nagyobb részben pedig egy-egy művének szerves alkotóelemei.

Budapest megszületésének nemcsak tanúja volt, hanem segítette is létrejöttét. Mint budai polgár alakította szépségét, munkálkodott fejlődéséért: a szépitő vegyes bizottságnak – amely 1868 májusában ült össze – Buda szabad királyi főváros részéről képviselője volt. 1873 márciusában az egyesült főváros első közös közgyűlésén budai részről Hunfalvy János is jelen volt. A bíráló, igazoló és összeíró bizottsági tagok választása ügyében a beadandó szavazatok összegyűjtésére és összeolvasására jelölt 15 kiküldött között is ott van a neve. A Fővárosi Közmunkák Tanácsában az utcanevek rendezésére ugyanezen év decemberében alakított vegyes bizottságnak a főváros részéről Hunfalvy János is tagja lett; Budapest távlati fejlesztési terveinek kidolgozásában és megvalósításában is tevékenykedett. 1867-ben Hunfalvy hívta haza Amerikából Házmán Ferencet, a távollétében halálra ítélt 48-as hőst, akit azután budai hívei a kiegyezéskor egyhangúlag polgármesterré választottak. (Ő volt Buda utolsó polgármestere.) Hunfalvy 1867-ben választási elnök, és a királykoronázáson a korona mellé rendelt hatfős kíséret egyik tagja volt.

Az 1850-es évek közepétől a Várhegy keleti oldalán élt és alkotott. Elnöke volt a Budai körnek. A várkerület külső arculatának formálásában is eredményesen dolgozott: a saját kezűleg elültetett és gondozott több száz fa közül sok még ma is szemgyönyörködtető, árnyat adó, lélek- és levegőtisztító a Várhegy Duna felőli oldalán. (Az utcát – mely a nevét viseli – még életében nevezték el róla – tiszteletük és hálájuk jeléül – a budai polgárok.) Negyedszázadon át töltötte be a budai ágostai hitvallású evangélikus egyház felügyelői tisztét.

Hunfalvy Jánosnak a szabadságharc idején írott történelmi-politikai dolgozatai, cikkei a kassai Képes Újságban és a Pressburger Zeitungban jelentek meg. Tudósításokat küldött a Szepes megyei Késmárkról, a megyében történekről, és ezek Kossuth Hírlapjának és a Pesti Hírlapnak olvasóit gazdagították.

1848 forró napjai, a minden hazafit felrázó, tette serkentő, lelkesítő események Késmárkon érték Hunfalvyt. A líceum második jogi tanszékének tanára volt. Élénken részt vett a politikai vitákban és a választási mozgalmakban. Beválasztották a városi képviselőtestületbe, és megyei bizottsági tagsággal is megtisztelték. Elsők között állt nemzetőrnek.

Előjáróban egy tavasszal kelt dolgozatából idézünk, majd hírlapi cikkeiből kiemelt sorokkal emlékezünk meg a szabadságharcról és az igaz hazafiról.

Kikelet van. Feltámadt a szabadság szelleme. Átjárta hazánkat is. „Honunk színe egyszerre megváltozott, kik bilincse voltak verve, most lerázták azt, kiket fondor viszály választott el, most egygyé forrtak, kiket áthághatlan válaszfalak különítettek el, most összeolvadtak, kik

eddig csak szenvedtek, szolgáltak, sínylettek, most cselekvésre, szabadságra, jogélvezetre hivatvák! Hazánk nemtője fölszállt, büszkén csattogtatva szárnyait foglalt helyet az elsőszülött nemzetek közt 's életet, virágzást, dicsőséget ígér nemzetünknek, ha feladatát felfogja 's ezt megoldani nem gyáva, nem erőtlen!" – írja a Képes Újság 18. számában.

„A tizenhat szepesi városok naponként fényes tanúságot tesznek arról, hogy megérdemelték azon jótéteményt, melyet az országgyűlés irántok tett, midőn a városi községek rendezetét illető törvényt Veszter Pál, késmárki követ figyelmeztetése következtében, azon városokra is kiterjeszté. Azt tanúsítják főleg azért, hogy mindenütt a legnagyobb lelkesedéssel fogtak és fognak a kebelökbeni nemzeti őrség felállításához és begyakorlásához; ... A késmárki őrség is felállított, s több üdvözlő és tisztelő beszéd mondatott el, lelkesedést a haza, szabadság, egyenlőség és testvériségért árasztva minden kebelbe.”

A legközelebbi ismert jelentése a májusi tisztújításról szól, melynek eredménye „közmegelegedésre ütött ki” ugyan, „De itt Késmárkon sem vetették még le az ő embert, a szabadságot még sokan nem tudják tisztán élvezni. Volt iddoggálás és lakmározás több ízben a tisztújítás előtt is, s most is bort s mindenféle ételneműt és pénz gyűjtöttek általános lakomára, melyet, ha őket a szent lélek még meg nem szállja, pünköszt másodnapján akarnak csapni.” Nem illik most a lakmározás – fejezi ki nemtetszését. „Mikor valódi szabadság helyett annak csak külszínével és sallangjaival bírtunk, akkor lehetett ezreket kidobni tisztújításkor vagy főispáni beiktatáskor, mert az mindig és mindenütt úgy van, hogy „panem et circenses” ad a kényúr az éhes népnek, hogy egyebet ne követeljen” ... A begyűlt pénz egyik részét ugyan, mint hallom, a netaláni szegényebb nemzetörök egyenruhájára megszerezhetőre akarják félretenni, de miért nem fogadtattott el a mostani polgármesternek még tisztújítás előtt tett azon indítványa, hogy lakoma általában ne adassék, hanem ha ki valami pénzt aláír, tétessék ez le inkább a haza oltárára, ezt nem tudom.”

A júniusi beszámolójában azt olvashatjuk, hogy „A hazát fenyegető veszély szükségelte segélyezésre felszólító miniszteri rendeletek itt is dicséretes buzgalmat idéztek elő” bizonyítván, hogy „A Poprád hullámai a késmárki gondolatait és vágyait nem viszik ki magokkal a hazából.” Visszatér néhány mondatban a tisztújításkor rendezett vendégségre, amely nem érdemel nagy megrovást, de amely bizony másoknak sem tetszett. Fenntartja az elhangzottakat: „En a politikai mozgalmakban, főleg hol sok éretlenség és kiskorúság van, mint hazánkban, nem tartok a költővel, hogy egy pohár bor a hazáért nem árt; ... Angliában, Amerikában s akárhol van napi- vagy éjrenden az ily boros meetingezés, mindenütt kárhoztatom azt határozottan. Ki más véleményen van, annak legyen meg szintén a maga hite szerint.” Megtudhatjuk az írásból azt is, hogy a helybeli nemzetörök – a felavatott zászlóra – nyilvános ünnepélyen tette le a törvényrendelte esküt, s hogy a beálló képviselőválasztás mozgásban tartja Szepesnek különben nyugodt lakosait.

A nyarat azonban hamar követte az ősz – nemcsak a természetben. Csapatostul érkeztek a fenyegető hírek. „Az egész felvidék fel van verve álmából. Úgy látszik, hogy a császári soldatesca s a panszlávok egyetértve akartak berontani a felső megyékbe. A határvadászok ketteje elhagya helyét, s feltárta nekünk az ellenünk forralt cudar összeesküvést; a galíciái »Kreissamt«-ok mind a galíciái népet lázítják ellenünk, mind a Galíciában megforduló szepesi tót népet, sőt a határvadászoknak kiadott parancs és utasítás azon izgatást kötelességökké teszi.” Nagy rémület szállt meg mindenkit annak hírére, hogy az idegen katonaság már úton van határunk felé, „mert nem vagyunk még úgy felfegyverkezve, hogy nagyobb rendes haderőnek ellenállhassunk, a városi nemzetörök nagy része is még vadászpuskákkal sincs ellátva, falun legfeljebb kasza és lándzsa van. ... Most nagy buzgalommal gyűjtetik pénz és szükségese ércneműk álgyük számára, de míg azok elkészülnek s használhatókká tételnek, addig elfoglalhatják egész Szepeszt. Szuronyos puskát sehol sem lehet kapni, Késmárk küldött Pestre pénzt, a megye nagy nehezen összeszerzett pár ezer forintot, s Bécsbe küldte fegyvervezésre, de mindeddig onnan nem érkezett meg semmi. Az első szállítmányt a minap akarták küldeni, s alkalmasint az volt azon szállítmány, melyet Pesten mintha 'Kassára a tótknak' küldetett volna, lefoglaltak. – Kövessenek el ott Pesten mindent, hogy fegyvert kaphassunk, anélkül nem védhetjük magunkat.” A megye kiállította már újoncilletőségét, a városok többet is. „Ha azokat gyorsabban lehetne szervezni s felfegyverezni, egy-két hét alatt volnának ellenség ellen alkalmazhatók. A késmárkiak különösen, már igen jól vannak

begyakorolva. Most az újoncok fejjelművel ellátására gyűjtenek vásznat és pénzt, igen szép sikerrel." A szepesi nép – jóllehet nem magyar ajkú –, ellentétben az erdélyi szászokkal, nagy honszeretetet tanúsít. A szászok a magyar haza egysége s közös legszentebb érdekei ellen berzenkednek. Bárcsak áthatna a szepesiek szava Erdélybe, vajha lánggra tudnák lobbantani az ő lelkükben is a hazafiság szent tüzét, mely a szeretett magyar haza iránt lobog; vajha megértenék, hogy csak a magyar alkotmány alatt egy nagy közös hazában lehetnek szabadok s boldogok – hallik a szepesi sóhaj. A törvénytelen és esztelen királyi rendeleteket megbotránkoztatással fogadták a késmárkiak. Amekkora felháborodást váltottak ki ezek, akkora lelkesedéssel üdvözölték a képviselőház érélyes fellépését. Az egész lakosság teljes bizalommal és ragaszkodással van a képviselőház iránt.

Novemberi tudósítása szikrázik: „Hallja hazám s hallja meg a mívelt világ, mit tesz az istentelen udvar, s kérje rá istennek legnagyobb átkát!” A szomszéd Galíciában történtek miatti harag ragadja meg tollát. Az osztrák katonák méltatlan viselkedése fölháborítja. „Ily gyalázat és gázság csakugyan nem történt még, hogy ország idegen ország katonáit, kiket idején nem bocsátott haza, a háború beálltával, hadifoglyok gyanánt tekinti s velök mint olyanokkal bánik! – A lengyelek azt is beszélik, hogy a császári katonaság még mindig gyűlelkszik, s azon van, hogy hazánkba betörjön, legyünk azért résen. De itt leírhatatlan düh szállta meg az egész lakosságot, a hajdani pecsovicsokat sem véve ki, a gyalázatos udvar és vérebei ellen, hogy, ha azon kopók csakugyan benyomulnak, nehezen térnek vissza. Csak jobb fegyverünk volna, s ha újoncainkat is lehetne minél előbb fölszerelni és felruházni, de főleg a Gömörből hozzánk küldettek még mindig ingben és gatyában dideregnek.”

December elején az ellenség méltó fogadására készülnek: állnak a torlaszok, a löcsei tüzekek ágyúkkal gyakorolnak. Reménykednek, hogy Késmárk számára is idejében elkészül a megrendelt ágyú. A löcsei fegyvergyár is a támadásra készül, s így talán jut elegendő fegyver a honvédeknek, mert most még puskák nélkül őrzik a határt. Mindenünnen tetemes segélykérés érkezik. Segítségért kiált az ország, mégsem szabad szétforgácsolni az erőnket – jegyzi meg, mert „Ha mindenhova küldünk valamit, sehol sem fogunk bírni elegendőt, s így mindenütt meggyőzetünk. Előbb egy ellenséget kell megtámadnunk, de úgy, hogy örökre megsemmisítsük teljesen, azután a másikkal is úgy kell bánnunk, így leverhetjük őket egyenként, egymás után. A kormány ítéletére kell bízni azt, melyik zúzásuk szét legelőbb. – De teljesen elegendő erőt kell küldeni, ahova küldetik, ahova pedig elegendő nem küldhetik, oda inkább semmi se küldessék.” Őva int a valótlanágok terjesztésétől is, történjék az akár kecsgetető, akár ijesztgető céllal. A hónap közepén már érzi a dermesztő telet. Helyzetfelmérése kiváló: „Hazánk körülményei olyanok, hogy csak az egész nemzet egybeolvadó lelkesedése s túrni tudó erős eltökélése mentheti meg azt. A nemzet minden osztályaira és rétegeire van szükségünk, hogy mindnyájan és egyenként mint köszirt álljunk a veszélytenger hullámzó árjai közt. Kell, hogy az egész nemzetet egy eszme szállja meg, egy gondolat mozgassa! Azért szükség, hogy nemzetünk minden legparányibb tagja is, tudja meg, miről van a kérdés, tudja meg, miért küzdünk, s mi végett rontanak ránk annyi oldalról a mi ellenségeink. A népfelvilágosítás tehát egyike legfőbb teendőinknek; ha a népet felvilágosítván, teljesen megnyertük a jó ügynek, igen sokat tettünk.” Meg kell nyerni a népet, mert ha törekvését nem forrasztjuk össze a miénkkel, „akkor a Windischgrätz szabadságtipró bérencsein nyert győzelme sem fognak rajtunk segíteni, a nép közremunkálása nélkül hazánk függetlenségét és szabadságát nem biztosíthatjuk.” Határozott fellépést kiált; a bizonytalanság, kapkodás, ingatag habozás zavarba ejti a népet. Legyen határozott iránya a cselekvésnek! A legcsekélyebb dologban sem lehet elnézőnek lenni. Igaz, hogy nincs idő új haditörvényeket alkotni, de azért az 1845-ösön – amely még az egész ausztriai katonaság számára adatott ki – legalább stílárius módosításokat végre kellett volna hajtani alkotmányunk szellemében. Rossz hatással van a nemzetőrekre a régi alakban kihirdetett, engedelmességre fölszóllító parancs. Bízunk a népfelvilágosító egyesületek működésében, mert sokat tehetnek azzal, ha előszóval vagy népszózatokkal tudtára adják a tanulatlanabb honfiaknak is a haza „mostani állását és ellenségeink célját”. Hatásuk nagyobb a néplapokénál, mert ezeknek aránylag kevés az olvasójuk, sokszor egy-egy helységbe még egyetlen példány sem jut el, márpedig a nép felvilágosítására legalább egy szükséges volna. Így még az országgyűlés szózatai sem juthatnak el az újságot nem olvasó néphez. Azért bátorodom azon javaslatot tenni – írja: „Minden országgyűlési követ nyomassa le legalább 500 példányban az

országgyűlés utóbbi manifestumát a néphez a maga költségén, s küldje el azokat saját választóinak! Amely választókerületben minden választók nem értenek egy nyelvet, annak képviselője nyomassa azt két nyelvben, p. o. magyarul és németül, vagy németül és tótul. Annyi költséget tehet minden képviselő, s így minden választó meg fogja tudni, miről szólnak ott az országgyűlésen, s mit izen az neki. Száraz röviden teszem azon indítványomat, ha elfogadtatik, bátran kezeskedem, hogy nem lesz hiábavaló.”

Adventban járunk. A Szepesség népe – ragaszkodásával, és azzal, amit tett a nehéz, küzdelmes napokban a haza szent ügyéért – kivívta magyar testvérei rokonszenvét és barátságát örökre: önkénteseket küldött, bátor, derék fiúkat, tetemes kölcsön- és ajándék-összeget adott a státuspénztár felsegíllésére, ágyúk elébe lovakat küldött; oly állhatatos lelkesedéssel és áldozattal folytatta az újoncállítást, hogy az illetékén felül 300 egyént szerzett a hazának; bátorította, felvilágosította a vidéki tót népet, nemzetőreit mozgóvá tette, 200-at Árva segedelmére küldött, több százzal pedig a galíciai határokat erősítette, lelkes hölgyei váronként sok száz varrott fehéreneműt ajánlottak fel az újoncok számára. Az ellenség októberben még csak fenyegetett, készült a támadásra, lefoglalta Bécs, oda hívatott a szabadság és szolgaság közti nagy harcra. A vártán álló nemzetőrök szívszorongva lesték a híreket, miként dől el a küzdelem. Imájuk azért szállt az égre, hogy belőle milliőnek üdve származzék. (Nem rajtuk állt, hogy a bécsi nép ügye nem győzött.) Most azonban valósággá lettek a kősa hírek. A fegyvertelen és bizony szervezetlenül, kapkodva irányított nemzetőröket, honvédeket váratlanul, hirtelen lepte meg az ellen, futamodásra készítve őket. December 12-én írásban folyamodnak a bátorsági bizottmányhoz. Biztosan állíthatom, hogy a gondolat és akarat megformálása Hunfalvy lelkének és kezének szülötte. 21-en írják alá. Íme az aggodó-segítő sorokból: „Tisztelt bátorsági bizottmány! Ezennel bátorokunk következő folyamodványt benyújtani, melyre lehetőleg tüstént határozott választ kérünk. Ma az egész késmárki zászlóalj volt kirendelve, hogy az ellenség ellen menjen, s midőn Leibich helységbe ért, már ellenkező parancs olvastatott fel neki az illető őrnagy úr által azon úrügy alatt, hogy Kassa már az ellenség kezében volna. Az ilyen intézkedés szörnyen leveri az emberek kedélyét, s nyíltan beszélnek már, hogy az urak csak játszani akarnak velük, ... Mi nem vagyunk képesek a körülményeket az intézkedéseket megítélni, mert semmi biztos tudósításunk nincs. Szükségesnek tartjuk azonban, hogy Tisztelt bizottmány küldjön szét biztos és hiteles tudósításokat, ... mivel a nemzetőrök nem akarat nélküli gépek, s oly szerkezettel sem bírnak, mint a rendes katonák, kiket ide s tova minden indoklás nélkül küldözgetni szabad. Azután nem látjuk helyesnek, hogy mi egészen tétlenül várjuk el a dolog kimenetelét, vagy hogy a Braniszkón álljunk, míg az ellenség odajön, ... Ha Sárosban nem tudtak okos tervet kigondolni, legyünk mi segítségükre. Kérjük, tehát méltóztassék úgy intézkedni, hogy a mi zászlóaljunk, kivéden a határon őrködőket, s minden szepesi disponibilis [rendelkezésre álló] erő indíttassék Lublyórol Sárosba az ellenség hátába, vagy ha azt szükségesnek és célszerűnek nem tartja a Tisztelt bizottmány, méltóztassék minket arról hitelesen tudósítani. Mert már emlegetik az árulást mindenfelé, pedig a bizalmatlanság nagy baj, mely hazánkat bizonyosan el fogja sülyeszteni. – Kelt Késmárkon dec. 12. 1848.”

Az aggodalom igaznak bizonyult. Franz Schlick altábornagy a Duklai-hágó felől 8 ezer ember élén támadást indított a honvédek ellen. Schlick csapatai oly erővel törtek előre, hogy a hadjárat ötödik napján más Kassát is elfoglalták, és rövidesen Miskolcig vetették vissza a honvédecsapatokat. A rútul garázdálkodók elől Hunfalvy János – bátyja szavával élve – Miskolcra futamodott. Innen kapott tőle levelet Pál, de a válasza már 49 januárjában nem találta Miskolcon öccsét. (Februárban visszavitték az írást Pálnak.) A levélben többek között ezt olvashatjuk: „A véget és az eredményt nem látjuk. De a nemzet el nem vesz – feladatunk nincs beteljesítve. A műveltség és országulás [civilizáció] mezején nagyokat kell és lehet még tenni. Azért, öcsém, kétségbe ne essél, s kíméld meg magadat a művelés nagy munkájára. ... ha eddig halni a hazáért dicső volt: hidd el, ezentúl élni érte nagyobb lesz a dicsőség.”

Hunfalvy a győzelmek közben visszatért Késmárkra. Júniusban az oroszok iszonyatos sereggel támadtak a Duklai-hágó felől is. Júliusban János pestre látogatott Pálhoz, de nem maradt a városban. A *világosi katasztrófa híre* Késmárkon érte. A szabadságharcban tettelesen nem vett részt, ezért a bujdosást nem tartotta szükségesnek. Máriássy Ádám – Szepes megye új elnöke – azonban midőn 1849 szeptemberében Késmárkra ment, Hunfalvyt elfogatta mint felségsejtőt. (Bátyja, Pál szeptember 9-én kapott levelet Eperjesről, amelyben arról értesítették,

hogy János más foglyokkal együtt 6-án Eperjesen volt, s onnan Kassára ment haditörvényszék elé.) Hét hónapig – részint másokkal együtt, részint pedig külön elzárva – tartották fogva Eperjesen. Nem vonták kihallgatásra.

1849. október 5-én a szepesi nők folyamodtak szabadon bocsátatásáért. 1850. január 20-án Hunfalvy írt folyamodványt Forgács Antal kerületi főbiztoshoz. Benne szigorúan bírál, merész hangon szól: „Jóllehet a mostani körülmények között igen könnyű bárkire is a legalaptalanabban vádakat fogni s arra tanúkat is szerezni, ... mégis úgy hiszem, ellenem oly vádakat nem emelhetnek, hogy öt hónapi szenvedés után – ha az igazság még teljesen ki nem halt – nekem nem kellene és nem lehetne a szabadságban védelmezhetést megengedni. Azért kérem méltóztassék úgy intézkedni, hogy vagy szabadságra helyeztessem, vagy a vádakat velem valahára közöltessenek. ... Azt pedig, hogy kihallgatatlanul továbbra is fogva maradjak, sem az igazsággal, sem a legfelsőbb intézkedésekkel nem tartom összeegyeztethetőnek.” A börtön ajtaját nem nyitotta meg Hunfalvy kérvénye, de *megtudhatta*, hogy „folyamodó Szepes megye elnökének hiv. jelentése szerint köztársasági irányzatú felszólítások fogalmazása és terjesztésével vádoltatván, ügyének elintézése a cs. kir. haditörvényszék ellátásától és a Szepességben elrendelt bővebb nyomozásoktól függ.”

1850 márciusának végén a kassai haditörvényszék intézkedésére szabadon bocsátották, azonban még öt hónapig *Eperjesre internálták*. Április 10-én *Szepes megye legkiválóbb emberei* igazolják, hogy az elfogott tanár 1849-ben „sem lázító szónoklatokat nem tartott, sem népgyűléseken részt nem vett.” Hiába, a tanári pályától örökre eltiltották. Azonban a várakozás idején sem tétlenkedett. A fogságban kezdte el írni Egyetemes történetét. 1851-ben bátyjához írott egyik levelében olvashatjuk: „Most mindenféle olvasmányokkal vagyok elfoglalva, Shakespeare-en kívül leginkább történelmi munkákat olvasok. Jövő évben új munkához szándékozom fogni, mégpedig Nagybritannia történelmét volna kedvem megírni.” Ugyanitt közli jövő szándékát is bátyjával: „*a történelemírásnak akarom egész erőmet és életemet szentelni*”. 1852 februárjában keltek azok a sorok, amelyeket a kézben forgó történelmi könyvekről írt. Gondolatai egyelőre még mindig csak a történelemtudomány körül forognak, szó sincs más tudományág műveléséről. A történelemíró törekvéséről, céljáról, hasznáról elmélkedik. Az utolsó mondatából kiragadott szavai szerint a történelemírásnak célja tanulságot és oktatást nyújtani. A történelemkönyvek hiányosságait abban látja, hogy „Rendszerint csak a zajt ütő külső eseményeket rajzolják, anélkül, hogy a belső szálakat, melyek a tények és események okait nyomoznák, és kitűntetnék. A történelemíró törekvése mindenesetre az legyen, hogy az általa ábrázolt viszonyokat megérteni és helyesen felfogni képes legyen az olvasó” – írja levelében. Májusban kelt írása megerősít bennünket abban, hogy sorsát nemesen viseli: „levertség nélkül tűröm helyzetemet, azt remélem csak fogok valahogy elélhetni, s legföljebb oda megyen ki vágyam, oly helyzetet nyerhetni, hol az irodalommal is foglalkozhassam.”

Munkacremejében ragadta el a halál 1888. december 6-án. Élete és életműve biztató erőforrás lehet számunkra, cselekvő hűségé példaeértékű. *Tisztelet övezze emlékét!*

Pagurka Anna

Irodalom: *Dr. Gyulai Ferenc:* Megemlékezés Hunfalvy Jánosról. A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya Statisztikatörténeti Szakcsoportjának 1966. június 16–17-én Szegeden tartott IV. vándorgyűlésén elhangzott előadás. – *Hunfalvy János:* Késmárk ... – Pesti Hírlap, 1848. 42., 77., 91., 191., 216., 237. sz. – *Kozma Gyula:* Hunfalvy János élet- és jellemrajza. Pozsony, 1887. – Magyar Országos Levéltár, Mikrofilmtár. Városi Ivt. Késmárk: Acta Politica. – MOL, HP hagyatéka. Hunfalvy János levele bátyjához (Újbeccséről), 1852. febr. 12-én. – *Dr. Szabó József:* Hunfalvy János. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

HAGYOMÁNY

Magyarok Zoboralján

A Zobor, a Nyitrától északkeletre húzódó Tribecs hegység déli része, a *Csitári hegyek*. Körülötte 13, egykor szinte teljesen, vagy túlnyomóan magyar lakosságú falu szlovák falvakkal körülvéve nyelvszigetként csatlakozik az észak-kisalföldi magyarságnak ma már lazuló tömbjéhez. Magyarságuk a szigetszerű fekvés miatt erősebben bomlik, mint a tömbben élőké. A Zoboralja falvai – a Bars megyei Lédec kivételével – 1918-ig Nyitra megyéhez tartoztak. A 13 falu közül kilenc a Zobortól keletre, négy nyugatra fekszik. A két falucsoport között között nem, csak vasút teremt kapcsolatot, az a vasút, amely a Zobor és a Tribecs fő tömege között bemélyedő hágón át a Vág völgyét, a Nyitra és a Zsitva folyók völgyét keresztezve, összeköti a Garam mentével.

A Zobor keleti oldalán Nyitra fölött, a Kodály által ezen a tájon gyűjtött népdalok szövegében is megörökített *Gerencsér* (*Nyitra gerencsér*, Hrnčiarovce), feljebb *Csitár* (*Alsócsitár*, Stitare) fekszik. Az 1910. évi népszámlálás Gerencsér 1077 lakosának 87 %-át (1991-ben 47,38 %), Csitár 477 lakosának 96,5 %-át találta magyarnak. Az 1980-as években már mindkét falu Nyitrához tartozott, de a városhoz közelebbi Gerencsér a rendszerváltáskor visszavette önállóságát, a távolabbi és kisebb Csitár viszont Nyitra része maradt, ezért nincs róla 1991. évi adat, és ezért nincs magyar falunévtáblája. Csitártól keletre *Pográny* (*Pohranice*) fekszik, ahol magyar körzeti iskola is van, 1910-ben 1143 lakosából 89,6 %, 1991-ben 1130 lakosból 67,9 % magyar volt. Pogránnyal délkeleten *Alsóbodok* (*Dolne Obdokovce*), északkeleten *Geszte* (*Hostova*) szomszédos. 1910-ben Alsóbodok 747 lakosának 95,5 %-a volt magyar, 1991-ben pedig 77,6 %-a. A 13 falu közül Gesztén tartják magukat legjobban a magyarok. 1910-ben 390 lakosa közül 96,6 %-ot talált magyarnak a népszámlálás, 1991-ben 92,3 %-ot.

A Zobor lábánál – Csitáron túl – a Zobor oldalán az ősi templomáról nevezetes *Kolon* (*Kolinany*) következik. 1910-ben 934 lakosának csaknem 98 %-a volt magyar, 1991-ben 63,2 %-a. Kolontól északkeletre *Gímes* (*Jelenec*), északnyugatra pedig *Zsére* (*Žirany*) fekszik, amely az említett vasútvonal mentén felnyúlik a Zobor és a Tribecs fő tömege közti hágóba. Gímes 1128 lakosának 1910-ben 89 %-a, Zsére 983 lakosának 95,7 %-a magyar volt, 1991-ben csak 45,76 illetve 75,3 %. Gímes a Zoboralja fővárosának tekinthető. Hétszáz éven át itt volt a környék urainak a Forgách grófnak ősi fészke. A Gímes csúcson álló várak romja messze uralja a táj képét. Duzzasztott tavával, kempingjével üdülőfalu is. Ma itt van a táj legrangosabb magyar iskolája, és itt alakult először hagyományörző csoport. Gímes már a Tribecs fő tömege alatt fekszik, ugyanúgy mint tőle északra *Lédec* (*Barslédec*, *Ladice*). Lédec 855 lakosának 93 %-át találta magyarnak az 1910. évi népszámlálás, az 1991. évi csak 57,56 %-át.

Zsérén túl már a Zobor nyugati lejtőjén a vasútvonal mentén *Menyhe* (*Mechenice*) következik, amelyet Podhorany néven egyesítettek a vele szinte már egybeépült, régen is szlovák többségű Szalakuzsal. Menyhe 523 lakosából 1910-ben 492 magyar volt és csak 6 szlovák. Közigazgatásilag Podhoranyhoz tartozik a Menyhétől 2 km-re északra fekvő legkisebb zoboraljai falu, *Béd* (*Badice*) is, amelynek 1910-ben 360 magyar és csak egy szlovák lakosa volt. Az 1991. évi népszámlálás a három faluból egyesített *Podhoranyban* 16,2 % magyart, 1981-ben csak 9,14 %-ot vett fel, pedig az 1910. évi a három falu összlakosságának 77,8 %-át találta magyarnak.

Ezeketől nyugatra a Nyitra folyón túl a széles síkságon *Nyitraegerszeg* (*Jelšovce*), feljebb *Vicsapapáti* (*Výčapy-Opatovce*) fekszik. 1910-ben az előbbi 1130 lakosának csaknem 92 %-a, az utóbbi 1354 lakosának 90,5 %-a volt magyar. Számuk az 1991. évi népszámlálás szerint itt csökkent a legerősebben, 16,9 illetve 7,32 %-ra, ami kétségtelenül nem felel meg a valóságnak. Így nem kellett magyar falunévtáblát elhelyezni, ami csak 20 % felett kötelező. Az viszont érhető, hogy itt az inkább szórvány jellegű magyarság száma erősebben csökkent, mint a

Az egykori kolonói villősök menyecekkórusa

Zobortól keletre fekvő falvakban, amelyek az Alsóbodokkal szomszédos, ma is magyar többségű (54,7 %, 1941-ben 87 %) Kalászon át csatlakoznak az észak-kisalföldi magyarság tömbjéhez.

Feltételezhető, hogy a zoboraljai magyarok Árpád népével költöztek mai helyükre, mert Anonymus szerint a honfoglalók Nyitrát is birtokba vették, és tőle északra is létesíthettek településeket, esetleg meglévő szláv falvakba költöztek, amit több falu nevének szláv eredete valószínűsít. A történelmi atlasz szerint itt, a Morva és a Zsitva folyók között, a honfoglalás után székely gyeptüörök vigyázták a morvák ellen a határt. Ők pedig itt északnyugaton kabarok voltak, és nagyobb mértékben mongolos külsejűek, mint a hét honfoglaló törzs népe. Pk is ahhoz a tájhoz tartoznak, ahol Bartucz szerint a magyarság egész területén a legnagyobb volt a mongol, talán helyesebben a turáni elem aránya. Ez a mongolos jelleg Bartucz szerint a nőkön feltűnőbb mint a férfiakon, amit a székelyekről Tamási Áron is leírt. Kolon neve a hagyomány szerint Kolon András székely vitéztől ered. Nincs alapja szlovák történészek azon állításának, hogy a magyarok csak később, a török elől menekülve települtek a Zoboraljára. Szent István idején már bizonyára éltek itt magyarok, amikor a hagyomány szerint Kolonban templomot építtetett. E szerint István király egyszer a mai templom helyén vacsorázott, de ezüst evőeszközét otfelejtette. Ezért visszaküldte érte egyik csatlósát, aki könnyen megtalálta a sötétben, mert mellette két égő gyertya világított. Ennek emlékére rendelte el a király, hogy ott templom épüljön. Szlovák régészek vizsgálatai szerint a templom 1070-ben épült, 1933-ban átépítették. Hasonlóan régen, 1075-ben, bencés monostor mellett épült a régi pogrányi templom, de az nem maradt fenn, helyén áll az 1795-ben épült új templom.

A terület nagy része a középkorban a Forgách grófok birtoka volt. A földet II. Endrétől kapták. Várukat az 514 méter magas Gímes csúcson, közvetlenül a tatárjárás után 1242-ben kezdte építeni Forgách András. 1865-ig rövid megszakításokkal ebben lakott a család, akkor leköltöztek a faluba az 1722-ben épített U-alakú földszintes kastélyukba feltehetően azért, mert a jobbágság megszűntével már nem tudták a várúri életet folytatni. A várban tartott sok trófeából a kastélyban „csak” 1056-ot tudtak elhelyezni. A faluban a rájuk még emlékezők rokonszenvvel beszélnek róluk. 1945-ben két Forgách fiú még itt maradt, megmaradt

lovaikkal, hintójukkal személyfuvarozással próbálkoztak, de hamarosan távoztak Gimesről. A vár 1885-ben kezdett romosodni. Ma teljesen romokban áll, helyenként megmaradt mennyezetésszel, 10 m-nél magasabb falakkal. A kastélyon csak a bejárata feletti Forgách címer jelzi, hogy mi volt egykor.

A zoboralji falvak népe a jobbágyfelszabadítás után paraszti életet élt, amely csak fokozatosan változott addig, amíg az 1950-es éven végén nem terelték őket szövetkezetekbe. A falvakban nem voltak nagy parasztgazdaságok. Pl. Kolonban 1955-ben csak a gazdák 12,8 %-ának volt 5 ha-nál több földje, 15 ha-nál több egynek sem. Sok volt a szegény, kevés a szántóföld. Régen summaként sokan mentek messze dolgozni: Zemplénbe, Baranyaiba is eljártak. A terület jelentős részén több faluban kisebb uradalmak, köztük egyháziak, gazdálkodtak. A legnagyobb uradalom Gimesen a Forgáchoké volt, de területének nagyobb részét erdő alkotta. Az erdőhasználat, fafuvarozás mellett a szőlőművelés, boreladás hozott hasznot; Kolonban és Zsérén a méhészet, fuvarozás is. A zabori bor egykor jó hírnévnek örvendett, de a Nyitra környékén 1885 táján megjelent filoxéra a szőlők jórészét tönkretette. Ezért nagyon lecsökkent a szőlőterület, amint a művelési ágak 1865-ben és 1897-ben közölt adataiból kitűnik, több faluban harmadára, negyedére, Gerencsérén csaknem nyolcadára. A szőlőterületet később helyreállították, de a zabori bor jó híre nem hamar állt helyre. Boreladásból egyes helyi szőlőtermelők ma sem jelentéktelen jövedelemhez jutnak.

A csehszlovákiai földreform során az 1920-as években magyarok is kaptak földet, a koloniak összesen 200 ha-t. 1945 után a magyarok a Zoboralján is csaknem négy éven át állandó rettegésben éltek: reszlovakizációval zsarolták, háborús bűnösökké nyilvánították őket is, noha azt a „bűnt” sem követték el, hogy 1938-ban visszakerültek volna Magyarországhoz. Sokat hurcoltak közülük kényszermunkára, és mindnyájukat ki akarták telepíteni. A 13 faluból végül is öt családot deportáltak. A helyzet 1948 végén enyhült, de – Angyal Béla szerint – nem a csehszlovák hatalom jóvoltából, hanem a Szovjetunió nyomására, amely nem tűrte „országában” az ilyen gyűlölködő megkülönböztetést.

Az 1950-es évek végén szervezett termelőszövetkezetek több faluban jobban megmaradtak mint Magyarországon, de tagjaiknak csak szerény jövedelmet adnak. Egyéni termeléssel többen próbálkoznak a visszavett földön. A szokásos szántóföldi növények mellett több faluban, aránylag nagy területen termelnek uborkát, földiepret. Eperrel távoli piacokra is eljárnak. Tehenet már alig tartanak, több faluban egyet sem.

A kereső lakosság többsége nyitrai munkahelyen dolgozik. Kevés munkát ad a Nyitrai Mezőgazdasági Főiskola gazdasága, amelynek központja Kolonban van, és több falu határában termel nagy táblákon. Több munkahely van Zsérén a nagy mézüzemben, amely különféle termékeket állít elő. Mészkövet Kolonban is fejtenek, égetnek ma is. Sajnos a Zoboralján is sok a munkanélküli, köztük különösen sok a fiatal.

Mint a szlovákiai magyarok általában, a zoboraljaiak is igyekeznek a fennmaradásukat segítő hagyományokat ápolni. Ezt szolgálják a tájházak is. Ilyet először Lédecen létesítettek, de az épület jelenleg igen gyenge állapotban van. A zserei tájházat sem gondozzák eléggé. Viszont szépen helyreállították, berendezték a kolonit, amelyet a falu 885 évvel korábbi, első okmányolt említésének ünneplésekor, 1998. július 11-én avattak fel újra.

Zsérén, Gimesen, Kolonban magyar énekkar működik, amelyeket dr. Simek Viktor, a gimesi iskola ének-zenetanára vezet. Pk többször léptek fel Magyarországon is. Simek Viktor művészi festményeken is megörökíti a népviseletet, Gimes és Zsére régi házait, az eltűnő faluképet. Munkáit több kiállításon, külföldön is bemutatta.

A hagyományokat sikeresen őrzi Gimesen a *Villő* együttes, amelyet a kisiskolásokból a tűzrőlpattant Jókai Mária tanítónő szervezett meg 1965-ben, először táncsoportként. (A *Villő* feldíszített fűzfaág, amellyel a lányok virágvasárnap járják a falut.) Később a kisiskolás fiúk, lányok főleg gyermekjátékokkal szerepeltek, a nagyiskolás lányok leányszokásokkal, nagylány-játékokkal. Új műsorszámaitak „Kár lenne elfelejteni” címmel adják elő. A szlovákiai magyarok szelizi fesztiváljain négyeszer nyerték el a nagydíjat, és jól szerepeltek a szlovákiai fesztiválokon is. Felléptek Budapesten és Békéstarhoson is a Kodály- centenáriumon. Amikor az első villósok felnőttek, menyecskekórust alakítottak Simek Viktor vezetésével. „Végváron őröködünk, őrizzük a tüzet” írta Jókai Mária a *Villő* 20 éves évfordulóján. Ő néhány éve

nyugdíjba ment és elköltözött. Munkáját eredményesen folytatja Szeles Mária tanítónő. A születések számának aggasztó csökkenésével egyre nehezebb a Villő utánpótlása.

Pogrányban a *Zoboraljai Virágcsokor* együttes vezetőjének, Szomolányi Ilonának egyelőre nem kell attól tartania, hogy a születések számának csökkenése miatt nem lesz kívül eljátszatnia műsorszámait, mert ő ezekben főleg középkorú asszonyokat, nagylányokat szerepeltet. Együttesét 1972-ben alapította, és már ötödik csoportját vezeti. Hétköznapi paraszti munkával telnek, szabadidejében pedig 9–10 asszonyból álló csoportjával maga által kiválasztott kiháló szokásokat, énekeket, munkákat tanít be és szerepel velük. Énekes műsoraikat férfi zenekar kíséri. Műsorszámok között kenderfeldolgozás, aratás, farsangolás, lakodalmas, karácsonyi, húsvéti szokások és sok más szerepel. A zselizi fesztiválon 1979-ben elsők lettek. Sokszor, sok helyen szerepeltek Magyarországon, az emlékezetes *Röpiülj páva* népzenei versenyen is. Legutóbb 1998 szeptemberében Szőnyben szüreti bemutatóval vettek részt. Az utóbbi 7 évben évente Bécsben is bemutatkoznak folklórfesztiválon. Szerepeléseiket segíti a községi hivatal és a „Csemadok” is, míg a Villőt csak a gimesi iskola, ezért saját költségen nem juthattak el messzire.

Miután az élők sorából fokozatosan távoznak azok, akiknek a Villő és a Virágcsokor műsorszámai életemük volt, várható a nézőközönség érdeklődésének csökkenése is a mai fiatalok diszkós, globalizációs világában. Pk már kevésbé, de az idősebbek még áhítattal hallgatják magnóról a zoboraljai dalokat, amelyeket esetleg ők maguk énekeltek.

A folklórcsoportok tartják ébren a régi népviselet emlékét. Ebből a legszebb, legegységibb talán a koszorúval ékesített menyasszonyi *párta* volt. Az ötvenes évek végén, a népviselet elhagyásakor ez is eltűnt.

A magyarság megmaradásában döntő szerepük van a magyar iskoláknak. Gimesen és Pogrányban van 8 osztályos körzeti alapiskola. Magyar kisiskola más falvakban is működik. Gimesen 1998 szeptemberére 9. osztályt is terveztek. Ehhez legalább 15 tanuló kellett. Ennyit csak a pogrányi iskolához tartozó és még távolabbról is bejáró gyerekekkel lehetett összehozni, akik Gimesre járása alig lehetséges. A 9. osztály létrejött, ha nem is elég szabályosan. Több tárgyat szlovákul tanítanak, amit több gyerek nem ért, és lemorzsolódás miatt már nincsenek is elegenden. Lehetnének ők is és a kisebbek is elegenden, ha sok magyar szülő nem szlovák iskolába járatná gyerekeit. Különben a pozsonyi magyar iskola internátusi elhelyezéssel vállal kilencedikeseket.

A gimesi magyar iskola alig tud egy-egy osztályt indítani. A születések számának aggasztó csökkenése a fő oka annak, hogy az alsó négy osztályba 1997-ben csak 19, 1998-ban 14 gyerek iratkozott be, míg a felső négy osztályba 100, illetve 104. Hasonló a helyzet a pogrányi magyar iskolával is, ahova az 1994-ben beiratkozott 114 tanulóról 1998-ra fokozatosan 77-re csökkent a tanulók száma, az utóbbiak között 24 az alsó tagozatos és 53 a felsős. Gimesen és Pogrányban 2 2 alsó tagozatos osztályt együtt tanítanak.

Pogrányba járhatnának a gerencséri és a csitári magyar gyerekek is. De Gerencséren csak szlovák iskola van, és onnan nehéz lenne Pogrányba járni, mert nincs autóbuszjárat csak Csitárig. Onnan pedig 3 km-re van az iskola. Ezért a csitári gyerekek is Gerencsére járnak, csak három gyerek jár közülük Pogrányba, ami nagy áldozatvállalást jelent. A gyerekek már inkább szlovákul beszélnek, „reszlovakizálnak” mondták a felnőttek szomorúan Csitáron. Gerencséren hasonló a helyzet, noha a gyerekek ott még jól tudnak magyarul, de irodalmi szöveget olvasni, írást fogalmazni nehezen. A gyerekeknek, fiataloknak nemigen számít az, ami Csitáron az öregebbek magyar öntudatát emeli, hogy Kodály náluk gyűjtötte az egyik legszebb magyar népdalt „A csitári hegyek alatt...” kezdetű, és tudják, hogy Matyus Veron énekelte neki. Gerencséren is csak az idősebbek magyar tudatát növeli a Kodály által gyűjtött „Gerencséri utca, végig piros rózsa” kezdetű népdal.

Bomlik a magyarság Pogrányban, és az iskola szerint hozzátartozó Alsóbodokon is. Noha Bodokon a magyarság aránya az 1981. és 1991. évi népszámlálás szerint alig csökkent, ami annak is köszönhető lehet, hogy a velük délkeleten szomszédos magyar többségű Kalászon át az észak-kisalföldi magyarság tömbjéhez kapcsolódik. Csak a kis Gesztén tartják magukat jól a magyarok, a 13 zoboralji falu közül a legjobban: az 1991. évi népszámlálás szerint is 92,3 %-os aránnyal. De a játszó gyerekek itt is szlovák szavakkal keverik felkiáltásaikat. Pogrányban az utóbbi két népszámlálás a magyarság közel 5 %-os növekedését mutatja, de ez

Farsangvégi ulicskázás Zsérén (Halász Péter felvétele)

csak annak következménye, hogy az 1690-ről 1130-ra csökkent összlakosságon belül nőtt a magyar öregek aránya.

A gyerekek elszlovákosodása különösen Zsérén elkeserítő. Innen a szülők a gyerekeket nem is az illetékes gimesi szlovák iskolába járatják, hanem külön autóbusszal Nyitrára. „Azt hiszik miniszter lesz belőlük” – mondta ott elkeseredetten egy idős asszony. A legutóbbi népszámlálás szerint a 75,3 %-ban magyarulakta Zsérén a gyerekek és a fiatalok már nem akarnak magyarul megszólalni, „se nagy, se kicsi” – mondta egy másik, az előzőhöz hasonló korú asszony. A gimesi iskolához tartozó Kolonban a magyarság elég jól tartja magát, az 1991. évi 63,22 %-ával. Itt a falu parcellázott új részébe sok szlovák költözött, ahol már a szlovák beszéd járja, de a falu régi része, az alvég és a felvég magyar. 1997-ben a 21 elsődözőből 12-t már szlovákul készítettek fel és csak 9-et magyarul, 1998-ban viszont 15-öt, és öröndetesen mindet magyarul. A Slavkovska féle kultuskormányzat különösen az óvodásokat igyekezett szlovák nyelvre szorítani. Amikor 1997 tavaszán Kolonban egy magyar óvónő megbetegedett, azonnal szlovákot állítottak a helyére, felgyógyulása, magyarral való helyettesítése fel sem vetődhetett.

Gimesen erősen visszaszorult a magyarság, 1991-ben 45,76 %-ra. Az öregek magyarok, a fiatalok szlovákok mondták ott a községházán, ami további csökkenésükre utal, noha az utcán játszó gyerekek még magyarul is beszélnek. A legészakibb, a zoboralji falvak közül csak a Gímessel határos egykor 93 %-ban magyar Lédec magyarságának 57,56 %-ra való csökkenése a környező szlovák falvak hatása miatt némileg érthető.

Vizsont nyilvánvalóan a népszámlálást végzők-végeztetők hatásának eredménye, hogy a Zobortól nyugatra fekvő négy, egykor 90 %-nál nagyobb arányban magyar faluban az újabb népszámlálások szerint oly csekély a magyarság aránya. A befolyásolás Egerszegen és a Béd-Menyhe-Szalakuzból egyesített Podhoranyban erősebb lehetett 1981-ben, mint 1991-ben. A magyarok arányát az 1981. évi népszámlálás itt 10 % alattinak vette fel, 1991-ben viszont 15,94 illetve 16,19 %-nak, amikor kétségtelenül ugyancsak befolyásoltak a számlálók (számlálatók). A magyarok aránya növekedésének az is lehetett az oka, ami Pogrányban. Ezekben a Zobortól nyugatra fekvő falvakban a megkérdezettek szerint ma mintegy fele-fele

arányban élnek magyarok és szlovákok. A fiatalabbak itt már kevésbé jól beszélnek magyarul, mert 1968-ban megszüntették a magyar iskolákat, amikor már szomorúan búcsúztatták a távozni kényszerült magyar tanítókat, tanítónőket. Ha olyan kevesen lennének Egerszegen a magyarok, amennyit a népszámlálási adat mutat, akkor nem lennének ott nagy számban nyelvünket kifogástalanul beszélő szlovákok is. Ennek ellenére valószínűbb, hogy nem annak az egerszegi idős asszonynak van igaza, aki 1996 őszén azt mondta, hogy a magyarok nem hagyják magukat, mint inkább az eltötösödünk-at mondó menyheinek. Sajnos az utóbbi igazát mutatják annak a hasonló korú vicsáppapáti asszonynak a szavai is, aki azt panaszolta, hogy sok fiatal azzal utasítja vissza az öregebbek magyar beszédére buzdítását, hogy „Minek az nekünk!”

Vicsáppapáti belterületén egyébként a helybeliek szerint régebben nem volt szlovák lakos. A két világháború között 30 szlovák családot költöztettek a faluba uradalmi cselédnek. 1946–1947-ben négy magyar családot deportáltak innen. Helyükre szlovákok költöztek. De ettől alig változott a lakosság összetétele. A hatalomnak a helyi magyarság iránti viszonyába akkor állt be fordulat, amikor a hatvanas években egyszer, időben közel egymás után, hasonló témájú magyar és szlovák műsor volt a művelődési házban. A magyar rendezvényre zsúfolásig megtelt a ház, a szlovákra viszont csak 12-en voltak kíváncsiak. Ez ellen pedig tenni akart valamit a többség mondják a faluban. Nem sokkal ezután, 1968-ban megszüntették a magyar iskolát, de ettől a többség megmaradt magyarnak, nemcsak 7,32 %-ban, amint az 1991. évi népszámlálás felvette. Minden megszólított hibátlanul tudott magyarul, a gyerekek is, és van olyan idegenből jött meny, aki megtanult magyarul, „hogy tudjon az anyósával beszélni”.

Az anyanyelv megtartásában fontos szerepe van a vallásnak, az istentisztelet nyelvének. A tájon szinte mindenki katolikus. A szlovák katolikus egyház legfelső vezetését nacionalistának mondják, de a többséget nem. 1998-ban szenteltek pappá egy zseréi fiatal, de utána nem magyar faluba került, noha hiány van magyar papokban, hanem Zsolna környékére, ahol a szlovák nacionalista vezér, Slota a „főnök”. A nyitrai püspök a legutóbbi bérmáláskor bocsánatot kért a pogrányiaktól, mert nem tud magyarul, de Dicsértessék a Jézus Krisztus!-sal magyarul köszöntötte őket. Szlovákul mondta a misét, a hívek pedig magyarul feleltek neki. A vicsapi plébános szlovák, jóindulatú a magyarokhoz, és öreg létére tanul magyarul. Podhorany fiatal plébánosa magyar, egyaránt tart magyar és szlovák misét. Magyar a pogrányi és a koloni plébános is. Pk még két-két falut látnak el. A gimesi plébános Romániából áttelepült szlovák származású, de a helybeliek, mint erdélyit, inkább magyarnak tartják.

Ezek szerint a „templom” talán jobban magyarnak maradt mint az iskola. A magyar iskolát sok szülő a gyerekek jobb érvényesülésének reményében maga hagyja el. Nem szólva arról, hogy a tizenhárom egykor szinte teljesen magyar zoboraljai faluból hatban tulajdonképpen nincs is lehetőség arra, hogy magyarul tanuljanak a gyerekek. Ha pedig az iskolában szlovákul tanulnak, akkor már nagyon valószínű, hogy azon kívül sem magyarul beszélnek egy mással. Megkezdődött az, amit az 50 évvel korábbi erőszakos reszlovakizálás nem tudott elérni. Különösen a Zobortól nyugatra fekvő négy falu juthat az erdélyi Mezőség magyarságának sorsára. Ennek feltartóztatására csak valamilyen hatékony mozgalom lenne képes, amire Szlovákia új politikai viszonyai között remélhetőleg meglesz a lehetőség.

Dr. Gábrriel András

Irodalom: *Angyal Béla:* Guta 1945 1949. Honismeret 1997. 2. sz. 25 31. old. – *Bartucz Lajos:* A magyarság antropológiája, In: A magyar nép. A művelődés könyvtára (sorozat). Bp. 1943. 11 68. old. – *Gyurgyik László:* Mérleg a szlovákiai magyarság a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Kalligram, Pozsony, 1994. 208. old. – *Himmler György:* Húszéves a Zoboraljai Villő. Honismeret, 1985. 6. sz. 60. old. – *Liszka József:* A szlovákiai magyar néprajzi gyűjteményekről. Honismeret, 1985. 1. sz. 37 38. old. – *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája.* KSH kiadás. Bp. 1897. 765 old. – *Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjövendelme.* Helytartótanács rendeletéből. Buda, M. Kir. Egyetemi Nyomda, 1865. 545 old. – *Nyitra vármegye.* Magyarország vármegyéi és városai (sorozat) Fraknói Vilmos előszavával. Bp. 1898. 736 old. – *Rubinek Gyula* (szerk.): Magyarországai gazdacímtár. Bp. 1911. 1057 old. – *Sándor János:* Kolon egy falu a Zoboralján. Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság kiadása. Komárom-Dunaszerdahely, 1996. 91 old. – *Szeles Mária:* Villő 30 1965 1995. Gimesi Községi Hivatal kiadványa, 12 old.

A lőporgyártó Szacsvay család emlékezete

Az esztelneki öregház mestergerendáján felirat: A. D. 1702 DIE 15 MAY CUR: FRANCIS: S3AC3VAI CU: KA: SÜKÖSD: Az évszámot mélyített faragású rozetta grafikai jelként választja el a Francis Szacsvai és a Kata Sükösd nevével. *A végénél összehúzták a betűket, hogy a szöveg férjen ki* – mondja Mancika néni, Köntzey Józsefné, a tiszteletreméltó korú öregház gazdjának felesége. Az épület három év múlva, 2002-ben lesz háromszáz éves. Tetőgerince hajlott, az egykori zsindegyház felváltotta bádoggal is sötétre patinázódott. A gerendaház tornácos, dereka nem rogyant meg, mint ahogyan a századokra visszamenően benne és a szemközti telken, a környék több száz holdas birtokain és erdei élő Szacsvay, majd a Köntzey-család tagjai sem. Semmiféle időben. Az öregház és környezete tökéletes harmóniában van. Két erő formázta. A kistáj egyik megteremtője a művészkedésre hajlamos természet. A porta előtt folyó patak, amelyen nincs híd, szekérrel és rézsűs martú patakon kell áthajtani. A telket az egymásba fogódzó, sűrű fák szabálytalan sorfala védi. A porta előtt folyó patakparton őrszemként strázsálnak a fűzfák. A fákkal, patakkal körkörös oltalmazott portán belül megváltozik a táj: a vastag hórétet is púposra emelő virágrüppök, az öregházhoz illő stílusban épült gazdasági épületek, lapos kövekből kirakott járda és sok-sok gyümölcsfa, főleg alma, de körtéért, szilváért sem kell a szomszédba menni. Ezek már az emberek alkotásai. Mint ahogyan a patakon átvezető három gerendából összeácsolt palló, s ettől kissé arrébb lévő féldomborműves emlékmű is az.

Az emlékmű felső harmadát Szacsvay János urunk portréja *uralja* (Vetró András szobrászművész munkája), alatta szűkszavú márványtábla. Köntzey Józsefet és feleségét, Margitkát kérdezem:

Szacsvay Jánosról milyen tárgyi emlékek és okiratok maradtak a család tulajdonában?

Hát a ház. A Magyar Nemzeti Múzeumba került annak idején a kardja. Egyebek is. Pontosan soha se tudtuk, hogy mi. A fényképét láttam Aradon a '48-as emlékmúzeumban. Most nézegetem Sávai János szegedi teológusprofesszor kétkötetes munkáját. (A Csíksomlyói és a Kantai Iskola Története; valamint A Székelyföldi Katolikus Plébániák Levéltára, Szeged, 1997.) Az egyházi levéltárak anyagait szedte össze. Ebben a Szacsvayokról és a Köntzeyekről is szó esik. Az Orbán Balázs Székelyföldjében található, a családra vonatkozó adatok közismertek. Hankó Vilmos könyvében is sok feljegyzés van a Szacsvayokról.

A családból valaki készített-e feljegyzéseket a régi Szacsvayok cselekedeteivel kapcsolatosan? Mi öröklődött át írásban vagy szóbeli emlékként, ami nem található meg semmiféle könyvben. A vérvonalon belüli emlékekre gondolok.

Édesanyám készített feljegyzéseket, de ezek elég szűkszavak. A szabadságharc idején a lőporgyártás megszervezéséről elég sokat tudtunk. Emellett a családban arra emlékeztek a leginkább, hogy 1859-ben itt szálltak meg és innen mentek át a hegyeken a moldvai Targu Ocnára (Aknávávár) a garibaldisták. A Nagysándor alatt, a Zsíroson és a Kecskésen ereszkedtek be Szalanczfürdőre (Szalánc, Slănic Moldova). Fialat önkéntesek, a magyar szabadságharc s a szabadságérvés hívei voltak. Remélték, hogy a Garibaldi mozgalom Magyarországra is visszahat. Állítólag volt köztük egy lengyel hercegfiúcska is, aki, Szacsvay János dédapám elbeszélése szerint, télen pantallócskába s félcipőcskébe érkezett ide.

Köntzey József

Dédnagyapámék felöltöztették téli ruhába. Volt olyan eset is, hogy egyszerre tizennyolc szánnal érkeztek. Több hullámban jöttek. Dédapám s az ő megbízható emberei vezették át őket Szalanczfürdőre. A Mihálcon s a Zsíroson keresztül, mert az Ojtozvölgyét az osztrák erősen fogta.

A garibaldisták milyen úton, módon akartak eljutni Olaszországba?

Târgu Ocna (Aknavásár) környékén volt a gyülekezőhely. Úgy hallottam. Onnan levitték őket Galacig és hajóúton mentek Törökországon át Olaszországig. A román hatóságok tudtak róla. Nem üldözték őket.

A hatóságok mennyire figyeltek fel az embercsempészetre?

Tudtak róla. Dédnagyapámat nem tudták elcsípni, mert ő híres vadász és erős ember volt. Mindig sikerült egéretakon elmenekülnie. Volt úgy, hogy napokat töltött Torján a rokonoknál ismerősöknél. Volt olyan eset is, hogy itt, ezen a portán fogtak el olyant, aki moldvai kerülővel Garibaldihoz akart eljutni. Bebújt a szalmakazalba. Szuronnal körbeszurkálták, s megsebesítették a katonák. Még egy másikat is elfogtak egy alkalommal. Bekísérték őket Kézdivásárhelyre.

Mivel dédapám, Szacs vay János mindig kicsúszott a kezükből, helyette elfogták a bátyját, Károlyt, aki itt lakott a velünk szemben lévő portán, a patakon túl, a főút mellett. Károly bácsi sánta ember volt, ő nem tudott menekülni, s így elkapták. Amikor először elvitték, a kézdivásárhelyi diákok a Dálnok-tetőn szabadították ki. A Szacs vay János dédapám s Károly nagybátyám az onokáknak elmesélte, a kíséret nem volt túl nagy, s a diákok kiszabadították. De elfogták másodszer is. Akkor elől ment tíz szekér katona. Brassóba kísérték, a híres Fellegvár börtönébe. Onnan Szebenbe. Hosszú idő után szabadult, s ahogy elmesélte, minden nap megkérdezték: maga csinálta-e a puskaport? Mondta az öregúr: *nem én csináltam. De ha tudtam volna hogyan kell, akkor kétannyi csináltam volna.* Semmire sem tudtak menni vele, s

hazaengedték. Mikor hazajött, szemben az előszobában egy kalitkában egy gerlepár volt. Addig be se ment a házba a családjához, a gerléket elengedte, azt mondta: *most tudom, mi a szabadság. Legyetek ti is szabadok.*

Szacsvay Jánost akkor miért üldözték elsősorban? A puskaporkészítésért, vagy a garibaldisták átcsempészéséért?

Először a puskapor miatt. Ha akkor elkapják, *fel is húzták volna*. Ezután a garibaldisták miatt kellett bujkálnia. Csak '67, a kiegyezés után tudott nyilvánosság előtt mutatkozni.

Erősen össze kellett tartania a lakosságnak, ha a falvakban erdőn-mezőn bujkáló Szacsvay Jánost tizenmole évig nem tudták kézre keríteni.

Összetartottak. Voltak rendes emberek. Bár volt egy községi bíró, aki elárulta őket. János Dávidnál egy katonát így fogtak el. Szacsvay János nem volt itthon. *Az életet [a portát, telket] a katonák körbevették. A gazdatiszt azt mondta: kéremszépen nincs itthon. Én ezért felelek. Itt nincs amit keresnének. Igen, de a bíró mutatta, hogy ott, túlfelől, Károlyéknál kereskedjenek.*

Olvasmányainkból úgy tudjuk, hogy a Szacsvay ősök híres vadászok voltak. Saját maguk készítették a puskaport. 1848-ban így lehettek a lőporgyártás megrögzői.

A vén Szacsvay András idejében történt, aki János dédapámnak és Károly bácsinak az édesapja volt. Ő fogta el Meteringát, a híres moldovai rablógyilkost az erdőn. A kűtgémhez kötötte meg, amíg a csendőrségnek átadta. Meteringa könyörgött, engedje el, mert neki itt a Csengőréten egy kis barlangban egy kő alatt rengeteg kincse van. Az egészet nekiadja, csak engedje szabadon. Volt kincs, vagy nem volt, de száz esztendő után, a '30-as években jött ide Lengyelország felől vagy Ukrajnából egy Pányi. A tulajdonképpeni neve Fedorovics, bádogos volt, letelepedett, de az itteniek csak úgy mondták neki: Pányi. Szántó Frici bácsi volt a jegyző, s Pányi valahonnan felszedte, hogy valahol az erdőn kincs van elásva. A Meteringa-féle. Lement, a jegyzőtől kérte az engedélyt, hogy áshasson a kincs után. Frici bácsi vicces ember volt, s azt írta egy papírra: *Ásson Pányi, ahol akar.*

És mi történt aztán Meteringával?

Átadták a kézdívásárhelyi hatóságnak. Annyi bűne volt s annyi gyilkosságot követett el, hogy, azt mondják, kötelet kötöttek a nyakára. Az egész vidék rettegett tőle. Még a mi gyermekkorunkban is, ha valamelyik huncutabb kölyök volt, úgy mondták: *Te, rabló Meteringa!* Még ma is mondják. De máig még nem került elő a Meteringa kincse.

A Szacsvayak mire vadásztak?

Mindenre. Nyúltól a medvéig. Itt, ahol a gyümölcsös van, valamikor gazdasági épületek állottak. Volt külön bikaistálló, tehénistálló, lóistálló. Kinn az erdőn egyszer az egyik csordában ráugrott a medve a bivalyra. Úgy vágta bele a mancsait a bivalyba, hogy a lapockájából nem tudta kihúzni a körmeit. A bivaly megfutamodott, hazáig meg sem állt. Ahogy rohant be az istállóajtón, a medvét lehúzta magáról, mert a szemöldökfa alacsony volt s az ajtófélfák is a két állatnak. A legények ott verték agyon. Nagyanyám még látta, négy-öt éves leányka volt.

Őseid nagy vadászok voltak, puskaport gyártottak, garibaldistákat szöktettek át a hegyeken, belőled hogy lett agrármérnök? Miért nem lettél te is nagy vadász?

[Kacag s az öregház falára mutat, ahol egy hatalmas medvebőr van kiterítve, szarvas- és őzágancsok, vaddisznó agyarak veszik körül a legértékesebb trófeát.] Hát ez kinek a keze szennye? Ez nálunk ősi örökség. Most is bolondulok meg a természetért. Amikor 1985-ben le kellett adnom a puskát, mert, állítólag, nem voltam megbízható, kikészültem. Volt nekem egy kétsövű, olyan lapátsövű tizenhatos Haener Suhl fegyverem. Olyan illedelmesen vitte a töltényt! Csak, ugye, ide kellett tenni a vállamhoz.

A Szacsvay rokonságból ki viszi tovább ma azt a nevet?

A mai rokonságból Svájcban él *Szacsvay Gábor* gépészmérnök. Magán géptervezési irodája van. Azelőtt gyárban dolgozott. A fia, *Tamás*, mérnök, a napenergia felhasználásával foglalkozik, 32 éves csemete, járja a világot, Kínában is volt. Minden nyáron jön hozzánk, mint a nagyszülőkhöz. A Szacsvay birtokból vissza is vásárolna valamennyit, ha normalizálódik a helyzet, s lesznek erre törvények. Szacsvay Márta, Gábornak a testvére, a nagy környezetvédőnek, Lipták Bélának a felesége, aki annyit harcolt a nagygyarosi vízlépcső felépítése ellen.

Amerikában él. A másik Szacsvey Andrásnak a fia, Új Zélandról írt levelet. Csak külföldön viselik ezt a nevet. Erdélyben csak a Borbáth família rokon. A Felvinczy Szacsvey ághoz tartozók még vannak. Aztán van egy, aki kikerült a csángók közé, Moldovába. Ők már a Sacivoi (ejtsd Szacsivoj) nevet viselik, elrománosodtak, már haza sem néznek. A felesége is odavalósi. Volt egy egyetemi tanár, Brătianu, annak a felesége is Szacsvey volt. Ezek széjjelhányódtak. A legjobban Magyarországról tartanak haza. Ott volt *Szacsvey Imre*, aki most '94-ben halt meg. Az Erdélyi utak egyik szerzője. *Pétert*, őt elütötték. Solymáron laknak. *Kicsi Sándorral* együtt készítették a háromkötetes könyvet. Három éve járták Erdélyt, amíg össze-szedték a könyvek anyagát. Van bennük hiba is, de miben nincs? Lefordították angol nyelvre, németre is. Egyik esztendőben, '85-ben kapok Amerikából egy levelet. *Richard M. Haywood* felesége, *Molnár Piroska* írja, hogy szeretnének idejönni, mert a férje egyetemi tanár Indiana államban, a kelet-európai és az orosz történelmet tanítja, Oroszországban járt, de Kelet-Európában még nem. Nem került más, én voltam a vezető. Az történt, hogy ő írt Magyarországra az Ibusz-hoz, a Püski Kiadóhoz, s más helyekre is, hogy lehetne egy székelyföldi utat összehozni? Jórészt lebeszéltek. Aztán felvették a kapcsolatot az angolra fordított könyv alapján Szacsvey Imrével, ő írt nekünk Solymárról s *összeleveleződöttünk*, vagy tíz napot ott töltöttek nálunk. Jártuk Székelyföldet. Amennyire tudtam, a nevezetességeket megmutattam. Érdekes, hogy Molnár Piroska öt- vagy hatéves korában került ki Amerikába. A háború után az apjának, *Molnár Gyulának*, mennie kellett. Most 98 éves. Piroska, aki öt-hat éves korában került ki édesapjával Amerikába, gyönyörűen ír magyarul, zsinórírással. Itt voltak két hétig. Mikor hazamentek Amerikába és elmesélték, hogy itt mit láttak, Gyula bácsi jelentős adománnyal járult hozzá a Szacsvey János emlékművének a felállításához. Az Alapítványnak alig került valami pénzébe, inkább munkába. Dr. Molnár Gyuláé a nagyobb érdem.

Hogy lettem agrármérnök? Az úgy történt, hogy '45-ben érettségiztünk. Akkor alakult meg Marosvásárhelyen az orvostudományi egyetem. Még nehéz, zavaros helyzetek voltak. Jó néhányan összebeszéltek: megyünk az orvosira. Valami hajlamosságot arra is éreztem. Aztán a másodéven úgy történt, „*a negyvenes évek nevelési eredményeként szóbeli etnikai összetűzésekre került sor.*” Odabeszéltek nekik. Feszt Gyuri bácsi volt a dékán, s kért, uraim, nehogy valami botrányt csináljanak, mert vége lesz a magyar orvosi egyetemnek. Igen, de volt egy olyan tanár, aki Kolozsváron a német volksbundnak volt a tagja, aki fogorvosnak sem volt jó, '44-ben fordított egyet s máshova állt, s azt mondta; márpedig, amíg én leszek itt, addig ezekből nem lesz orvos. Kirúgtak, na! Összefogóztunk, de februárban hova menj főiskolára? Nem egyszerre nyomták ki a társaságot, a nagyobb szószólókat hamarabb, a kisebbeket később. Beiratkoztam a biológiára, de nem tetszett. '48-ban megalakult a magyar mezőgazdasági, mi voltunk az első évfolyam. Négy kivételével mind más egyetemekről mentünk át oda. Így lettem mezőgazdász.

Mekkora volt a birtokod a múlt században? A szántó, legelő és az erdő?

Nem tudom. Szántó száz-százötven hold lehetett. Erdő, az aztán nagy volt. Ezeröttszáz hold. A Kétágban s a Zsírosban. A Zsíros már Szalanc felé lejt. Fenyőerdő. De elúszott mind, csak a telek maradt. Volt egy másfélhektáros kert a szomszédban. Azt valamelyik testvér meg akarta vásárolni. Négy ökröt behajtott Kézdi-re, a vásárba, s gyalog jött haza. Pénz nélkül. Egy-két napig olvasták az ördög bibliáját.

Köntzey Józsefné: Ez, ahol most vagyunk, tulajdonképpen Köntzey-birtok. De volt egy olyan ős, aki elkártyázta, elkönnyelműsködte. Így a birtok elúszott. Adósságba is. Erzsike néni is elég könnyelmű volt, mert a szárazság esztendejében (1946), összeszedett egy csomó pénzt, elment Aradra, hogy hozzon a falu népének gabonát. Közben olyan vállalkozásba fogott, hogy valakit átsegít a határon. Ez a valaki, innen, almási származású volt. Egy magas rangú politikusi felesége. Magyar nő. A határon elfogták és Erzsike néni a temesvári börtönbe került. A kiszabadításához sok pénz kellett. Emiatt a földeket darabonként eladogatták. Mezei birtok nem maradt, csak erdő. Azt pedig elállamosították.

Sylvester Lajos

Butyka Imre korondi balladájáról

Több mint harmincöt éve tanítok Korondon, és már a kezdetektől fogva érdeklődtem a faluval és környékével kapcsolatos források, történetek iránt. Sokáig csodálkoztam azon, hogy egyik legszebb magyar népballada (Júlia szép leány) gyűjtési helyéről nem találtam egyetlen általam ismert gyűjteményben sem Butyka-ballada változatot.

1888. február 15-én Korond falu *Pálfalvi tető* nevű határrészén, az akkori országúton tragédia történt: megölték *Butyka Imrét* a parajdi Sóbánya pénzszállító postakocsijának fegyveres kíséretével megbízott, Korondon szolgálatot teljesítő csendőr-katonáját. Abban az időben a parajdi Sóbánya bevételét, sorozatszám szerint leltározva, minden szerdán lovas postakocsi szállította a székelyudvarhelyi bankba. A postakocsit egy-egy csendőr kísérte az egyik falutól a másikig. Ezek a kísérők leggyakrabban a falusi őrsőkön szolgálatot teljesítő katonák voltak. A gyilkosság tettese valamikor ezen a környéken szolgálhatott, vagy olyan személy lehetett, aki mindezt tudta, s jól eltervezett módon támadta meg és gyilkolta meg a húshagyó kedd éjjeli multság után posta-kísérőnek küldött és a kocsis (felsősófalvi Kovács Dániel) mellett ülő fáradt, bóbiskoló Butyka Imrét.

A tettes(ek) kiderítése nehézkesen ment és elég sokáig tartott. A történet elbeszélője, a korondi Lőrincz Domokos szerint egy önként vállalkozó személy nyomozott a gyilkos(ok) után, mégpedig úgy, hogy elkérte a szállított pénzek leltárívét, kikutatta a környéken katonai szolgálatot teljesítők névsorát, valamint a pontos lakcímeiket. A különböző pénznemek alapos tanulmányozása, megismerése után sorban felkereste azoknak a falvaknak a kocsmáit, amelyekben leszerelt szolgálattévők (katonák) laktak, és ott egy kis ital mellett ülve figyelte a fogyasztókat, s a beszélgetéseket.

Az egyik kocsmában valaki olyan nagy pénzzel akart fizetni, hogy a kocsmáros nem tudott belőle visszaadni. Ekkor „nyomozónk” ajánlkozott, hogy felváltja azt. De amint megpillantotta a sorozatszámot, rögtön tudta, hogy a bankó a kirabolt postakocsi szállítmányából való. Így derítette fel a tettesek kiletét.

A törvényes kivizsgálás eredményéről már a korabeli sajtóban közzétett írásos tudósítás áll rendelkezésünkre. „A korondi postakocsi kirablásának és a fedezettel megbízva volt Butyka Imre csendőr meggyilkolásának tettesei: Emerich Márton, Mauer János és Puiu Demeter.” (Csíki Lapok 1890. augusztus 20.)

Már az 1960-as évek közepén jó kapcsolatba kerültem a korondi Felszegen lakó Lőrincz Domokossal (1902–1991), aki igen jó gazdaember volt jelentős földbirtokkal. A kollektivizáláskor földjeit elvették, nem sokkal később özvegy maradt. Domokos bácsi egyik nagy kaszálója az 1972-ben épített lakásunkhoz közel volt, s így nyaranta családommal, a gyermekekkel együtt segítkeztem neki a szénacsinálásnál. Munka közben pihenések alkalmával régi történeteket meséltettem vele, hogy gyermekeim is „tisza forrásból” meríthessenek.

Egy ilyen alkalommal Butyka Imre történetének újbóli elmesélésekor mondta el azt is, hogy az ő édesapja is jó tanuló, értelmes, tehetséges gyermek volt, polgári iskolát végzett és még verselgetett is. Még most is megvan egy ilyen verse könyvecskéje. Kérésemre először csak megmutatta, de később nekem is ajándékozta a füzetet, amelyben egy tizenkilenc szakaszos Butyka-ballada „frissen-melegében” készült, csiszolatlan változata található.

Domokos bácsi édesapja Lőrincz Dániel 1887. ápr. 21-én nyitotta meg ezt a verses füzetet, melynek az utolsó oldalán az 1890. március 21-i dátum olvasható. Tehát három év bejegyzéseit tartalmazza időrendi sorrendben összesen harmincnégy oldalon. A Butyka-ballada a 9–11. oldalakon található, igen pontos keltezéssel: „Történt 1888 hamvazószerdán Február 15 én”.

Az esemény akkora szenzációként hatott, hogy Székelyudvarhely főispánja Dániel Gábor a Ferenc József császárnál tett kihallgatási jelentésében is beszámolt róla.

A székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum igazgatójától, Zepezsáner Jenő úrtól kapott „Dániel Gábor emlékiratok” így örökíti meg az eseményt: „...Egy feltűnő Rabló gyilkosság történt a pálfalvi hegyen (az úgynevezett Hugyozónál), a Parajdrol jövő postakocsissal, ha nem tévedek február 1-én, midőn egy csendőr fedezete alatt a sóbányától nagyobb pénz-

összeget szállított. Úgy emlékszem, hogy a kocsist agyonverték, a csendőrt megölték. Jelentésemet Orczy belügyminiszternek február 2-án tettem meg. A tettesek Emrich Márton, Maurer Johan nagysajói lakosok és Monorról Puiu Dumitru, akiket be is fogtak. Ezen eset után kevéssel voltam Ofélségénél kihallgatáson, megköszönve a Lipót Rendet és kimentvén magamat szegény feleségem halálával, hogy ezt előbb nem tehettem. Kegyesen fogadott, elbeszéltem neki a parajdi rablógyilkossági esetet, úgy azt, hogy miképp kapott lövést hátulról a csendőr, mit sajnálattal vett tudomásul.”

A Balázi Dénes által összegyűjtött farkaslaki, szentléleki, székelypálfalvi változatokban, a szájhagyományban és egy szemtanú – Illyés Magdolna (1875–1978. jan. 8.) hangszalagra rögzített vallomása alapján megállapítható, hogy mindenik változatban azonos a helymeghatározás (Kalondán, a Pálfalvin, Kalondába), az időpont (a húshagyón megkaptam a parancsot, történt hamvazószerdán). Az is valóságos adat, hogy éppen akkor megnyitott Kalondai temetőben Butyka Imre sírja volt a „legelső”. Megállapítható az a tény is, hogy a kocsis a meglőtt katonát cserbenhagyta, elszaladt a tethelyről.

Szőcs Lajos

Gyász Dal

- 1 Butyka Imre meggyilkolt csendőről
Butyka Imre annak hínak engemet
Magyarul is így írják a nevemet
Olától ment fejsze az ő fejére
azal borult a nagy hó tetejére
- 2 Fársáng végén kimulatám magamat
A hus hagyom megkaptam a parancsot
Posta őrnek Udvarhelyig kell menni
Nem reméltem hogy halált kell szenvedni
- 3 Te szudar szász mért veted rá magadot
Hogy rám lödd kedetlen pisztolyodot
Meggzalaltál te nyomorult anyira
Hogy csak útést ejtett golyód hátamra
- 4 Oh de milyen a nemtelen indulat
Fegyveremmel szurdalták oldalamat
Kiálltottam emberek segicsetek
Ne hadjátok hogy ártatlan elveszek
- 5 Senki sincsen előtem csak a halál
Gyáva kocsis meggyilkolni mért hagyál
Átkozot légy míg élsz te a világon
Hanem tudtál segíteni sorsomon
- 6 Ís az egyik fejszét rágad kezébe
s belé márta a fejem üregébe
Isten tudod az ártatlanságomat
Te látád hogy kionták az agyamot
- 7 Földre rogyvát ott pörögve vérem folt
Testem mindenegy es része véres volt
Isten veled csalfa élet bus világ
Lelkemet a meny anygali fogaták.
- 8 Piros vérem kiomlot a nagyhora.
Amelyikre sok szem könyvet hullata
e véres nyom legyen örök emlékül
Egy csendőrt meggyilkoltak kegyetlenül
- 9 Anyám anyám miért szülled fiadat
Hogy szenvedjen ily keserves kínokat
Mért tápláltál mért neveltél enyire
Mért engetél az élet tengerére.
- 10 Oh anyák ne szüljétek gyermekeket
Ennyire ne neveljétek fel őket
- Nézetek rám haljátok meg sorsomat
S nézzétek meg vértől piros ruhámat
- 11 Miért tolong a sok nép az utzákon.
Miért sir a kis gyermekis oly nagyon
Hely iszonyun a csendőrt meg gyilkolá
Átala kísért postát kirabolták
- 12 E borzasztó igaz tettnek hírére
Százával ment a nép hely színére
Jöjjetek „áh” a kik erősek vagytok
Mert engemet öszetörve találtok
- 13 Hej barátim csendőrtársak hajátok
Elvan veszve meg gyilkolt bajtárstok
Bucsut veszek én mostan titőletlek
Isten áldja vezéreje lépéstelek
- 14 Tarcsátok meg emléktekben nevemet
s ne felejsétek el az énképemet
Legyen emlék örök emlék tinéktek
Egy szerencsétlen csendőrt ismértetek
- 15 Korond köségben lako hű leányok
Koporsomra gyász koszrut fonjátok
Meg áld azért titeket a jó atya
s gondoljátokén is voltam valaha.
- 16 Megvan ásva kalondai temető
Abon pedig én leszek a legeső
Sírhalomra ültesetek violát
Család virág hadsírhasza ki magát
- 17 Gvida Jozseff arra kérlek tégedet
Három székre küldj egy gyászos levelet
Hogy tuga meg háromszéken kovászna
Butyka imre nyugszik a föld gomrába
- 18 Busan zugnak a harangok temetnek
Gyász férfiak gyász koporsot emelnek
két ezer a bus kíséroknek a száma
Gyász dalt énekelve menek utána
- 19 Legyen áldot emléke zavartalan
ezt remegi minden ajak utána
S már nyukszik a szelid ifi sírjában
Emléke megmarad köztünk faluban.

Történt 1888 hamvazószerdán Február 15 én

A Kunszigeti Jézuskeresés

Népekenyűjtés közben „véletlenül találkoztam” a kunszigeti előénekeskel, Virág Miska bácsival – Máriakálnokon. Az egész éjjel tartó énekes virrasztás után ismerkedtünk össze. Siettem gratulálni neki gyönyörű népekeihez, buzgó előénekléséhez, remek „diktálásához”. Miska bácsi kedvesen csak ezt válaszolta: „Hátha még otthon, Kunszigeten hallana engem, *húsvéthajnalba*’ a *Jézuskeresés*en.” (A kislaföldi í-ző nyelvi dialektusban ezt így ejtik.) Akkor, 1969-ben és ott, Máriakálnokon tudtam meg, hogy Győrött a 3. faluban, Kunszigeten, még élő népi vallási gyakorlat: a *Jézuskeresés*.

A Jézuskeresés szentírási alapja: (Mk 16,1–7) „Amikor elmúlt a szombat, Mária Magdolna, Mária, Jakab anyja, és Szalóme illatszereket vásároltak, s elmentek, hogy bebalzsamozzák. A hét első napján kora reggel, napkeltekor kimentek a sírhoz...” Ez volt az első húsvéti Jézuskeresés! Az ebből kialakult vallási népszokásról így tanít Kerényi György: „...azoknak az asszonyoknak emlékéit őrizi, akik az eltemetett Jézus sírjához siettek, s azt üresen találták”.¹ A latin szó: *quaerere* (= keresni) 417-szer szerepel a szentírás könyveiben;² a legtöbbször Szent János evangéliumában: 33-szor. A legismertebb példák: Kereste az ószövetségi József testvéreit; Saul király az ifjú Dávidot; Heródes a Gyermecket; Mária és József a 12 esztendő Jézust; és kereste Mária Magdolna társnőivel húsvétvasárnap kora reggel az akkorra már Föltámadottat. Ez utóbbiak példáját követik a kunszigeti hívek – saját maguktól, mert régebben sem papjuk vezette őket, hanem egyedül a hívek végezték ezt a népi ájtatosságot. (Mostani plébánosuk ugyan velük megy, de eléggé nem dicsérhető módon – nem vezeti, csak elkíséri őket.)

Erre a népi szokásra is áll Erdélyi Zsuzsanna megállapítása, melyet az archaikus népi imádságokról írt: „...a népi katolikusok sok száz éves gyakorlata, a népi áhítat pap nélküli, kötetlen, önerejű megnyilatkozása.”³

Bálint Sándor e népszokás fontosságát azzal is hangsúlyozta, hogy tíz oldalt szentelt könyvében a magyarországi Jézuskeresésnek.⁴ Írt ő még a *Három Máriáról* is,⁵ ennek a csaknem 2000 éves történetnek asszony-szereplőiről. (Hogy tisztelték őket, bizonyítja a mi vidékünkön az a valamikori oltárkép is, melyet a Győr-nádorvárosi Kamillus-templom oldalfülkéje őriz – feltehetőleg – még a középkorra visszamutató hagyományképben.⁶ Erre a festményre Bálint Sándor hívta föl a figyelmemet. Könyvében azonban nem említi a „Kunszigeti Jézuskeresést”, viszont a vele való beszélgetés 1979-ben nagyon megerősített engem elhatározásomban, hogy húsvétjaimat ennek a páratlan jelentőségű paraliturgikus eseménynek támogatására szenteljem. Alig harmincan lehettünk ott, Kunszigeten 1975-ben, amikor – rendtársammal, dr. Horváth Cipriánnal – először csatlakoztunk hozzájuk, és a legmerészebb bizakodásunkban sem gondolhattuk akkor, hogy tizenöt év múlva – 1990-ben – már 600-nál is többen fogunk összegyülekezni: minden második embere a csaknem 1200 lakosú falunak.

Virág Mihály (1905–1989), a Jézuskeresés vezetője, megbecsült ácsmester volt Kunszigeten. Mint előénekes-szentember a Jézuskeresés hagyományát az elődöktől pontosan átvette, hűségesen megőrizte és továbbadta Gyönyörű népekeiket főképpen az *Orgonahangok* énekeskönyvből⁷ és kéziratos füzetekből „diktálta”.

¹ Kerényi György: Magyar énekes népszokások. Bp., Gondolat, 1982., 178. old.

² Vö. *Concordantiae Sacrorum Bibliorum*, Antverpiae, 1718.

³ Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtőt lépék – Archaikus népi imádságok. Bp., Magvető, 1976. 28. old. Ezt a könyvet 1998 decemberében a Magyar Örökség rangjára emelték.

⁴ Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium 1., Karácsony, húsvét, pünkösd. Mandala, 1998. 363–372. old.

⁵ Uo. 381. old. (Legfeljebb csak annyit kell javítani, hogy sajnálatos véletlen miatt Márk idézet nem a 28., hanem a 16. fejezetből való.)

⁶ Győrött a középkorban kápolnát emeltek a tiszteletükre. Uo. 381. old.

⁷ *Orgonahangok* – legteljesebb és legnagyobb énekeskönyv 950 énekkel, A római katolikus hívek használatára, Budapest–New York, Steinbrenner Ker. János, Vác, 1912.

A népzenei ének-„diktálás”⁸ a legősibb népi közösségi éneklésmód. Lélektanilag nagyon megokolt, ezért maradt élő gyakorlat még ma is – főképpen a búcsújáróhelyeken. A zarándok-csoportoknál ugyanis csak egynek a kezében van énekszöveg. Ő elolvassa az első sort, mely a szemén át bejut az agyába és ott megvilágosodik; ez a megvilágosodott szövegsor – nem tudom másképpen kifejezni magamat – leszáll a szívébe, ott fölforrósodik; majd ezt a megvilágosodott és fölforrósodott verssort kiéneklí – a jelenlevők buzgó várakozására. Ők pedig ezt a fülükkel hallják – nem a szemükkel olvassák! – ők ezt csak hallják. De a hallást már Szent Pál apostol megdicsérte: Fides ex auditu!; vagyis a hit a hallás által alakul ki a lélekben. (Róm 10,17) Amit tehát a jelenlevők hallanak az előénekestől, az behatol elméjükbe, ott megvilágosodik; majd leszáll a szívébe, ott fölforrósodik; és ezt az így másodszor is megvilágosodott és fölforrósodott verssort éneklí ki nagy buzgósággal. Egyetlen sornál tehát négy „fázist” lehet megkülönböztetni; és még hátravan három sor a versszakból, – azokat is ugyanígy négy „fázisban” énekelik. – Sőt még hátravan – mint pl. a Jézuskeresés bevezető énekénél – tizennégy versszak.

A szívesen éneklő hívőseleg rendkívül készségesen válaszol az előénekes „diktálására”. A közelmúlt éveiben pl. a győri székesegyházban mintegy 2000-en, a felvidéki Cigléd búcsújáróhelyén szabadtéren 600-an, sőt Csíksomlyón 250 ezren, de ott már hangszórón keresztül szólt a „diktálás”, és elemi erővel zengett rá a válasz. A csángómagyarok gyakorlatában – lévén ők a legszívesebben éneklő magyarok – annyiban módosul a „diktálás”, hogy az előénekes a sorokat nem előre éneklí, hanem csak fennhangon előre mondja. (Így volt ez híres előénekesük, a klézsei születésű, de Magyarországon elhunyt Hodorog Luca asszony halottvirrasztóján 1990. október 9-én Jászberényben.) Röviden mondva: a „diktálásnak” addig volt, van (és talán lesz még) jelentősége, amíg a kántor és a pap még nem érkezett meg; és attól fogva, amikor a kántor és a pap már elment.

A népzenei ének-„diktálás” csak a nép-ének közösségi előadásánál szokásos, a nép-dal éneklésénél nem. (A népzene-tudomány különbséget tesz a nép-dal és a nép-ének között: az előbbinél a szöveg világi tartalmú, az utóbbinál pedig vallásos.) Szokták azonban édes-testvéreknek nevezni őket, hiszen mindkettőt maga a nép éneklí. Rajeczky Benjamin így ír a nép-ének-ről: „...messziről sem vettük figyelembe Szabolcsi figyelmeztetését, hogy az éneklési gyakorlat szempontjából az egyházi ének népdalszámba megy.”⁹

1975-től látva és tapasztalva a Kunszigeti Jézuskeresés¹⁰ megmaradását, majd megerősödését és változatlan továbbélését, nyomasztólag érezzük: mennyire sajnálatos, hogy országosan – a jól ismert lelkiség-sorvasztó évtizedek miatt – hány és hány helyen mentek kényszerű feledésbe a sajátosan népi ünneplések. Azért mondjuk népinek, mert az ilyeneket nem a pap vezette, hanem az előénekes bácsi vagy az előénekes néni, illetve az ún. szentember vagy a szentasszony. Az ilyen paraliturgikus ájtatosságoknak végzésében több az egyéni szabadság, és ezért az esetleges papi jelenlét némiképpen beszűkítené azt, ami különben szabadabban ugyan, de nem helytelen irányban fejlődik. Azt a gondolatot, hogy nem kell minden paraliturgikus ájtatosságon jelen lennie a papnak, dr. Danczi Villebald (1908–1978) bencés tanár, nyelvész és néprajzos tanította, aki a győri bencés rendház házfőnöke volt és a Czuczor Gergely bencés gimnázium igazgatója. Véleményét évtizedek óta mindig igazolva látom. (Ám kérdezhetné valaki, hogy én, mint pap, „nem akadályozom-e” a népi ájtatosságot? – Azt felelem, hogy nem, mert én ott előénekes bácsiként vagyok jelen, és már most gondoskodom, hogy majd utódom se ‘egyházi’, hanem ‘világi’ előénekes legyen.)

A népi ünneplések valamikor megbecsülten hozzátartoztak a hívek vallásosságához, különösen a Három Szent Nap (Triduum Sacrum) népi megünneplése – a hivatalos liturgikus

⁸ Bővebben a „diktálásról”: Jáki Sándor Teodóz: Az ősi = modern? – A népi közösségi éneklési módról. Előadás a VEAB (Veszprémi Akadémiai Bizottság) konferenciáján 1995. október 27-én. – Ugyanannak szerk. változata: Ősi és modern. A „diktálás” mint a legősibb népi közösségi éneklési mód. In: Magyar Egyházzene III. 1995/96. 4. sz. 429–433. old.

⁹ Ismeretlen moldvai nótafák. Csángó falvak énekközlőinek szöveg- és dallamkincse. Szegő Júlia gyűjtése. Európa, Bp., 1988. 10. old.

¹⁰ Kunsziget: 1186 lelkes község a Mosoni-Duna mellett, annak jobbpartján. Mivel Máriakálnok alig 20 km-re fekszik tőlük, természetes volt régebben, hogy gyalog tették meg a zarándokutat.

szertartásokon kívül. Így nagycsütörtökön a népi Jézusvirrasztás, nagypénteken a keresztútjárás és a Kálvária meglátogatása, végül a népi Jézuskeresés húsvét hajnalban.

A Jézuskeresés elnevezése vidékenként változhat, mert van, ahol Krisztuskeresésként emlékeznek rá; a Sopron megyei Babót község hagyományában pedig Istenkeresés a neve. Sokhelyt már nagyszombaton estétől egész éjjel: „mikor már besötétedett”, kezdték az ájtatosságot, a Jézuskeresést. A falu minden szent helyét (templomot, temetőt, keresztet, szobrokat, képeket) meglátogatták. Sopronlővőn még jól emlékeznek rá. Kunszigeten azonban mindig húsvéthajnalban 3 órakor kezdték.

A Jézuskeresést illetőleg egyszerű következtetnünk kétévezredes hagyományra. Kezdődött a Három Mária húsvéthajnali történetével. (Mk. 16,1.) A liturgiában kialakult és folytatódott az évfordulók hűséges ünneplésével, mégpedig az ún. magas liturgia szintjén (misével, zsolozsmával), majd bővült a középkorban a paraliturgikus szertartásokkal, melyek között a legfontosabb a „Quem quaeritis” liturgikus dráma,¹¹ és ugyanakkor gazdagodott meg a népi ájtatossággal: húsvéthajnalban a Jézuskereséssel.

A máriakálnoki „véletlen találkozás” után csak 1975-ben jutottam el Kunszigetre húsvétvasárnap, hajnali 3-ra a Jézuskeresésre, és azóta egyetlen egyszer sem hiányoztam róla, Isten segítségével! A kezdés időpontját illetőleg volt ugyan két változtatás. Az egyik a nyári időszámítás bevezetése miatt történt és teljesen érhetően hajnali 4 órára tették át; a másik: a község plébánosának tanácsára módosult az indulás ideje – 1/2 5-re – hogy mire majd visszaérkezünk a templomhoz, másfél óra múlva, már napvilágos reggel legyen.

Egy évtizeden keresztül igyekeztem mindig Virág Miska bácsi mellett menni a körmenetben és tőle mindent eltanulni. Mikor beteg lett (1986-ban), engem kért meg, hogy helyettesítek, és lettem én a *Kunszigeti Jézuskeresés* előénekes bácsi – helyettese. Majd amikor – 1989. július 18-án – meghalt, azóta én vagyok már az *előénekes bácsi* – teljes hivatástudattal. Miska bácsi minden utasítását híven követem, még abban is, hogy már én is a helyettesemről és majdani utódomról gondoskodom, nehogy ez a gyönyörű népi vallási szokás valaha is gazdátlaná váljék.

A *Kunszigeti Jézuskeresés* nem csak egyszerű megemlékezés, hanem hármas beosztása segítségével arra indítja a bekapcsolódókat, hogy a Három Szent Napot újra átéljük: az első részben nagypénteket – Jézus keresztthalálát, a másodikban nagyszombatot – Jézus sírba-tételét, a harmadikban húsvétvasárnapot – Jézus dicsőséges föltámadását.

A Jézuskeresést a nagyszombati föltámadási körmenet után hirdetik meg: „Holnap hajnalban – 1/2 5-kor – megyünk Jézust keresni.” A hajnali gyülekezést megelőzi, hogy a körmenet útvonalán az ablakokba virágot tesznek és égő gyertyákat, mint ahogyan az úrnap körmenetkor díszítenek. Az is kedves szokásuk, hogy egymást keltegetik, nehogy lekéssenek az indulásról.

Hajnali 5-kor körülvesszük a templom előtti keresztet és csendben várjuk, hogy – Virág Mihály bácsi hagyománya szerint – elkezdődjék az imádság.

I. rész „A templomköröszttől a fősző körösztig” – Nagypéntek

Előénekes: Az Atyának † és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében.

Mindenki: Amen.

E: Imádunk Téged, Krisztus, és áldunk Téged!

M: Mert Te szent keresztet által megváltottad a világot!

E: Ajánljuk föl imádságunkat – Krisztus Urunk kínszenvedésének és halálának emlékezetére!

M: Miatyánk... – üdvözlégy...

Az előénekes kezdi a *dindaléneket a szent keresztől*.

Az első versszakot ott a keresztet körülállva énekeljük, csak a 2. versszaknál kezdünk indulni a „fősző köröszt” felé, amely a falun kívül, Mecsér község irányában van. Az ősi közösségi éneklésmódon zengjük az éneket: az előénekes minden sort „diktál”, a nép pedig megismétli. Az ének refrénjét azonban már közösen énekeljük.

¹¹ Hanglemezen: SLPX 12050 Magyar Gregoriánium IV. (Húsvét)

ZENGEN SZÍ-VÜNK MÉLTÓ HÁ-LÁT, áldva JÉ-zus Keresztfá-ját!

Zengjen a hív szere-tet győzedel-mi é-ne-ke-t!

TE-BENNED VAN BI-ZODAL-MUNK! Te vagy e-rőnk és oltal-munk!

Szent Ke-reszt, Szent Ke-reszt!

Ó egyet-len remé-nyünk! Szent Kereszt, légy ve-zé-rünk!

2. Ez a dicső szép Vezérel – legbiztosabban vezérel – életünk ösvényein – s minden veszedelmein!

Tebenned van bizodalmunk!...

3. Ez a legerősebb bástya – lelkünk biztosítására – minden megtámadástól – és világi romlástól!

Tebenned van bizodalmunk!...

4. Ősatyánk hogy hívtelen lett, – Fa által veszté a mennyet, – de Jézus Szent Keresztje – ismét visszaszerezte.

Tebenned van bizodalmunk!...

5. Mózes keresztfát állított, – s ez mindenkit meggyógyított, – ki bízván rá fölnezt, – több fájdalmat nem érzett.

Tebenned van bizodalmunk!...

6. Ez erődét jelképezte, – óh, Jézusom Szent Keresztje! – mely meggyógyít és megtart, – kit a bűnkígyó megmárt.

Tebenned van bizodalmunk!...

7. A gonosz lélek hatalma – már az embert nem zaklatja, – mer vele szembeszáll – Jézus Szent Keresztfája.

Tebenned van bizodalmunk!...

8. Krisztus Jézus Keresztfája – az irgalom főcsodája, – mert az Isten Fia – lett váltságunknak díja.

Tebenned van bizodalmunk!...

9. A Keresztfá szent oltárán – vérzett az ártatlan Bárány, – Aki áldozat leve, – hogy vétkét elvegye.

Tebenned van bizodalmunk!...

10. Minden malaszt bő forrása – a Krisztus vére hullása, – a kegyelem tengere, – mely mindent megszentele.

Tebenned van bizodalmunk!...

11. Ki bármi fájdalmat érez, – menjen Jézus Keresztjéhez, – Ez minden seb gyógyszere – és betegek ereje.

Tebenned van bizodalmunk!...

12. A Keresztfán ragyogtatta – fényét az igazság napja, – melynek napfény helyet – elborulva engedett.

Tebenned van bizodalunk!...

13. Azért járulunk hozzája, – mert minden áldás bő árja – onnan omlik szüntelen, – segítvén az emberen.

Tebenned van bizodalunk!...

14. Ó segíts meg minden ügyben, – testi-lelki szükségünkben; – őrizz minden veszélyben – s a bűntől legfőképpen.

Tebenned van bizodalunk!...

15. S ha jó halálunk órája, – Uram Jézus Keresztfája, – engedj, ó harcot vívunk, – hogy az ég legyen díjunk!

Tebenned van bizodalunk! – Te vagy erőnk és oltalmunk!

Szent Kereszt, Szent Kereszt!

Ó egyetlen reményünk! – Szent Kereszt, légy vezérünk!

Mire befejezzük a Diadaléneket, megérkezünk a „fősz köröszthöz”.

II. rész „A fősz köröszttül a temetőkörösztig” – Nagyszombat

E: Imádunk Téged, Krisztus, és áldunk Téged!

M: Mert Te szent kereszted által megváltottad a világot!

E: Ajánljuk föl imádságunkat – Krisztus Urunk sírbatételének emlékezetére!

M: Miatyánk... – Üdvözlégy...

E: Ajánljuk föl imádságunkat – az otthon maradottakért – a betegekért és a haldoklókért!

M: Miatyánk... – Üdvözlégy...

A körmenet továbbindul a temető felé. Közben két tizedet imádkozunk a Rózsafüzérből:

Ki halottaiból föltámadott...

Ki a mennybe fölment...

A két tized rózsafüzér után az előénekes újból „diktálja” az éneket, a többiek pedig ismételtetik az éneksorokat.

SZOM-BAT EL - SŐ NAP - JÁ - RA
El-men-tek v_ir- r_ad - t_a - ra

Má-ri- a és Mag-dol - na Jé-zus-nak sír- hal- má - ra.

2. De amint o-da-ér-tek – szívökben meg-ret-ten-tek,

mert a föld megin-du-la – és az Úr föl-tá-mada.

3. Az egek-ből le-szál-la, – a szent sír-hoz já-ru-la,
róla le-hen-ge-rít-vén – a kö-vet és rá-ülvén.

4. Villámlott te-kin-te-te, – fénylett az öl-tő-ze-te,
az ő-rök megret-ten-tek, – mint hol-tak ollyá lettek.

5. Mond az an-gyal: „Mít fél-tek? – vajon ki-től ret-teg-tek?
Tudom, hogy kit ke-res-tek, – de már itt nem le-litek!

6. Mert már ő föl-tá-ma-dott, – amint rég meg-mon-da-tott.
Jertek i-de, lás-sá-tok, – hogy nincs itt már U-ratok!

7. Mondjátok mind-nyá-juk-nak, – az ő ta-nít-vá-nyi-nak,
hogy majd Ga-lile-á-ban – meglát-ják va-ló-jában!”

8. Allelu-ja, di-cső-ség, – legyen Ne-ked, Szent Föl-ség!

Alle-lu-ját é-nek-lünk, – vedd ked-ve-sen, Is-tenünk!

Közben valaki előresiet a temetőbe és gyertyát gyújt a „temetőkörösztt” előtt. A gyertya fénye messzire látszik. Ekkor érkezünk a ’Kunszigeti Jézuskeresés’ csúcspontjához, mikor az előénekes intonálja: „Mit jelent a fény Jézus sírjánál?”

MIT JE-LENT A FÉNY Jé-zus sír-já-nál ?
Mit szól az an-gyal a fény ár-já-nál ?

Al-le-lu-ja! al-le-lu-ja! Al-le-lu-ja! al-le-lu-ja!

A „temetőköröszthöz” érkezve előbb csöndben imádkozunk, majd a temetőben elszéledve mindenki elmegy rokonainak sírjához. Ott gyertyát gyújtanak és imádkoznak az elhunytakért. A kunszigeti temető ilyenkor olyan kivilágított, mintha Halottak estéje volna. Megvisszük a temetőben nyugvóknak az örömhírt: „Jézus föltámadt” Ti is föltámadtok! És veletek együtt mi is föltámadunk!”

Nem feledkezünk el felkeresni Virág Miska bácsi sírját, akinek köszönhetjük, hogy hűségesen áthagyományozta nekünk a *Kunszigeti Jézuskeresést*. Meglátogatjuk még a község fiatalon elhunyt első polgármesterének, a *Kunszigeti Jézuskeresés* világi apostolának, Tilaj Lajos tűzoltóóragnak a sírját is.

Az évek folyamán kétszer is előfordult, hogy a temetőkápolnában fölgravatolt halott volt. Ilyenkor oda is elmegyünk és imádkozunk érte.

III. rész „A temetőköröszttől vissza a templomkörösztig” – Húsvétvasárnap

E: Imádunk Téged, Krisztus, és áldunk Téged!

M: Mert Te szent kereszted által megváltottad a világot!

E: Ajánljuk föl imádságunkat – Krisztus Urunk föltámadásának emlékezetére!

M: Miatyánk... – Üdvözlégy...

E: Ajánljuk föl imádságunkat – azért (azokért) a megholt(ak)ért,
– aki(k) tavaly még itt volt(ak) velünk együtt – a Jézuskeresésen.
Miatyánk... – Üdvözlégy...

E: Ajánljuk föl imádságunkat – a kunszigeti temetőben nyugvó halottakért,
– Virág Miska bácsiért, – a Jézuskeresés hűséges apostoláért,
– és mindenkiért, akik az Úrban hunytak el.

M: Miatyánk... – Üdvözlégy...

Az előénekes elkezdí a húsvéti éneket:

ÖRVEN - DE-TES NA- PÜN K TÁ- MADT,
Jé-zus Krisztus mert föl - tá- madt!

ör-vend-jünk, vi- gad- junk!
Ví- gan mind most mond-junk: Al-le-al-le- lu- ját!

2. Szent asszonyok a kősírhoz
visznek fűszert holt Krisztushoz.

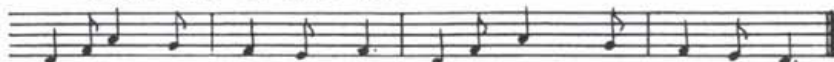
Szívük elfogódott,

Uruk hogy ott nem volt! – Álle-älle-lu-ja!

A két versszak után kivonulunk a temetőből és indulunk vissza a templomköröszthöz. Az úton Jézus föltámadásáról énekelünk.

MEG NE SZÖN-JÖN Ö-RÖ-MÜNK,
Mert é- des Űd-vő-zí-tőnk

főltámadt di- cső- ség- gel, áldást oszt szent ke- zé- vel!

2. A szent tanítványainak, – kik együtt zárva voltak, örömeikre megjelent, – köszöntvén közéjük ment.
3. Mondván nekik: „Békesség!” – Főltámadt az Űdvösség! Krisztus uralkodik már – égen s földön, mint Király!
4. Megmutatta sebeit, – nékik szegek helyeit. Megvigasztalta őket, – erősíté hitüket.
5. Ó mi édes Megváltónk, – főltámadott Krisztusunk, jelenj meg mi köztünk itt, – vigasztalj meg minket is!
6. Mutasd meg szent testedet, – a Te szent sebeidet, melyből kifolyt véreddel – bűneinket töröld el!
7. Dicsőség az Istennek, – békesség az embernek! Álleluját mondhassunk, – Szűz Máriát áldhassuk!

A KÍN-TEN-GER LE-ZAJ-LOTT, Szörnyű halált Kí vallott,

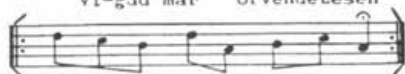
Az ég U-ra, Al-le-lu- ja! Fel-tá-madt a nagy Baj- nok!

2. A föld szíve megdobbán, – sír örökké még jobban, ki merre tud, remegve fut, – látván a jelt, mely ott van!
3. Él a poklok győzője, – halál s bűn megölője! Sion búja, alleluja, – változzék most örömré!
4. Sátánt, ki a fán győze, – Keresztfáján legyőzte! Űres a sír, röpül a hír, – csatát nyert a menny Hőse!
5. Mély sebei ragyognak, – mint fényes hold, csillag, nap! Menny kapuja, alleluja, – kitérva az Igaznak!
6. Szent asszonyok kimentek – megkenni a Kegyeletet, jaj, mily csoda!, nézvén oda – sírban testet nem leltek!
7. Dicsőséggel főltámadt! – Boldog, kit a bűnbánat, gyász borúja, alleluja, – a bűnsírból főltámaszt!

FŐLTÁ- MADT DICSŐ-SÉGESEN
Vi-gad már örvendetesen

Isten-nek Szent Fi- a!
Vi-lág Meg- vál- tó-ja!

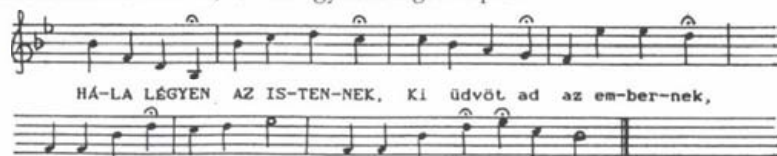
El-múltak minden kín-ja- i,
Nincse-nek semmi fáj-dalmi.

Főltámadt dicső-sége-sen! Allelu-ja. allelu- ja!

2. Nagy öröm már \környékezi – Jézusnak Szent Szívét!
 Kimondhatat\lan nagy vígság – vidámitja lelkét!
 Hogy fárad\ságát letette, – váltásgun\kat elvégezte
 dicső föltá\madásával! – Alleluja, alleluja!
 3. Megdicsőült \szent Testének – fénylenek sebei.
 Drága gyémánt \és mint arany – ragyognak helyei.
 Elmúltak \minden kínjai, – nincsenek \semmi fájdalmai.
 Megdicsőült \jó Jézusunk! – Alleluja, alleluja!

Ekkor már közeledünk a templomhoz. Közben az ég is kivilágosodik. Az előénekes kezdi a közismert föltámadási éneket, és vele együtt zengi a nép is!

Alle-lu-ja! vi-gad-junk! Isten-nek há-lát ad-junk!

2. Júda dicső oroszlánja – a pokollal szembeszálla!
 Alleluja! vigadjunk! – Istennek hálát adjunk!
 3. Megnyeré a győzedelmet, – hogy kimentsen minden lelket...
 4. Zászló lett a szent Keresztfa, – melyen a harcot kivítta...
 5. Zengje velünk az ég és föld, – melyet dicsősége bétölt...
 6. Krisztus a sírból fölkéle – égnék, földnek öröme...
 7. Zengjünk a szent asszonyokkal – és a hű tanítványokkal...
 8. Az angyalok seregével – s a tiszta szív örömevel...
 8. Áldjuk a Szentháromságot, – hogy ily örömmel megáldott...

Visszaérkezve a „templomköröszthöz” meghúzzák a harangokat és közben énekeljük a Föltámadt Krisztus Édesanyjának dicséretét:

1/ MENNYNEK KI-RÁLY-NÉ ASSZQ-NYA, örülj, szép Szűz, alle-lu-ja!
 2/ A- mint megmon-dotta va- la, Föltá - ma - dott, alle-lu-ja!

Mert kit mé-hed-ben hordozni méltó vol-tál, al-le-lu-ja!
 I- mádd Istent, hogy lemossa bú-ne-in-ke-t! al-le-lu-ja!

2. Amint megmondotta vala, – Föltámadott! Álleluja!
 Imádd Istent, hogy lemossa – Bűneinket! Álleluja!

Végül elimádkozzuk az Úrangyalát, majd egymásnak *Boldog ünnepeket!* kívánunk, és a jövő évi Jézuskeresésre gondolva elbúcsúzzunk egymástól: *Viszontlátásra jövőre is! Dicsértessék a Jézus Krisztus!* Minden jelenlevő hittel vallja, hogy minél többször veszünk részt a 'Kunszigeti Jézuskeresésen', annál szívesebben várjuk a következő esztendő húsvétvasárnap hajnalát. Bízunk abban, ha már oly sokszor kerestük Őt Kunszigeten, egykor majd megtaláljuk Őt az örökkévalóságban!

Az is igaz, hogy a népi ünneplés folytatódik a házaknál, mert ilyenkor a kunszigetiek – a kanonok-plébános és az új polgármesterasszony példája nyomán – szeretettel meghívják a vidéki vendégeket szerény (de a valóságban: nagyon is bőséges) reggelire.¹²

Jáki Sándor Teodóz

¹² A szerző első tanulmánya a Kunszigeti Jézuskeresésről megjelent a Kisalföldi Kalendárium 1987. évi kötetében az 51–56. lapokon. – Majd a Keresztény Értelmiségiek Szövetségének JEL c. folyóiratában, az 1991. évf. 2. számában (kötamelléklettel bővítve). A Honismeret jelen számában egy új, bővített forma került nyomtatásra.

A tanulmány adatközlője: Virág Mihály (1905–1989) ácsmester, aki évtizedeken keresztül volt előénekes; felesége: Virág Mihályné Kovács Anna (1906–1997); sógornéja: Szalai Vincéné Kovács Mária (1904–1986) előénekes asszony; Szalay Józsefné Virger Erzsébet (sz. 1936) és Szalay Sándor (sz. 1964). Mindannyian kunszigeti születésűek.

Tavaszi népszokások Korondon

Korond község népének többsége még mindenképp hisz a gondviselő Istenben, aki alkalmas időt ad és szerencsét az állattartáshoz. Az unitáriusok hitvilága külső megnyilatkozásaiban természetesen eltér a katolikusokétól, de alapvető vonásaiban megegyezik vele. Most a tavaszi napfordulótól Szent János napig veszem számba azokat a jeles napokat, amelyekről az időjárás alakulását, a betegségek elhárítását, az állattartáshoz való szerencsét és bőséges termést várnak.

Sándor, József, Benedek (március 18., 19., 21.) napját mindenki nagyon várja, hiszen a néphit szerint ekkor kezdődik a tavasz. Korondon József napját tartják a tavasz első napjának és ekkor van a Sövidék egyik híres településének Parajdnak a tavaszi nagy állatvására.

Ha hó van *Gyümölcsoltó Boldogasszony* napján (március 25.) a vetésen, a búzából nem lesz jó termés; azt tartották a régi emberek: ha zsákkal is, de el kell hordani a havat. Gyermekekoromban (65–70 esztendeje) édesapámék ezen a napon kimentek a búzaföldre és ha volt olyan hely, barázdaalja, hajlás stb. ahonnan a hó nem ment el, lapáttal megmozgatták, hogy hamarabb olvadjon el. A községünkben lakó unitárius vallású Imre Gergelynél (sz. 1903. február 24-én) édesapjától örökölt imakönyvének táblájára a következő van feljegyezve: „Az 1907 Gyümölcsoltó napján még az őszi hó az egész határon úgy volt (...) De azért termés közepes volt, zab nagyon bőven termett – 1907 November 10 Imre Lajos.” Imre Gergely a könyv későbbi tulajdonosa a következőket jegyezte fel: *Az 1932 év Gyümölcsoltó napján az egész határt hó takarta, azért közepes termés let mindenben. Imre Gergely 1932 év X hó 1.*”

Gyümölcsoltó napján ültetik napjainkban is a gyümölcsfacsemeteket, főképp a szilvafákat.

Április elsejét nagyon várják a vicces és jókedvű fiatalok, hogy elbolondítsák egymást. Régebben cédulákat is küldözgettek egyik a másikhoz, aztán mondták, hogy nem nekem szól s adtak egy másik címet, hogy vigye oda az illető. Mondóka is volt: „*Csiribiri bakveréb, a bolondot küld elébb.*” A másik mondóka: „*Áprilisnak bolondja, felmászott a toronyba, azt kérdezte hány óra, féltizenkettő, bolond mind a kettő.*” Akinek csak eszébe jut, hogy április 1-e van, nagyon vigyáz, nehogy valaki elbolondítsa.

Virágvasárnapján konfirmálják az unitárius vallású gyermekeket, megerősítik őket a hitben. A római katolikusoknál virágvasárnapján ünneplik Jézus bevonulását Jeruzsálembe. Ennek emlékére az egyház *cikót* (barka) szentel, majd körmenetet tart. A nép nagy része még ma is tartja, hogy szenteletlen cikót nem szabad a házba bevinni, mert a tojásból a csirkék nem kelnek ki. A szentelt cikót felhasználták a népi állatgyógyászatban is. Ha tehennek a tőgye megdagadt, eltüzesedett, azt tartották, hogy valami megmarta, legtöbb esetben a menyétre gyanakodtak: *menyétmarás*. Ilyenkor előkerült a szentelt cikó, és a *poroncsolat gomba*. (Redős papsapka gomba, Gyromita esculenta) Ez júliusban, augusztusban terem, erős bűze már messziről megérzik. Egy vaslapátra égő parazsat helyeztek, erre tették a szentelt cikót és a gombát. Ezzel este, reggel addig füstölték a tehenet, amíg helyre jött, vagyis a daganat leapadt. Mások hidegvízzel is locsolták, hogy a daganat hamarabb leapadjon.

Nagycsütörtökön nem harangoznak – nagyszombat késő délutánjáig, a harangokat *kelep* helyettesíti. Azt mondják: a harangok elmentek Rómába.

Nagypénteken Jézus kereszthalálára emlékezünk. Régebb nagypénteken herélték az állatot, malacot, borjút, csikót, azt tartották: ez a legjobb időszak, mert nincs sem meleg sem hideg. Ma is megvan mindegyik utca herélősembere, de mostanában csak malacokat heréltetnek. A bikaborjakat herélés nélkül szerződik le, már nem divat az ökörtartás.

A herélőt és a segítségüket pálinkával kínálják, ő pedig a tököket haza szokta vinni, mert igen igénytelenek lehet belőlük készíteni. A herélőnek a tökökön kívül egykor csak a köszönöm volt a fizetése.

A múlt század végén és a század elején a Felszeg utcában híres lóherélő volt Molnos Tami Mihály, akit mindenki csak Tami Minya bának ismert. A lovakat felelősség mellett herélte, ha herélés alkalmával egy lónak a lába eltörött, azt megfizette. Nem csak Korondról, hanem a környező tanyákról és falvakról is minden nagypénteken sok csikót hoztak hozzá heréltetni.

Tami Mihály kiöregedése után a lóherélés az 1940-es évek elejéig az Alszeg utcában, Oláh Mihálynál történt. Nagyon szerette a lovakat, mindig szép lovakat, csikókat tartott, ő maga azonban nem herélt, csak helyet adott a heréltetőknek. Egy ideig Szolokmából jött át egy Sándor bá nevű ember herélni, majd kiöregedése után a székelyudvarhelyi állatorvos járt ki. Egy-egy nagypénteken 30–40 csikó gyűlt össze. A herélés délelőtt 10 óra tájban kezdődött. Aki a csikóját heréltetni vezette, annak gondoskodnia kellett a segítségről is: nyolc jó markos legényről vagy fiatalemberről, akik mind hasonló erejűek voltak, mert nem egyszerre és egyformán fogtak előfordulhatott, hogy az állatnak eltört a lába, s ezért az állatorvos felelősséget nem vállalt. A fogók *istrangból* (kötél) egy hámfélét formáltak, ezt a ló nyakába akasztották, majd ehhez két más kötéllal a ló hátulsó lábait előkötötték. A két első lábára szintén egy-egy kötelet kötöttek és ezzel lehúzták a lovat. Amikor a földön feküdt, az első és a hátulsó jobb, úgyszintén az első és a hátulsó bal lábszárait egymás mellé helyezték, majd kötéllal jó szorosan összekötötték. Ekkor egy vastag, erős patingot (az eketaligát az ekével összekötő szíjat) tettek keresztül a hanyatt fektetett ló faránál, és a lábait kötelekkel még ehhez is biztosították. A nyolc legényen kívül egy ember a ló fejét fogta, hogy meg nem fulladjon, egy pedig a farkát félre fogta, hogy a herélő dolgozni tudjon. A borjak, malacok lefogása nem jár ekkora munkával. A legtöbb helyen a malacot a disznók vályújába fektették hanyatt, két ember fogja a lábait és egy a fejét.

A kivágott sebet fából készült kicsi facsiptetővel összecsíptették és időnként hidegvízzel locsolgatták, hogy ne dagadjon meg. Az állatot este-reggel megvezetgették (megjáratták), alája az istállóban bőséges tiszta almot raktak.

A heréltető gazda a nyolc fogó mindenikének egy fél liter pálinkát vagy annak megfelelő pénzt adott. A herélőnek a herélést az újabb időkben külön megfizetik.

Heréléskor a kiszedett heréket egy nagy edénybe rakták. Délután, a herélés végeztével, a háziasszony finoman elkészítette pörköltnek, majd a herélő, a fogók és a háziak közösen elfogyasztották. Érdekes, hogy Korondon nagypénteken a halon kívül semmiféle húsfélét vagy zsírosat nem fogyasztanak, sokan még a kenyeret, tojást, tejet sem eszik meg, a lőtököt viszont megették. Ekkor itták meg a pálinkát is, miközben a beszélgetés, a szórakozás sokszor az éjszakába nyúlt.

A lóherélés akkoriban nagy eseménynek számított. Napokig arról beszéltek, hogy kinek a csikóját hogyan húzták le, melyik markos legénynek, fiatalembernek hogyan fogott a keze; melyiknek milyen volt az ereje.

Azt is meg kell említenünk, hogy a herélés színhelyére – utóbb Oláh Mihály csúrkertjébe – sok ember és gyermek gyűlt össze; még más utcából is eljöttek csodálkozni. Ilyenkor a gyermekeket az idősebbek hajtották el onnan; attól féltek, hogy egy csikó megrúgja valamelyiküket. Közben fölemlegették a híresebb lőtartó gazdákat, a szászrégeni, hodosi, parajdi, székelyudvarhelyi, székelykeresztúri, korondi vásárokon történet ló adásvételeket, áldomásívásokat, régi ismerősökkel, katonakollégával való találkozását. Azt is megbeszélték, hogy az elmúlt esztendőben a herélés seb ki lovának hogyan gyógyult meg, mekkorára dagadt.

Nagypénteken napfeljötté előtt az ajtókat és az ablakokat kinyitották, hogy az ágyneműt a nagypénteki szél járja át, a moly ne essen bele. Sok asszony az ágyneműt és más szövевényt kirakta a tornácra, kerítésre, hogy jobban szellőzzön.

Nagypénteken a lányok és az asszonyok egy kicsit kivágtak a hajuk végéből, hogy hosszabbra nőjön és a moly ne essen bele.

Ha nagypénteken sok eső esik a nép úgy tartja és napjainkban is úgy tartják az állatokat tartó emberek, hogy a nyár folyamán sok lesz a *májmetely*, sok juh és szarvasmarha megbetegszik.

Nagypénteken mind a két felekezet hívei szigorú nagyböjtöt tartottak. Nem ették meg a hús és zsíros ételeket, a kenyeret, tejet, tojást. Sokan még a pálinkát sem itták meg. Olyan emberek is akadtak, akik egész nap csupán vizet ittak, csak a vacsora csillag feljötte után ettek. A korondi nép nagy része ma is megbotránkozna, ha valakit meglátna nagypénteken húst enni. Azt mondják: egy napot meglehet böjtölni.

Aki kíváncsi volt arra, hogy a faluban kik a boszorkányok, az nagypénteken el kellett vigye a templomba azon fakanalat, mellyel a festéket kevergették a húsvéti pirostojáshoz. A fakanálra egy lyukat fúrtak, ezen a templomban át kell nézni miseközben – az unitáriusoknál szertartás közben – és az illető meglátta kik a boszorkányok. A boszorkányok az oltárnak, vagy az úrasztalának háttal ülnek és nagy szarvuk van. Miután meglátta az illető kik a boszorkányok, a templomból ki kell jöjjön és a keresztes úton át kell fusson. Így a boszorkányok nem tudnak ártani a kíváncsiskodó személynek.

Húsvét nagyszombatján délutánig a katolikusoknál nem harangoznak, ehelyett *kelepelnek* – gőlyahangszerűen csattogatnak a toronyba felszerelt szerkezettel. Amikor a harangok ismét megszólalnak, szokás a gyümölcsfákat jól megrázni, hogy a nyár folyamán sok és szép gyümölcsöt teremjenek.

Húsvét vasárnapján reggel, a római katolikusok közül sokan kimentek keresztaljával a határkerülésre – a hármassforduló idején azon részre, amelyen a búzavetések voltak. Útközben énekeltek, imádkoztak, kérték a jó Isten, hogy a termést óvja meg mindenféle bajtól és adjon jó termést. Amerre eljártak kitakarították a mezei kutakat, hogy a nyár folyamán legyen a határban dolgozóknak jó és egészséges ivóvizük. A katolikusok közül sokan kalácsot, sonkát, bort, bárányhúst, pirostojást vittek a templomba megszenteltetni.

Húsvétvasárnap este indulnak a legények zenezővel öntözni a lányos házakhoz, ahol pálinkával, borral, téstával és pirostojással várják őket. Húsvét másodnapján (hétfőn) reggel mennek a fiúgyermek a leánykákhoz öntözni. Verset mondanak, a háznál mindenkit megöntöznek, ezért egy pirostojás jár. Akinek nincsen pirostojása, az pénzt ad. A cigánygyermekeknek a legtöbb helyen csak kalácsot adnak.

Szent György napja (április 24). A kiadó házakat ezen napig adták bérbe. Ha a bérlő nem költözött el ezen a napon, újra egyeztek a bérbeadóval. A hármassforduló – feketeugaros – gazdálkodási rendszer idején, az őszi és tavaszi vetésű határban a tavaszi legeltetést betiltották, csak az ugaron lehetett tovább legeltetni. Ezen a napon szálltak ki a majorok (pásztorok) a juhsergekkel, és szállnak ki ma is a legelőkre. A kihajtás napján a legtöbb gazda láncot tett a kapu küszöbjénél keresztül, ezen léptették át az állatokat, hogy a nyár folyamán a vadtól és más nyavalyáktól védve legyenek. Ezt a szokást utoljára 1955. május 15-én láttam az akkor 54 éves Imre Gergelynél Alszeg utcában, mikor a nagyállatait hajtotta fel a legelőre.

Ezen a napon, a majorok az első fejéskor nagyobb értékű fémpénzt tettek a fejővederbe és a tejet arra fejték, hogy a nyár folyamán a juhok sok tejet adjanak. Korondon 1977. április 24-én Szent György napján Ambrus Balázs (sz. 1919) a kollektíva majora még így tett.

A major a szentgyörgyi napi kiszállás után való napon a juhok kosarából (karám) felhúzott egy lészát, oda kihúzott egy láncot olyan magasra, hogy a juhok alatta átbújhassanak. Ha nem bujtatja át, a farkasok nagy kárt tehetnek a seregben míg a keze alatt lesz.

Szent Márk (április 25.) utáni vasárnap tartják ma is a római katolikusok a *búzaszentelést*. Templomi zászlókkal kimentek a falunak azon végére, ahol kezdődtek a búzavetések. A szokásos szertartás ideje alatt a leányok búzakalászból és mezei virágokból koszorúkat fontak a zászlókra, és úgy vonultak vissza a templomba. Napjainkban már csak a templomot kerülik meg.

Május elseje előtti este, a legények a leányos házak kapujában – szinte a kapuval egy-magasságú – kivirágzott „vargacseresznyefa” ágát (zöldágot) állítottak. Amelyik leánynak nem állítottak, az szégyenében nem is mert kimenni az utcára. Olyan is előfordult, hogy a felvágós, büszke leánynak száraz tövisfaágot tettek, arra mindenféle ringy-rongyot, kapcardarabokat reá aggattak. Olyan legények is akadtak, akik éjszaka a felállított zöldágakat kicserélték szárazzal. Egy-egy legény még a nevét is felvágta az ágnak az aljára. Büszke is volt az a leány amelyiknek nagy zöldágot állítottak fel. Napjainkban már alig gyakorolják ezt a népi szokást.

A *Szekelykeresztúri vásár napján* (május 4.) ültetik az asszonyok a paszulyt azért, olyankor keljen ki, amikor a májusi fagyok nem tudnak ártani neki. *Gizella napján* (május 8.) ültetik az asszonyok az uborkamagot, hogy jó termés legyen. Ha ilyenkor ültetik, nem kél ki a fagyos-szentek előtt és fagykár nem érheti.

Fagyosszentek (május 12. Pongrác, 13. Szervác, 14. Bonifác). Ma is fél a nép ezen napoktól, mert a megfigyelés szerint, ezek a napok hidegen járnak és sok esetben fagykárt okoznak. Sokan elmondják, hogy ezek a szentek gyengén teleltek, s májusban megfagytak. Mások úgy tudják éppen hogy erősek voltak a hitükben, ezért meztelenre vetkőztették őket, megkötözték és addig öntözték hidegvízzel amíg behaltak.

A *korondi kirakóvásár* (május 13.) napján vették el a kendermagot, hogy szép és jó kender teremjen. Ma már senki sem termel kendert.

Áldozócsütörtök, húsvét után negyedik nap. Áldozócsütörtökön gyóntak és áldoztak először régebben a hét évet betöltött római katolikus vallású gyermekek. Ma már az egyházközség plébánosával közösen állapítják meg a szülők az első szentáldozás idejét. Régebben nem volt szokás, de mintegy 15 esztendeje divatba jött, hogy az elsőáldozó gyermeknek a keresztszülők ruhát vásárolnak vagy készíttetnek cipőt, karórát és hasonlókat ajándékoznak. Az elsőáldozó gyermek szülei erre az alkalomra nagy ebédet rendeznek, amelyre elhívják a keresztszülőket, a nagyszülőket, és a szülők testvéreit, ritkábban a közelebbi barátokat is. Újabban az ebédre meghívottak is adnak valami ajándékot, vagy pénzt. Régebben a keresztyermeknek a keresztszülők *kolozsmát* adtak, ami egy bárány volt.

Az unitáriusoknál is ez a szokás a virágvasárnapi konfirmáció alkalmával.

Orbán napja (május 25.). Ma is emlegetik, hogy a szász a szőlőjét Orbán napig félti. Ezen nap után már fagyveszélyre nem számítanak. Orbán nap után nyírták régebben a juhokat, a leghíresebb juhnyírónap pedig pünkösöd harmadnapja volt. A tavaszi juhnyírás után, a juhnyíróélett sokan már be is kötötték, úgy tették el a következő nyírásig. Ma az egyéni juhtartó gazdák télen is nyírják a juhaikat.

A *pünkösöd ünnep nagyhétén* lévő napokat keresztyáró napoknak nevezték, mivel már a Nyárádmenti falvakból Deményháza, Mikháza, Búzaháza, valamint Szováta katolikus része már a szerdai napon keresztyülmentek Korondon a Csíksomlyóra igyekvő keresztyáljával. Úgy tartják, hogy a keresztyáró napokon esni fog az eső.

Pünkösöd, az ünnep első napján a kijáró csordák pásztorait pálinkával is kínálták és egy kalácsot adtak, amit a pásztor részére sütöttek. Aki csak teheti pünkösödre még ma is ordás kalácsot süt.

A római katolikus vallásúak közül sokan elmentek a csíksomlyói búcsúra. Pünkösöd előtti csütörtök reggel szentmise után, gyalog indultak. Estére Kápolnásfaluba érkeztek, ott megháltak. Péntek délfelé érkeztek Csíksomlyóra. Vasárnap délben indultak visszafelé, újból Kápolnásfaluban háltak, s hétfőn, késő délután érkeztek haza. Szekeresek is mentek, ők vitték pénzért a gyalogosok átalvetőit, amiben élelem és ruhanemű volt. Aki elfáradt az a szekérre néha fel is ült. Századunk első felében híres búcsúvezető emberek voltak: Fábiani Bétai Márton, Nagy Tódor György, Katona Kerekes Ferenc. Később Tófalvi Mózsiné Márton és Balázs Baba Mihály. Nagy Tódor György és Balázs Baba Mihály voltak a dobosok. Nagy szenzáció volt a gyermekek körében a Csíksomlyóról hozott *csíkipogácsa*. Mintha mos is érezném finom ánizsos illatát, ízét.

A búcsújárás élményeiről hetekig beszélt a nép a faluban. Napjainkban is járnak búcsúra, de nagyon kevesen és autóbusszal, vagy saját személygépkocsijukkal.

Az 1923-ban született Molnos Tami Lajosné Balázs Erzsébet elmondja, hogy ő pünkösöd első napján minden évben korán reggel kinyitja a lakás összes ajtóit és ablakait, hogy a felkelő nap sugarai süssenek be a szobákba. Ő maga pedig nézi a felkelő napot, amely úgy ragyog fel (kél fel) a Málnavész felől, mintha kis tűzlángok lennének benne. Meséli, hogy a csíksomlyói búcsún leányka korában nézte először a felkelő napot és úgy tudja a Szentlélek jelenik meg tüzesnyelvek alakjában ezen a napon a felkelő napban.

Medárd napján (június 8.) – ma is tartják – ha esik az eső, hat hétig reá tart, hat héten keresztyül mindennap esni fog az eső.

Az *Úrnapja* ma is nagy ünnep a katolikusoknál. Régebben a templom bejáratánál, a kántorlak mellett lévő keresztyfánál, Szállasy Ferenc üzlete előtt és a kirakodóvásár-téren lévő keresztyfánál asztalokból, szentképekből rögtönzött oltárokat állítottak fel. A templomtól a piactérig az utcákat kőrifaágakkal díszítették. A körmenet előtt szentmise volt, amelynek végzetével megindult a menet. Közben a négy oltárnál megálltak, s a pap egy-egy részt felolvasott az evangéliumból, imát mondott és áldást adott az Oltárszentséggel. A piactéren prédikált. Visszatérve a templomba Te Deumot énekeltek. Ma is megvan a körmenet, de mert

hatósági rendeletre nem volt szabad a körmenetnek az utcára kimenni, ma a templom kerítésén belül végződik az Úrnapi ünneplés. Amikor a körmenet után a templomból mennek a hívek hazafelé, mindenki tör a kőrifaágakról egy ágacskát s azt hazavitte. Azt tartották, hogy az ágacskán ahány levél van, odahaza annyi *Miatyánkot* el kell mondani. Ezután az ágacskát a veteményeskertben a hagyományásba kell szűrni és akkor a hagymát nem eszik a lótevők.

Úrnapiján száll ki a korondi unitárius egyházközséghez a kerületi esperesi vizsgálószerk. 1960-ban Imre János akkori gondnok és id. Ravasz János javaslatára tették erre a napra, hogy a korondi unitáriusoknál is ünnep legyen az Úrnapija.

Margit napkor (június 13.) most is minden évben elmondják a gazdálkodók, amelyeik kukoricaszál ezen a napon már feléri a szekér tengelyét, az hoz termést.

Jézus Szent Szíve (a pünkösdi ünnepkör hozdozza) ünnepe után való vasárnapon tartják 1912 óta a korondi katolikus templom búcsúját. Régebben az ilyenkor templomi zászlókkal jöttek a búcsúsok Atyhábról, Parajdról, Székelypálfalváról, Pálpatakáról. A mézespogácsa és bazárárusok nagyon jól tudták mikor van Korondon a búcsú. A központban, a templomhoz közel 4–5 sátozt is felállítottak. Aki csak tehetta a más faluból érkező barátait elhívta vendégségbe. A délutáni táncmulatságok legtöbbször verekedéssel végződtek.

Pál-Péter napján (június 29.) tartják a Korond községhez tartozó Pálpataka tanyatelepülés-szerű falu római katolikus egyházközségének a búcsúját.

Szent János napján (június 24.) úgy tartja a nép ma is, ha esik az eső gyenge lesz a pityóka termése. Ezzel szemben a már említett Imre Gergelynél lévő imakönyvben a következő bejegyzést találjuk: „Az 1902 év Szent János napján az egész nap hullott az eső. De azért is pityóka elég let. En jegyeztem fel. Imre Lajos 1902 IX 26.”

Ezen a napon ellenőrzik ma is a majoroknál (juhásztoroknál) a vizsgára adott fejős juhoknak a tejelését a cimboraszerek által megválasztott ellenőrző bizottságot.¹

István Lajos

A háromi nyaralótelep elnevezése

Miskolc közkedvelt kirándulóhelye, Lillafüred elnevezésének körülményeiről a mai napig sok találgatás, homályos elképzelés él a köztudatban, de tulajdonképpen a kutatók körében is. A Bükk első útikalauzát ifj. Truskovszky Gyula jelentette meg 1898-ban, de az elnevezésről nem ír, csupán annyit jegyez meg, hogy a nyaralótelep gróf Bethlen András földművelésügyi miniszter kezdeményezésére létesült.¹ 1932-ig ezen a téren nem sok változást tapasztalunk: több kiadvány is megjelenik, amelyben szó esik az üdülőhelyről,² de a névadás körülményeit nem említik. Nem így az 1932-ben megjelent Bükk című kiadvány: „A régi nyaralótelep 1892. gróf Bethlen András, akkori földművelésügyi miniszter kezdeményezésére keletkezett és feleségéről, Vay Lilla bárónőről neveztek el.”³ Azonban ez a családi kapcsolatra történő utalás minden alapot nélkülöz.

A későbbi szerzők – úgy tűnik – ezt tekintették alapműnek és azóta szinte kritika nélkül idézték egymást. Kiss Lajos is ezt a verziót teszi közzé a *Földrajzi nevek etimológiai szótára* című munkájában, de ő legalább hivatkozott a forrásra,⁴ sőt művének átdolgozott negyedik

¹ Erről bővebben ld. István Lajos: Cimboraszere a hagyományos korondi juhászban című írását a Honismeret 1990. 4. sz. 34. oldalán. (Szerk.)

¹ ifj. Truskovszky Gyula: Bükkvidéki kalauz. Miskolc. 1898. 18. old.

² Lippay Béla: Miskolci kalauz. Miskolc. 1910. Miskolc város és környéke. Képes album az orvosok és természetvizsgálók 1910. évi miskolci gyűlésére. Illyés Bertalm: A Bükk. Miskolc, 1925.; Lillafüred és környéke Miskolc. 1930. Unger Hugó: Miskolc és környéke. Miskolc. 1928.

³ Erdely Gyula, Hubay József és Dr. Vagyfőző János (szerk.) Bükk. Budapest, 1932. 89. old.

⁴ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest. 1978. 381. old.

kiadásában már kijavítja az elkövetett hibát.⁵ A tények: Bethlen András (1847–1898) egyszer, 1880-ban nősült. Feleségül foeni Mocsonyi Líviát (1862–1949) vette. Három gyermekük született. Vay Lilla 1881-ben ment férjhez nasicsi Pejachevich Tivadar (Tódor), későbbi horvát bánhoz. (Talán egyetlen azonosságként a gyerekek száma itt is három.) *Bethlen András és Vay Lilla nem voltak házastársak!*

Mi lehet az oka a korábbi tévedésnek? Alig negyven év elteltével elfelejtették volna ki kinek a felesége, illetve férje? Vagy esetleg H. Szabó Bélának volt igaza Lillafüred – Bethlenfüred? című cikkében: „Furcsa merész tervek születtek az első világháború után a 20-as évek végén. Még a Lillafüred név megváltoztatása is szóba került, de nem az alapító András gróf érdemei elismeréséül, hanem az akkori miniszterelnök, gróf Bethlen István dicsőítése érdekében.”⁶ A Bükk turistakalauz esetében már ez sem lehetett mérvadó, hiszen megjelenésekor már nem Bethlen István a miniszterelnök.⁷

A szakirodalom nem segített megoldani a problémát. Ugyanez a helyzet a levéltári forrásokkal is, semmi olyan adatot nem találtunk, amely közelebb vitt volna célunkhoz. Ezért a továbbiakban a helyi sajtótermékeket vizsgáltuk meg 1890 és 1893 között. Így váltak elsődleges forrásainkká a *Borsod*, a *Borsodmegyei Lapok* és a *Szabadság* című korabeli újságok híradásai.

A múlt század végén Magyarország polgárosodó társadalmának új igénye támadt: a természetjárás, a turizmus. Korábban csak a gazdagok, elsősorban az arisztokraták engedhették meg maguknak azt a luxust, hogy külföldi üdülőhelyekre járjanak pihenni. A kevésbé tehetősek nemcsak itthon, hanem otthon is maradtak elérhető, megfelelően kiépült hazai helyek hiányában. Gróf Bethlen András földművelésügyi miniszter kezdeményezése próbált segíteni ezen a problémán. A fővároshoz viszonylag közeli, természeti szépségekben gazdag vidékekre akarta csábítani a külföldön nyaraló hazai közönséget, s az e példát követni szándékozó polgárokat.

Miniszterségének első évében, 1890-ben munkatársát, gróf Keglevich Bélát bízta meg, „*hogya a haza területén található kies vidékeket bejárva, a nyaraló telepek felállítására legalkalmasabbakat jelölje meg.*”⁸ Bethlen elsőként a diósgyőri vagy hámori völgy bejárását tűzte ki a gróf számára. Keglevich már ezen év szeptemberében Miskolcon a megyei közgyűlésen tervei bejelentésével elkezdte működését. A nyaralótelepre vonatkozó javaslatát mind a miskolci, mind a megyei urak kedvezően fogadták és hajlandónak mutatkoztak, hogy a hámori völgyben telket vegyenek. A Bükk hegység területének körülbelül a fele, mintegy negyvenezer hold a Kincstár tulajdona volt, amelyet a Magyar Királyi Erdőgazgatóság kezelte. Ide tartozott a „Hámorvidék” is. E terület épp ezért – is – ideális volt: nem kellett megvásárolni mástól, a telkek eladásából pedig bevétel is származott.

Gróf Keglevich is elégedett volt a látottakkal, „a Hámort a nyaralókra szerfelett alkalmasnak tartja”⁹, így jelentése is kedvező képet festett e bükki területről: „E bükkesekkel tarkított, helyenkint regényes sziklacsoportokkal tarkított, gazdag zöld lombozatú Hámorvölgy minden komorságtól ment, kellemes és szórakoztató tájkép, legérdekesebbé válik azonban ott, ahol a tó tűnik elő és sima zöldes tükörrel bájolja el a szemlélőt.”¹⁰ A Hámorvidék a többi kívánalomnak is megfelelt: „... éghajlata szelíd, tava és patakjai hűs, de nem nedves légáramlatot tartanak fenn, hőmérséklete egyenletes, előnyös fekvése, természeti szépségben gazdag vidéke, egészséges légköre, s azon előnye, hogy a fővárosból Miskolcon át – ehhez alig $\frac{3}{4}$ órányira – öt óra alatt elérhető: mind olyan feltételek, amelyek összeműködnek arra, hogy a völgy legelőnyösebben kínálkozzék nyári üdülő telepnek.”¹¹ A jelentés az általános bemutatás mellett jövőbeni gyakorlati elgondolásokat is tartalmaz: „... kevés előállítási költséggel árnyas gyalogösvények létesíthetők a völgy mindkét oldalán fel a

⁵ De sajnos csak ő, a többi szerző úgy látszik nem ismeri e kiadást.

⁶ In: Déli hírlap. 1970. 164. sz.

⁷ Bethlen 1931. augusztus 24-ig töltötte be ezt a tisztséget.

⁸ Borsod. 1891. 10. sz.

⁹ Borsodmegyei Lapok (továbbiakban: Bml.) 1890. 75. sz.

¹⁰ Bml.. 1891. 18. sz.

¹¹ Vasárnapi Újság. 1891. 9. sz.

magasabb tetőig; ... egy egyszerű, de tisztességes szálló létesítsék azok számára, akik a természet szépségeit felkeresik és meg is találják, de nem találnak sem tiszta ágyat, sem tűrhető ebédet; ... hidegvíz-gyógyfürdő létesítése is fölötte ajánlatos volna; ... óhajtható, hogy lehetőleg mielőbb kifizessenek a helyek, s a közönség tudomására hozzák: mily föltételek alatt vásárolhatnak ott telket.¹²

Szinte hihetetlen, hogy Keglevich elsőre ilyen, a lelkesedését kiváltó alkalmas területet talált, de ne felejtjük el Bethlen útmutatása alapján érkezett a Bükkbe. A miniszter viszont jól ismerte ezt a vidéket, hiszen nemegyszer vadászott itt a Vay család tagjaival együtt. S mint olvashatjuk, alig egy kilométerre a Hámori tótól Ómassa irányában „... van a kies völgyben a báró Vayak vadásztanyája, hol nagy vadásztársaságok jönnek össze.”¹³

1891 januárjában érdekes híradást közölt a Borsod című lap. A Miskolci Athléta Kör kérelemmel fordult a földművelésügyi miniszterhez, hogy engedélyezze új utak építését Hámor környékén. Az iratot Vadnay Károly személyesen vitte gróf Bethlenhez.¹⁴ Mi köze lehet az „atlétáknak” a hámori nyaralók ügyéhez? A választmány évi jelentése erre is választ ad.¹⁵ Január 3-i ülésükön elhatározták, hogy turistautakat és menedékházakat fognak építeni a Bükk legszebb részein. Erről a határozatról, illetve a miniszternek küldött kérelemtől azonban közgyűlés mit sem tudott, mindez kiviláglik abból, hogy „a választmány majd a közgyűlés utólagos jóváhagyását kéri.” Az engedély elég sokáig váratott magára, mert csak az 1892. február 1-én megtartott választmányi gyűlésen jelentette az elnök, hogy az engedély megérkezett.¹⁶ Egyúttal bizottságot hoztak létre a további teendők kidolgozására.

Miért e hosszú várakozás? Bethlen nagy és újszerű vállalkozásának nem volt meg a társadalmi háttere. Lehet üdülőtelepeket létesíteni, de ahhoz, hogy látogassák is azt, kellő infrastruktúra, és – ami legalább ilyen fontos – megfelelő népszerűsítés is szükségeltetik. Létezik ugyan a Magyarországi Kárpát Egyesület, de mint a neve is mutatja elsősorban egy tájegységre fejt ki működését.¹⁷ 1891. szeptember 29-én megszűnt a Magyarországi Kárpát Egyesület Budapesti Osztálya, ugyanakkor 152 taggal megalakult a Magyar Turista Egyesület. Egy év alatt tizenegy osztálya jött létre, 2663 taggal.¹⁸ Van végre egy szervezet, amelynek elsődleges célja: „a hazai turistaságot a legszelebbebb körökben és legnemesebb értelemben terjeszteni és felkarolni hazánk mindazon vidékeit, melyek természeti szépségeik vagy egyéb nevezetességeiknél fogva erre igényt tarthatnak.”¹⁹

Most már a miskolciak is bátrabban léphettek. A februári közgyűlés új elnököt választott, Vay Elemér személyében. Ezen a fórumon indítványozta Petrő József, hogy a turizmus ösztönzése és segítése céljából az atléta kör keretén belül egy turista osztályt hozzanak létre.²⁰ Február 28-án megalakult a „Bükk és vidéke tourista egyesület” 50 belső- és 25 külső taggal, az elnök itt is Vay Elemér.²¹ Egy hónappal később, március 27-én tartották az első közgyűlést, ahol megfogalmazták az egyesület célkitűzéseit: a testi és szellemi egészség megóvása mellett a „bájos Bükk hegységünk a beutazásra alkalmassá tétessék.” Ezért a diósgyőri fürdőtől a hámori villatelepig egy turistaút építését határozták el, amelyet jelzőtáblákkal is ellátnak.²²

Miskolcon tehát társadalmi mozgalom, egy egyesület karolta fel a hámori nyaralók ügyét. 1891 márciusában kijelölték a telkeket, amelyeket négyzetölonként tizenkét és fél krajcárért lehetett megvásárolni. A vásárlási igényt április 30-ig lehetett benyújtani és – mondhatjuk –

¹² BmL. 1891. 18. sz.

¹³ *Türy József*: Miskolc és környéke. In: Miskolc város és környéke. Képes album az orvosok és természetvizsgálók 1910. évi miskolci gyűlésére. Miskolc. 1910. 76. old.

¹⁴ Borsod. 1891. 2. sz.

¹⁵ BmL. 1891. 42. sz.

¹⁶ B-A-Z Megyei Levéltár IV. 1925/b. 7. doboz a Borsodi Bükk Egyesület iratai

¹⁷ Talán említeni sem kell, hogy Bethlen András is tagja.

¹⁸ *Déry József Dr. Thirring Gusztáv* (szerk.): A Magyar Turista Egyesület 25 éves múltja. 1888–1913. Budapest. 1914. 22. old.

¹⁹ Uo. 57. old.

²⁰ B-A-Z Megyei Levéltár IV. 1925/b. 7. doboz a Borsodi Bükk Egyesület iratai

²¹ Borsod 1892. 9. sz.

nagy volt az érdeklődés, hiszen a 38 telekre 54 vásárló jelentkezett.²³ A villák terveit jóváhagyásra a földművelésügyi miniszterhez kellett küldeni és az adásvételi szerződést követően egy év állt rendelkezésre az üdülő felépítéséhez. Jelentős kedvezményt is adott a Kincstár az építkezők számára, hiszen a kő, cement és téglá beszerzése 25 %-kal, a fa pedig 50 %-kal volt olcsóbb. Igény szerint építési vállalkozót is biztosítottak, és már kész villát is lehetett vásárolni.²⁴ Bethlen megbízást adott a Neuschloss cégnek egy szálloda építésére és megkezdődtek a parkosítási munkálatok is. Annak érdekében, hogy a nyaralók mögött a táj mindig szép zöld, erdővel borított maradjon a Kincstári Erdőigazgatóság szabályozta a fakitermelés ütemét. Növelte az érdeklődést, hogy Markó László neves miskolci orvos, az orvosgyógyász egylet elnöke bejelentette, hogy a nyaralótelepen egy vízgyógyintézet felállítását tervezi, amelyhez a szükséges engedélyek beszerzése már folyamatban van.²⁵ A jobb közlekedési összeköttetés megteremtése végett pedig tárgyalások kezdődtek Miskolc–Hámor közötti vasútvonal megépítéséről.

A hátori lakosok egy része azonban nem lelkesedett a létesítendő nyaralótelepért. Az ok nagyon prózai volt: házuk, telkük az üdülőtelep számára újraparcellázott területen feküdt. Pk elkéseredetten szemlélték az eseményeket. Többségük azt sem értette, mi szükség van a turizmusra és egy sajátos hit alakult ki körükben: „a miskolciak a muszka invazió elől – ami rövid időn belül bekövetkezik – oda készülnek menekülni.”²⁶

Májusban az „Egyéltérés” című lap közli azok névsorát, akik már érvényes szerződéssel és építési engedéllyel rendelkeznek, közülük nyolcan budapesti lakosok (három országgyűlési képviselő, két ügyvéd, két tanár és egy kereskedő). A helybeliek között elsősorban kereskedőket és orvosokat találunk, de szerepel a jegyzéken Melczer Gyula alispán (felesége Vay! Róza) és Szepessy Zsigmond főszolgabíró neve is.²⁷

Bár jogilag semmi akadályja nincs az építkezésnek, 1891-ben csupán két villa készül el és az állami pénzből megvalósuló szálloda építésének külső munkálatai fejeződtek be. Ment András egykori budapesti vendéglős – aki ez év áprilisától Miskolcon bérelte a Kazinczy és Széchényi utcák kereszteződésében lévő szállodát – nyerte meg a bérleti jogot a hátori szálló és vendéglő üzemeltetésére. A svájci stílusban épült szálloda húsz szobája és százhusz fő befogadására alkalmas étterme ideális pihenési, szórakozási lehetőséget nyújtott a kiránduló közönségnek.²⁸ Akik nem kedvelték a gyalogtúrát, azok számára „társas-kocsi” összeköttetést létesítettek Miskolc és Hámor között. Ünnepnapokon kétszer, míg hétköznap egyszer közlekedett a lovasút.²⁹

Az építkezések üteme a következő évben sem gyorsul fel. Gróf Bethlen András 1892. június 13-i keltessel küldött Herman Ottónak egy felszólítást, amely szerint az annak tulajdonában lévő 22. sz. telek beépítésére semmi sem történt, bár az adásvételi szerződést megkötötték. A miniszter kéri, hogy az építendő villa tervrajzát a képviselő a hónap végéig küldje meg neki, illetve juttasson el hozzá egy írásbeli nyilatkozatot arról, hogy a telket meg kívánja-e tartani.³⁰ Az első elkészült épület a pünkösdkor átadott Ment-féle szálloda volt. 1898 ig csupán tizenegy villa épült fel³¹ (a többi csak századunk húszas éveiben készült).

Július 4-én a hátori villatulajdonosok nevében keresték föl a földművelésügyi minisztert Budapesten. Erről az útról tudósított a *Szabadság* című újság július 6-án megjelent száma „A hámori villatelep” elnevezése címmel. E cikk a névadási rejtély kulcsa, hiszen a benne egyértelműen közöltek a mai napig nem vették figyelembe a Lillafüredről írók: Soltész Nagy Albert és Kubacska István hámori villatulajdonosok Körösy István főerdésszel Budapestre utaztak, hogy gróf Bethlen András miniszternél tisztelegjenek. A miniszterhez gróf Keglevich Béla

²³ BmL. 1891. 31. sz.

²⁴ Borsod 1891. 12. sz.

²⁵ BmL. 1891. 33. sz.

²⁶ BmL. 1891. 32. sz.

²⁷ BmL. 1891. 38. sz.

²⁸ Később „Lilla” Szállóként működött, jelenleg honvédségi objektum van a helyén.

²⁹ BmL. 1892. 53. sz.

³⁰ Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár. Ms. 251/239.

³¹ Jff. *Truskovszky Gyula*: Bükkvidéki kalauz. Miskolc. 1898. 45. old.

vezette be és mutatta be. „Soltész Nagy Albert villatulajdonos utalva a Hámor szépségére, mely eddig Miskolc fölülülő helye volt, de amelyhez a hozzájutás eddig sok alkalmatlansággal volt összekötve, köszönetét fejezte ki a miniszter eddigi működéséért, és jövőre is kegyes pártfogását kikérte, s egyszerűsége a villatulajdonosok nevében felkérte, hogy a nyaralótelep a miniszter nevére „Bethlen Fűred” nevet viseljen.

A miniszter válaszában kifejezést adott annak, hogy jól esik a figyelem s megtiszteltetés, mellyel irányában a hámosi villatulajdonosok viseltetnek, mert ez által elismerik alkotása közhasznú s az egészségre célszerű intézkedéseit. Minthogy azonban talán akadhatnának egyesek, kik hiúságot vélnének abban, hogy egyes alkotásai az ő nevével neveztesseken el – elve az, hogy az ilyen megtiszteltetések, bármily kedvezések is lennének ezek előtte – fentebbi okokból ezt el nem fogadhatja, hanem felkéri a küldöttséget, hogy e név helyett Borsodvármegye főispánja egyik leánya br. Vay Lilla (sic!) gróf Pejachevichné kedves szép rokona nevével viselje ...”

Soltész Nagy Albert azonban nemcsak villatulajdonos volt, de a turista egyeslet egyik vezetőségi tagja is. Júliusra elkészült a gyalogút, az ünnepélyes átadásra 17-én került sor. Délután 9-kor gyülekeztek a résztvevők a diósgyőri fürdőnél, majd egy villásreggeli után 78 lelkes természetbarát (köztük 15 hölgy) sétálta végig a mintegy 8 kilométeres távot. A Ment-féle vendéglőben kora délután választmányi ülést tartottak, majd utána 120 fő részvételével ünnepi ebéd következett és végül hajnalig tartó tánc.³² Itt a választmányi ülésen közölte Soltész Nagy Albert Gróf Bethlen András válaszát, amit a turisták is lelkesen fogadtak, ugyanakkor a már átadott turista utat a miniszter tiszteletére „Bethlen útnak” nevezték el. E naptól kezdve használja a sajtó a Lillafüred megnevezést, az első tudósítás erről a *Szabadság*ban jelent meg július 20-án. A hegyi út ünnepélyes átadásáról beszámoló cikk így zárul: „A fáradtság azonban nem volt akadály arra nézve, hogy a kirándulók fiatalabb tagjai táncra ne kerekedjenek. Úgy halljuk, hogy még a késő esti órákban is sok hogy voltól zengett a gyönyörű Lillafüred.³³ Az újságírók természetesen a nevére adót is megkérdézték az elkeresztelésről. „Vay Lilla báróné, férjezett Pejachevich Tivadarné – mint különben előre is tudni lehetett – megküldte beleegyezését arra nézve, hogy a felsőhámosi Lilla telep a nevére Lilla-Fürednek neveztesse el, és egyidejűleg kilátásba helyezte, hogy valószínűleg még e hó folyamán meglátogatja.”³⁴

A hámosi üdülőtelep így a Lillafüred nevet kapta. Miként lett azonban egyáltalán Lilla Vay Erzsébetből? Az alsószolcai református keresztelei anyakönyv bejegyzése alapján ugyanis Vay Béla leánya, a későbbi Pejachevich Tivadarné az Erzsébet nevet kapta. Ennek azonban nincs Lilla becéző alakja. Ezért is kezdtünk el keresni valami különös családi hagyományt a „lillázás” okaként. E név kapcsán szinte mindenkinek Csokonai Vitéz Mihály és az ő múzsája jut az eszébe. A Vay családon belül valóban találunk is egy kortársat, aki ismert támogatója volt a költőnek. Vay Miklós (1756–1824) generálisról, Lillának dédapjáról van szó, kinek birtokán Csokonai gyakran időzött. A poéta még egy költeményt is szentelt vendéglátójának.³⁵ Nem találtunk azonban semmilyen utalást arra a családi iratok között, hogy ezen kapcsolat okán a családban bárkit is Lillának neveztek, becéztek volna.

A Vay család leszármazottja, Szalay Pálné Egyszer volt& című visszaemlékezésében viszont azt olvashatjuk, hogy Vay Lajos (1803–1888) felesége, gróf széki Teleki Erzsébet (1812–1881) volt az első Lilla a családban, és azóta minden Erzsébetet Lillának neveztek.³⁶ (E szokás a kiterjedt Vay családon belül csak Lajos leszármazottainál volt gyakorlat.) Ki is volt ő? Teleki Ferenc (1787–1861) és Bánffy Erzsébet (1794–1853) leánya, aki 1829-ben kötött házasságot Vay Lajossal, s került az alsószolcai birtokra. Apja leveleiben, legalábbis a házasságkötés évében már Lillának nevezte leányát.³⁷ Tehát valóban egy családi hagyomány e furcsa névhasználati kettőség, mely a Vay famíliában volt divatban, eredetét tekintve pedig a Telekiektől származott.

Holopcey Péter – Szöllösi István

³² Borsod 1892. 24. sz.

³³ Szabadság 1892. 31. sz.

³⁴ BmL. 1892. 59. sz.

³⁵ Báró Vay Miklósnak 1801. december 10-én. In: Takács László: Onga története. Miskolc. 1998. 75. old.

³⁶ Szalay Pálné: Egyszer volt... (kézirat) 1975. 17. old. Ezúton is köszönetet mondunk Szalay Attila úrnak, a rendelkezésünkre bocsátott családi dokumentumokért.

³⁷ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. Teleki Ferenc Szabó Jánoshoz 1829. augusztus.

1848-as emlékmű Korondon

Helytörténeti anyaggyűjtés közben találtam rá arra az 1907-ben készült fényképre, melyen tíz idős „közvitézt” fényképeztetett le az akkori korondi bíró Nagy István. Ez a tíz ember résztvett az 1848–49-es szabadságharcban. A bíró anyai nagyapja a lefényképezettek sorát balról nyitó Balázs Mihály volt. Ez a kép adott nekem kedvet a további résztvevők utáni kutatáshoz. A Megyei Múzeum levéltárában, Atyhából 7, Alsósófalváról 5, Felsősófalváról 9, Kúsmődről 6, Parajdról 9, míg Korondról 58 negyvennyolcas vitézt sikerült megismernem, összesen 94 személyt.

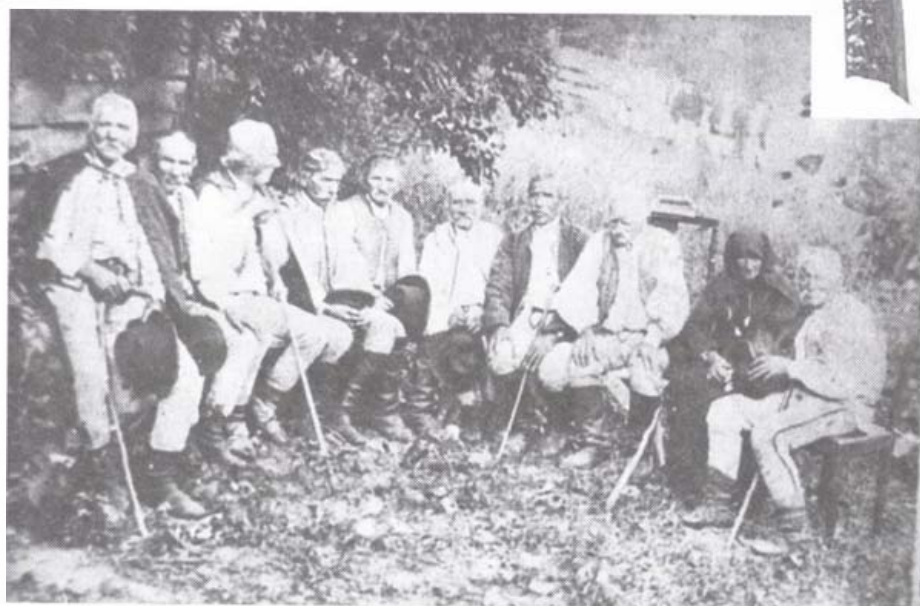
A 150. évforduló kedvező alkalom volt arra, hogy kopjafát állítsunk az emlékükre.

Az alkalmas cserefát Lőrincz Sándor és fia faragta meg.

Felállítására 1998. március 12-én került sor, a Gimnázium előtti parkban.

Meghitt hangulatú, lélekemelő ünnepség kerekedett az 58 korondi és környékbeli vitéz emlékére elkészült kopjafa leleplezésekor.

Szőcs Lajos

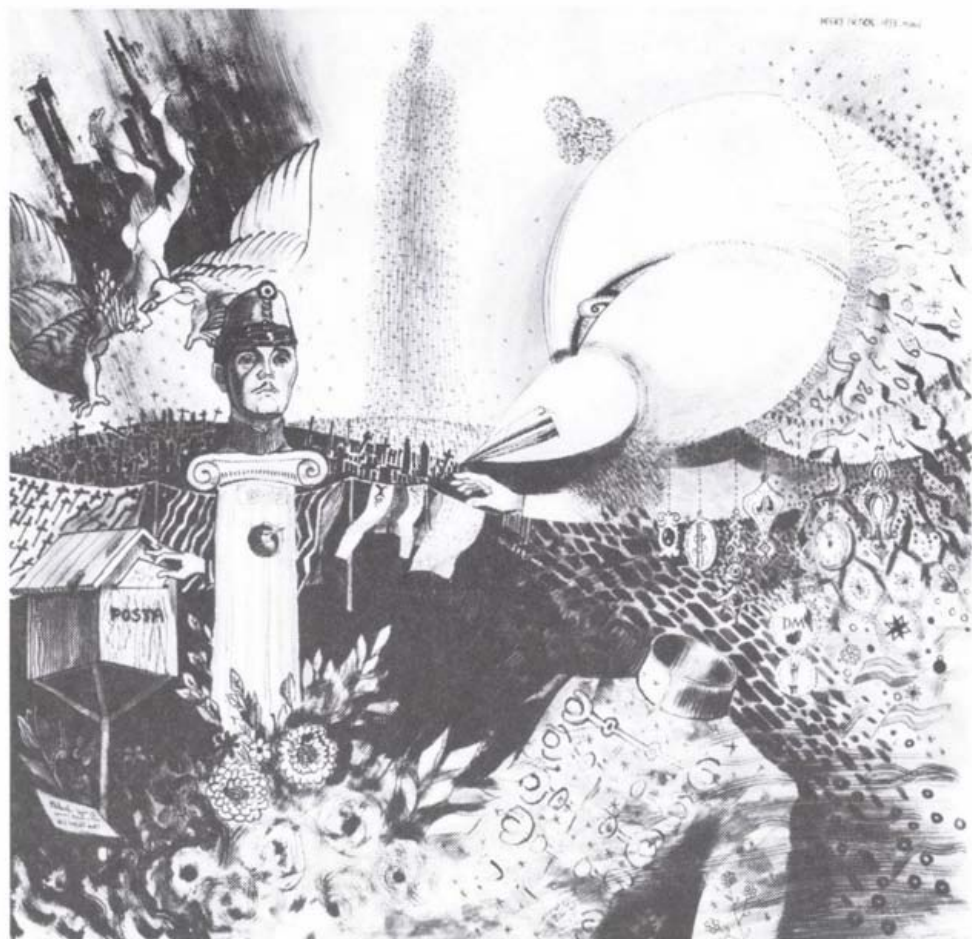

Az 1907-ben még élő korondi 48-as „közvitézek”.

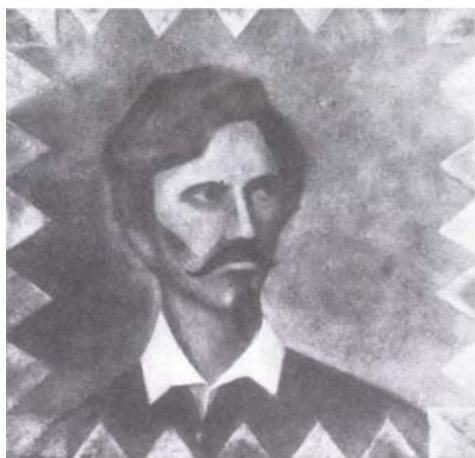
„Itt az idő!”

1848 a képzőművészetben

Ahogy a szép magyar beszéd legtisztábban a határon túli, erdélyi, kárpátaljai magyarság ajkán őrződött meg, úgy maradt a képzőművészet is ezeken a területeken mentes attól az internacionalista szellemtől, amelynek mindegy, hogy a föld mely pontján hozza létre alkotásait, mert gyökértelen: nincs köze szülőhelyének sem múltjához, sem jelenéhez, sem jövőjéhez. Steril és jellegtelen: megfosztja az alkotásokat közösségi tartalmuktól és nemzeti sajátosságaitól egyaránt. A határon túli magyar képzőművészet még emberarcú, még nem

Gondolatok 1848-ról II. (Veres Péter, Beregszász) – Dömötör Mihály felvételei

Petőfi (Gyurkovics Hunor Szabadka)

Öreg honvéd (Jámborné Balog Tünde, Makó)

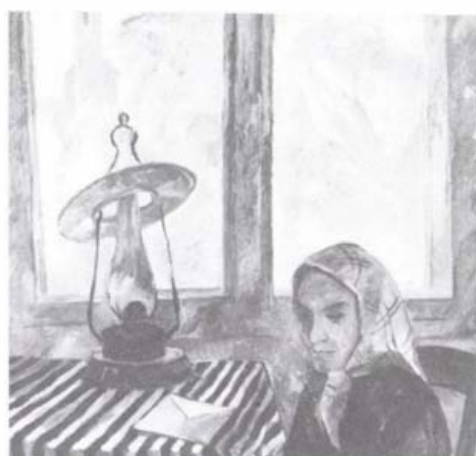
szakadt le éltető gyökereiről, egyformán táplálkozik a kárpát-medencei és az európai hagyományokból, és bár nem zárkózik el a legmodernebb irányzatoktól sem, azokat mindig a maga képére és hasonlatosságára formálja, és nem ugrik be az antiművészet hangzatos jelszavainak. Ha elvont; azért elvont, mert nem beszélhet szabadon; ha rejtőzködik, azért teszi, mert üldözik, s ha kódolja is mondanivalóját, a megértéshez kulcsot a közös múlt, közös műveltség, közös nyelv, közös sors ad.

Az erdélyi és kárpátaljai művészek nem merülnek el a közönség számára érdektelen öncélú játszadozásokban, nem agyalnak ki érthetetlen magánmitológiákat; véresen komolyan veszik azokat a fogalmakat, amelyeket nálunk már hosszú évek óta sokan próbálnak lejáratni; ragaszkodnak magyarságukhoz, és a magyar történelem nagy eseményeire tisztelettel tekintenek.

Az 1991 óta működő, határon túli magyaroknak szervezett Makói Művésztelepen már kétszer történt sikeres kísérlet arra, hogy történelmi témában megszólaltassák a résztvevő művészeket. Először 1996-ban készült egy tematikus sorozat a honfoglalás ezerszázadik évfordulójára, másodsorra 1998 augusztusában *Itt az idő* címmel az 1848–49-es forradalom és

A harangok alászállnak
(Antal Imre, Gyimesfelsőlök)

A hír (Páll Lajos, Korond)

Kossuth Lajos (Vékony Lajos, Szabadka)

szabadságharc emlékére. A művészek mindkét esetben szabadon választhatták meg a számukra legmegfelelőbb technikát, csak a méret volt kötött: a 70x70 centiméteres nagyságot a lehetséges papírméret szabta meg.

A 31 alkotásból álló második sorozatban találunk olajfestményeket, pasztelleket, akvarellt és tollrajzokat, készültek samottplasztikák és egy fadombormű. A művészek a legváltozato-

sabb nézőpontból közelítették meg 1848-at, és a sablonok, közhelyek elkerülésével, sajátos szimbolikát alkalmazva hoztak létre eredeti hangú, többnyire kiérlelt műveket, melyeket áthat a téma iránti alázat. Hogy 1848 hagyománya igen közel áll az alkotókhoz, azt a számok is bizonyítják, a 34 mű 18 művész munkája. *Vékony Lajos* 5, *Antal Imre* 4, *Páll Lajos*, *Plugor Sándor*, *Orth István* és *Micska Zoltán* 3-3, *Gyurkovics Humor* 2, a többiek 1-1 alkotással tisztelegtek 1848 emléke előtt. A sorozat legtöbb darabja méltó reprezentása alkotóik öntörvényű, kiforrott művészetének, így stílusukban, felfogásukban különbözőek, akár egy antológia darabjai, mégis, amikor a telep zárókiállításán egymás mellé kerültek a makói József Attila Múzeum falain, törés nélküli, összefüggő sorozatot alkottak.

Az eredetileg reklámgrafikus *Szűcs László* (Zseliz) plakátja, a Graffiti címdarabja a sorozatnak. Hatása egyszerűségében rejlik, csak az 1848-as évszám van rajta, a második nyolcasba szellemesen beépített háromszínű kokárdával.

Gyurkovics Humor (Szabadka) művei – a Szabadság, szerelem és A költő – Petőfi arcképén és ismert jelképeken keresztül közelítik meg 1848-at. A két festményt a piros-fehér-zöld színvilág és a zászlószegély-motívum fogja egységbe.

Véső Ágoston (Nagybánya) ezúttal elszakadt a rá és Nagybányára annyira jellemző konstruktivitástól; zsánerszerűen és naturalisztikusan ábrázol, puha lágy felületeket fest, és érzelmes hangokat üt meg Szeptember végén című pasztellképén.

Földessy Péter (Munkács) Honvédek című festményén (borítón) megőrizte bizarr ábrázolásmódját, a kompozíció rá mindig jellemző játékos zsúfoltságát. A különleges, általa kikísérletezett technikával készült akvarellen a szabadságharc rohamra induló katonáit látjuk korhű öltözékben, korabeli fegyverekkel, és a festmény minden grotesksége ellenére kifejezi azt a hősiességet és elszántságot, ami százötven éve harcba vitte a magyarságot. Az átlós irányt hangsúlyozó, egy irányba forduló, szinte portrézerű arcok egyértelműen jelzik a lendületet, az előretörést.

Antal Imre (Gyimesfelsőlok) sorozata hallatlan egységben jeleníti meg a 48-as események ívét a márciusi reménytelei lelkesedéstől a világosi fegyverletétel, majd a megtorlás gyásznapjainak tragikumáig. A kezdet és a vég között megjelennek a harc motívumai, és egy sajátosan erdélyi színt folt, a székely Gábor Áronra emlékeztetve az ágyúk mellett a harangok. *Antal Imre* festményei olyan vegyes technikával készültek, amelyekben egyesíteni tudja az akvarell könnyedségét, a híg olajfestékekkel való lazúrozás áttetsző festőiségét az olajpasztell szálkás rajzosságával, és ez a szinte a szemünk láttára megszülető, hallatlanul friss hatás tökéletes összhangban van a formákkal: ellenfényben kirajzolódó vagy magából a fényből szőtt álomalakjaival, szétszórt ágyúkerekkel, harangnyelveivel, a festmények szélein észrevétlenül megbúvó, elvesző majd felbukkanó zászlószegély-motívumaival, a természeti környezetet csak sejtető ívekkel és fényzuhatokkal, és a színek hangulati hatását a messzemenőig kiaknázó, hideg-meleg ellentétre építő színhasználattal és tónuskontrasztokkal. A négy kép címe: Örömhír; A harangok alászállnak; Ütközet; A vég.

Páll Lajos (Korond) – mint mindent – ezt a témát is Korondra és a jelenkorra vetíti, festményei külsőségeikben nem tapadnak szorosan az adott történelmi korhoz, lehetnének világháborús vagy 56-os jelenetek is. A hír zsánerekép, és hétköznapi motívumaival elégikus hangot üt meg, ám ezen túl felidéz egy sor huszadik századi magyar remekművet; anélkül, hogy hasonlítana rájuk. Emlékeztet Csók István: Árvák; Derkovits: Téli ablak; Szőnyi: Zebe-gényi temetés vagy Farkas István: Végzet című festményeire, de még utánuk is tud újat mondani témájáról, a néma fájdalomról és a gyászról. *Páll Lajos* életművében nem elszigetelt jelenség ez a festmény, egész sor ablakos képet festett idáig, és a csíkos abrosz, a lámpa, jégvirágos ablak, sőt a kendős asszony is visszatérő eleme műveinek. Maga az ablak is szimbolikus jelentőségű *Páll Lajos* művészetében; a világgal való kapcsolatot, a kitekintés lehetőségét, a szabadságot jelenti számára.

† *Plugor Sándor* (Sepsiszentgyörgy) három rajzzal szerepel a sorozatban (... *Tűzcsillag I-II-III*). A művésznek nem kellett új motívumokat keresnie, hiszen évtizedek óta foglalkoztatja a ló és lovas, mint egyetemes szimbólum, de saját élet- és halálélményeit is megjeleníti általa. Megdöbbenő erővel szól a pusztulásról az a rajza, amelyiken már minden szétesett, és kusza, reszketeg vonalakból áll össze a néhány felismerhető forma: egy arc, egy kar, egy fej.

Graffiti (Szűcs László, Zseliz)

48 angyala (Sípós László, Felvinc)

Sípós László (Felvinc) 48 angyala című nagy formákból építkező, ugyanakkor finom részletekben gazdag tollrajzán kiegyensúlyozott átlós kompozícióban fog össze egy komoly, kissé idealizált Petőfi-portrét a szabadság angyalának mennyből lecsapó dinamikus alakjával. Mint sok más munkájában, ezen is a rajzzal egyenértékűek a betűk, de itt nemcsak ornamentalsként, nemcsak a tudást szimbolizáló jelként jelennek meg, hanem konkrét és fontos tartalommal rendelkeznek: az angyal szárnytollain és a rajz szegélyén a szabadságharc hőseinek, híres csatáinak, a megtorlás áldozatainak neveit olvassuk, és szállóigévé vált mondatokat.

Veres Péter (Beregszász) vérbeli létére rajzzal – Gondolatok 1848-ról – tiszteleg a szabadságharc hőseinek emléke előtt, akik ha kellett életüket áldozták a haza oltárán. A művész a múlt századi allegorikus rajzok mintájára jelképekből komponálta össze drámai erejű, festői hatású lavírozott tusrajzát, melyen helyet kapott az elesett honvéd emlékműve, a földben foszladozó zsinóros atilla, egy elkallódott harctéri levél, a katonatemetők fakeresztjei, és a szabadság mennyből lezuhanó angyala.

... Te csillag.
(Plugor Sándor, Sepsiszentgyörgy)

Vékony Lajos (Szabadka) a népművészet világához nyúlt vissza, és a népi fazekasság eszközeivel állít emléket Kossuth Lajosnak, Kiss Ernőnek, Földvári Sándornak és Szép Ferencnek. A nagyméretű, korongolt, mintázott fejekkel és kellékekkel kiegészített, átlátszó mázas, világos színű samottfigurák szerencsésen őrzik azt a naiv hitet és bájít, ami a népi hagyományban a szabadságharcot, és annak hőseit övezi.

Az 1998-ban Makón készült 48-as alkotások méltó folytatásai a korábbi millenniumi sorozatnak, és szervesen illeszkednek is hozzá. Terveink szerint a művésztelép résztvevői idén a magyar államalapításra, jövőre a kereszténység nagy évfordulójára emlékeznek majd műveikkel, hogy a négy sorozatból kikerekedjék egy – a magyar történelem és kereszténység ezer évét felidéző – monumentális tabló.

Jánborné Balog Tünde

„Nem a valóságot, hanem az igazat kell nyújtani”

Bodó Levente szentegyházai festő- és szobrászművésszel beszélget

Mirk László

„Kénytelen emberség / málháját hordod. / Nem hivalkodva / sem szégyenkezve, / csak néha térdben / megereszkedve. / Meg nem átkozva, / meg nem áldva, / csak kifulladás / olykor s zihálva / csak ahogy élők / elbírák görbedt / vállal az eget, / holtak a földet.”

Mondd, miért éppen ezt a Majtényi Erik-verset írtad a Boglárlellén 1990 szeptemberében nyílt grafikai kiállításod meghívójára?

Mindenekelőtt azért, mert ez az idejekorán elhunyt jeles romániai magyar író, műfordító kedvenc költőim egyike. Másrészt azért, mert szellemi/lelki rokonságot érzek számos versének, így ennek is a mondanivalójával, mély igazságtartalmával. És mert úgy vélem, hogy rajtam kívül valamennyi erdélyi, és úgy általában a kisebbségi sorban élő társaim is magukra ismerhetnek benne: íme ezek vagyunk, eképpen élünk, s ha olykor görbedt háttal is, de akkor is az eget s földet tartva, és egy jó adagnyi „keserű daccal, a sorsnak szembeszegülve” is, ahogyan azt a székely költőtárs, *Tompa László* vallja a *Lófiüröztés* című gyönyörű versében, mert és az ő hangját/szavát is kihallom a Majtényi-sorokból.

Hát ennyire az irodalom búvókörében élsz?

Igen bizony, és a zenéjében szintúgy. Hidd el, hogy már azért is a sors – hogy úgy mondjam – kegyeltjének érezhetem magam, mert az iskolai és az egyetemi évek alatt a zene világában, a zenészkollegák meghitt társaságában élve, a zene lételemmé vált számomra. És még valamit köszönhetek a sorsnak: azt csinálhatom – kezdve öntudatra ébredésem pillanatától –, amit akartam: rajzolkodok, festek, mintázok. És ott, hol mindig is élni s dolgozni szerettem: a *szülőföldemen* – ahol most is beszélgetünk –, a már jó negyedszázada várossá avanzsált udvarhelyszéki *Szentegyházán*.

Itt született 50 évvel ezelőtt, azaz 1949. január 20-án Bodó Levente.

Itt járt általános iskolába. De édesapja, a rendkívül művelt, olvasott, költői vénával is megáldott Bodó Gáspár hamar észreveszi, hogy Levente fia rajzkészsége jobb az átlagosnál, ezért mindent elkövet, hogy gyermeke mielőbb „rendes” iskolába jusson. Így az általános iskola befejező két osztályát már Marosvásárhelyen, az ottani művészeti iskolában végzi el. Ennek befejeztével komoly, azaz szigorú felvételi vizsga után jut be az ugyancsak Marosvásárhelyen már évtizedek óta, számtalan, ma már európai rangú művésznek számító festőt, szobrászt elindító zene- és képzőművészeti szakközépiskolába. A tananyag elsajátítása mellett Izsák Márton, Hunyadi László szobrászművészek, valamint Piskolti Gábor, Datu Viktor, Nagy Pál, Barabás István és más kiváló festő- és grafikusművész irányításával behatóbban megismerkedett a képzőművészet alapjaival. Különösen a szobrászat érdekelte..

Mesélj a kolozsvári egyetemi évekről.

Kolozsvárra egy kis kerülővel jutottam. Érettségi után ugyanis a bukaresti képzőművészeti akadémiaira jelentkeztem, de nem vettek fel. Valóban nem feleltem meg, semmi más oka nem volt a sikertelen felvételinek. Hogy a katonaságtól megmeneküljek egy időre, jelentkeztem a marosvásárhelyi műépítészeti technikumba, aminek akkoriban már jó neve volt. Ide könnyen bejutottam, és becsülettel kijártam egy évet. Nem telt haszontalanul az ott töltött idő, kiváló előtanulmány volt a szobrászathoz. Vonzódásom az építészethez azóta is lankadatlan. Aztán 1969-ben sikeresen felvételiztem a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Akadémiára. Tízet vettek fel, és csodák csodájára abban az évben a bejutottak aránya nemzetiségi összetétel tekintetében a magyarok felé mozdult el, hat magyar és négy román került az egyetemre! Csodálatos világban éltünk/forogtunk, ahol Kós András, az író, szerkesztő, építész, grafikus s egyben nemzetiségi politikus Kós Károly fia volt a katedravezető; ahol a kiváló szobrász, Vetró Artúr volt a tanárom, aki egyben nagyszerű művészeti író is volt. Különben én Vetró-tanítvány vagyok, másodévtől az ő vezetésével dolgoztam. Nézeteivel, tanítási mód-

szereivel a legmeszebbmenőn egyetértettem: korrigált a szobron, de ugyanakkor tág teret engedett a diáknak az önkifejezésre, a kísérletezésre.

Mikor végeztél?

1973-ban. Akkoriban még úgy volt, hogy kihelyezést kaptunk, választhattunk a be nem töltött rajztanári állások közül. Mivelhogy én csaknem jeles általánossal végeztem, rengeteg jó állás közül választhattam. Csak amire még ma is emlékszem: a szatmárnémeti magyar tan nyelvű iskola, vagy a nagyszebeni zene- és képzőművészeti középiskola. Ezek helyett Vlahicát választottam, mai nevén Szentegyházát, amelyről az elosztó bizottság tagjai soha nem is hallottak.

A sajtóban is megjelent egyik kiállítási megnyitőbeszédben olvasom, hogy Bodó Levente választásával ún. „szórványművésszé” lett. Vonzotta a székelyföldi emberek világa, a szülői ház, a Hargita csodálatos, jól ismert tájai.

Ennyi! És semmi világmegváltó szándék! Hogy én majd megmutatom, itthon is lehetek valaki! Hidd el, szó sem volt ilyesméről! Egyszerűen itthon akartam élni, épp annyira, mint mondjuk az a kollégám, aki csakis metropoliszban, Bukarestben vagy Kolozsváron tudta csak elképzelni az életét, ahol a művészársaságok egymást érik, a számtalan galéria épp az ő jöttüket várja. Nem, én itthon akartam élni/dolgozni, s magam után valami szépet, hasznosat hagyni. Volt úgy természetesen, hogy én tettem lépéseket a hozzám hasonló gondolkozású, ízlésű művészársak – csoportok felé, máskor azok kerestek meg, s találtak rám itt Szentegyházán.

Tehát rajztanár lettél itthon, egykori iskoládban. Hogyan sikerült egyeztetned a rajzoktatást az alkotással?

Erről az a véleményem, hogy igazán jól csinálni egyszerre egyiket sem lehet! Ez a „Nem lehet!” bármennyire is a Makkai Sándor-féle tagadás határozottságával hangzik, mégsem vele egyetértő, hanem a Reményikével, aki válaszcikkének – bizonyára ismered ezt az igen hevesse vált sajtódisputát – ezt a címet adta: „Nem lehet, de kell!” Én ezt az utóbbit bizonyítom minden tettemmel. Mert szeretek tanítani is, de ugyanakkor szeretek rajzolni is, szobrászkodni is. Vállaltam azt, amit Szász Endre mondott valamikor – aki ugye itt született nem messze, az alig 25 km-re fekvő Csíkszeredában -, hogy *aki nem akar próféta lenni a saját szakmájában, az menjen el rajztanárnak*. Én éppen 26 éve mentem el rajztanárnak, és nem bántam meg! Igaz, hogy rengeteg időmet lekötötte a tanítás, tisztába vagyok azzal is, hogy a pedagógusi munkakör teljes embert követel, no meg emellett nincs szívem nem mondani az alkalom adtán adódó hivatali vagy közösségi feladatoknak, elvárásoknak, szívességtévesztéseknek. De a hét vége és az iskolai szünidők az enyémekek, ez pedig a megálmodott művésztervek kivitelezésének az ideje. Az is igaz, hogy szinte mindig az idő szorításában élek „fenyegettségben”, de már ezt is megszoktam. Számoltam azzal is, hogy idevalósként kívül is és belül is együtt kell élnem az itt élőkkel. Hazakerülésem után egyik első munkám is közösségnek szánt alkotás, a művelődési ház freskója, egy fonójelenetet ábrázoló graffito.

Egyszóval, feltaláltad magad, vagy ahogy a költő mondaná: „otthon a hazában” jól érzed magad. Nem hiányoztak a már említett ragyogó tehetségsű csoporttársaid, barátaid, vitáitok, vagy a távolra kerülő szellemi központok pezsgő élete, alkotókörvei?

Szerencsém volt, mert akkoriban a '70-es évek kezdetén vált Csíkszereda igen rangos művészközponttá: élt még akkor a Mester, szögödi Nagy Imre bácsi, az európai nagyságú festő. Körülötte az én korosztályomnál 10-15 évvel idősebb nagyon tehetséges művésznemzedék, Márton Árpád, Gaál András, Sövény Elek és a mi nemzedékünk, a húsz-harmincévesek csapata, melynek száma elérte a 25-30 főt, festők, kerámikusok, grafikusok, szobrászok, textilesek. Óriási szám. Igaz az is, hogy nem mind egy helyen, Szeredában éltünk, de ott és tőle nem messzire, a környékbeli falvakban, kisvárosokban. Kik voltak? Márkos András, Mérey András, Ferenc Ernő, Bogáti Kispál Lajos, Antal Imre, Spaciu Mirecen, Dóczi András, Szabó Béla, László M. Szuzsa, hogy csak néhányat említsek, hisz hosszú lenne a sor. Belőlünk állt az ország sorrendben immár a negyedik Ifjúsági Alkotóköre.

Már jó ideje kivoáncozik belőlem a kérdés, az 1989-es romániai fordulat eredményezett-e változást életedben, munkásságodban?

Igen, mégpedig számottevőt. A legfontosabbat mondom: valósággal sorjáltak a megrendelések, amelyek azelőtt bizony nem voltak. Magyarán, igazából csak 1990. után lett igény a szoborra. Természetesen a köztéri szoborról beszélek. Mert nézd, van egy kimutatásom az eddigi munkáimról, köztériekről, szobrokról, emlékművekről, s ezen szerepel *Kovács Dénes* festőművész síremlékén a *bronzplakett-portré* 1981-ből, *Ferencz S. Imre építész bronzportréja* a csikpálfalvi síremléken, és a lövetei háborús emlékmű 1980-ból, amiért meggyűlt a bajom a szekuritátéval. Ennyi volt '90 előtt.

Amikor már grafikusként jó neved volt, hogyan kerültél mint szobrász újra a figyelem középpontjába, hisz azt mondtad, hogy egyre-másra kaptad a megrendeléseket?

Nem felejtették el, hogy szobrász is vagyok, csakis ezt tudom rá válaszolni. Különböző kispasztikával is jelen voltam minden kiállításon. No meg, az is jelenthetett valamit, hogy Hargita megyében épp úgy, mint szerte az országban soknak van Bodó rajza, festménye, vagy az úgynevezett „áttört dombormű”-ve, amit magam kísérleteztem ki, és így a nevem felkerülhetett a szobrászok listájára.

Erről a dombormű-típusról beszélj, hiszen ilyen a helybéli templom udvarán felállított hősi emlékmű, de hasonló a zetalaki és a máréfalvi háborús emlékmű is.

Valamennyinek az „őse” a *Genezis* című kispasztikám, amit egyszer állítottunk ki, és egy bukaresti műgyűjtő nyomban rá is csapott. ez egy bársony alapra síkban felfogott bronzmunka volt, képszerűen föltéve, bekeretézve. Lyuka, ún. áttört forma volt, nagyszerűen mutatott. ezt az eljárást honosítottam meg a domborműveken is: nincs alapja a domborműnek, a helybéli hősi emlékművön a körre fogtuk rá a jelképes alakot. A zetalaki emlékmű egy zuhanó madarat ábrázol, szintén egy áttört dombormű.

1992 és 1998 között Baróton felavatták Baróti Szabó Dávid majd később Gaál Mózes mellszobrát, Szentegyházán Gábor Áron, a mezősgéi Vicén II. Rákóczi Ferenc, Székelyudvarhelyen a műzemalapító-tanár Haáz Rezső, Csíkszeredában Márton Áron, Székelyudvarhelyen Báró Eötvös József és tavalay Csík-somlyón Domokos Pál Péter egész alakos szobrát. Mondd, hogyan fogsz neki a szobor megmintázásához?

A megrendelés után beleásom magam az illető személyiség múltjába, tanulmányozom műveit, vagy a róla szóló munkákat, tanulmányokat olvasok, fényképeit alaposan szemügyre veszem. A Domokos Pál Péter szobor elkészítésének ebben a szakaszában világossá vált számomra az, hogy különleges, érdekes belső világot kell az arcban kifejezennem, hiszen egy derűs, már-már mosolygós tudós típusnak tűnt fel előttem a személyes emlékezősek, ismertetőik, fényképek stb. alapján, de vigyáznom kellett arra is, hogy mindamelllett a határozottsága is kitűnjön, az erkölcsi tartás, a sziklaszilárd, meg nem alkuvo jellem! És mindezt egy furcsa félmosolyon át ábrázolni, nahát ez volt igen különleges feladat! Nézd, a különlegességeket úgy kell a szobrászoknak megragadnia, hogy azokat valamilyen módon *belülről* kell ábrázolnia. Jóval kevesebb a kifejezőeszköze, mint mondjuk a festőnek, ahol színekkel, dörzsöléssel, színes játékokkal mindezt meg lehet oldani. Visszatérek a Domokos Pál Péter-szoborhoz. A fejfel rengeteg probléma adódott, lévén, hogy nagy szobor, 260 cm magas, másfélszerez életnagyság. Felmegyek, mintázom a fejet, felülről tökéletesen jó a száj, még akkor is ha mosolyra húzódik, lentől azonban csak egy hasított vonal. Amint József Attila írta, sokszor nem valóságot, hanem az igazat kell nyújtani. Vagyis azt kell sugallja az arc, a tekintet, hogy egy magasságban nézed a szobrot. Egy magasságban vagy vele. Nagyon sok plasztikai játék van egy ilyen munkán. Itt van mindjárt egy másik meg nem kerülhető kérdés, a szemüveg. Domokos Pál Péter bácsi vastag keretes szemüveget viselt, ezt mindenki tudja. Én úgy döntöttem, hogy a szemüveget elhagyom, de mégis azt a látszatot keltem, mintha ott lenne. A szemét úgy mintáztam, mintha szemüveget át látszana a két szem. Ilyen esetben gyakor, hogy a kívülálló személy a szemüveget viselő szemét nagyobbban, és kinnebb állónak látja. ezt én úgy adtam vissza, hogy jól látszódjék az, ami szemüvegen át is látszik, de éppen nem hord szemüveget, ám mégis azt sugallja, azt az arcot adja vissza, ami a szemüveg mögött van. Hát ez bizony nagyon nehéz dolog volt. Az arc másik érdekessége – a mosoly. Többször megfordult nálam Jáki Teodóz győri bencés atya, aki jó barátja volt Péter bácsinak, és ő nyomatékosan figyelmeztetett: a mosolyra vigyázzak, mert az nem lehet csak akármilyen mosoly, mert könnyen átválthat infantilisá, hanem jeleznie kell a jóságot, a finom együttérést, a derűt, ami az egész lényéből áradt. Haáz Sándor barátom, zenetanár, a szent-

egyházai Gyermekfilharmónia vezetője pedig arra hívta fel a figyelmemet, hogy a világon rengeteg haragos szobor van, ezek rendszerint kihúzzák magukat, katonásak, morcosak. Ideje lenne egy derűsebb szoborral megajándékozni az embereket. Én megpróbáltam, az az érzésem sikerült. Fantasztikus művészi megpróbáltatások elé állított már a méreténél fogva is, másrészt én soha nem találkoztam vele, csak képről, elbeszélések után tudtam meg róla a számomra is igen fontos információkat. Két lánya képeket hozott a családi albumból, kinagyítottam azokat, és mindent megjegyeztem magamnak egyéniségéről, nagyszerű emberségéről, a tudósról. A szobor leleplezése után, s máig szóló érvénnyel a legnagyobb elismerést a lányaitól kaptam, akik azt mondták: „Nahát, ez az édesapánk!” És nekem ennél nagyobb elismerés nem is kellett. Azóta nyugodt vagyok. Mert ha valaki, akkor a lányai ismerték Domokos Pál Pétert!

Közelebbi terveid?

Már bizony küszöbön állók, mert mindjárt kettő van belőle, és néhány hónap múlva felállításukra is sor kerül, ha az Isten is úgy akarja. Csíkszeredában még ebben a tanévben a gimnázium előtt, nem messzire Márton Áron szobrától felállítják az iskolaépítető Majláth Gusztáv Károly püspök szobrát, amelyen jelenleg is dolgozom. Azt követően a Pedagógusok Háza névadójának, Apáczai Csere Jánosnak mellszobra kerül felállításra. Egyelőre ennyi. A többi majd ezután, ha lesz megrendelő, és nekem lesz erőm, ihletem, de nagyon bízom abban, hogy igen!

Befejezésül hadd írjam le mindazok nevében, akik ismerjük, értékeljük nagyszerű munkásságát, hogy – miként az egyik műtész írta róla – „Bodó Levente olyan művész, akinek a székely faluból is Ikarosz és Saint-Exupery jelenti az emberi szabadság, az emberi gondolat szárnyalását.”

Bodó Levente: Bárá Eötvös József (Székelyudvarhely, 1998)

Perczel Mór emléke Bonyhádon

Bonyhád mezőváros történetében az 1870-dik esztendőhöz két esemény kapcsolódik: ebben az évben helyezték ide a Tolna-Baranya-Somogyi Evangélikus Egyházmegye sárszentlőrinci algimnáziumát. E döntésben jelentős szerepe volt Borbély József helyi esperesnek, Bonyhád köztisztviselőként álló lelkészének, aki a reformkori eszmék terjesztésében az 1848-as forradalom helyi irányításában szerzett érdemeket. Meghitt barátság fűzte őt a nála húsz évvel fiatalabb Perczel Mórhoz. A másik esemény az, hogy Perczel Mór véglegesen hazatért szülőföldjére, Bonyhádra. A reformkor radikális politikusa, az 1848-as forradalom „izgatott lelkű láttnoka”, a szabadságharc honvédő tábornoka, majd tizennyolc évén át a száműzetés szenvedő áldozata 1870-ben végleg visszavonult a közéleti szereplésből, miután csalódott a kiegyezés korának politizálásában. A világ zajától elzárkózva, a bonyhádi családi kúria kis kerti lakásában merengett az átélt nagy idők eseményein. Viaskodott a megmásíthatatlan múlttal, gondolatban vitatkozott az ország sorsát irányító vezetőkkel, és mérlegelte – olykor túlértékelve – saját szerepét, felelősségét:

Nagy harcunk szentséges ügyét szegyenbe keverték.

Negyvennyolcban a népet mi felemeltük az úrhoz,

És jogban, becsületben lőn mindenki egyenlő.

.....
És ha beismerik éltém nagyszerű szent hivatását:

Hunnia úgy nem esik, sohasem jut vészbe, hinárba – írta öregkori 567 soros hexameteres költeményében. Ezt olyan művészi alkotásnak szánta, „amelyhez hasonlót sem államférfi, sem tábornok nem írt e honban”.

Perczel hűséges felesége halála után, 1877-től még zárkózottabbá vált. Borongásából csak a hozzá bemerészkedő unokái zökkentették ki, amikor is meséltették a „nagy időkről”. A bonyhádiak részéről is tapasztalt érdeklődést, rokonszenvennyilvánítást személye iránt.

A helybeli gimnázium évkönyveinek sárguló lapjai szerint 1877-ben az intézmény „Marhauser Inre tanár indítványára az iskolai telekhez tartozó hátsó kertnek befásítását határozta el. Kérő szóval fordultunk többek felé, de kérésünknek csak a Perczel család körében lett fogadtatja. A Perczel család különféle bokrozatokat ajándékozott. A következő évben Perczel Mór tábornok és Perczel Miklós 600 db csemetét adtak.” A diákok és a bonyhádi földművesek köz munkáját igénybe véve „ily fáradtsággal létesítették az intézet mellett elterülő szép kertet”. Ez az árnyas liget sok-sok diák emlékezetében hagyott nyomot. Illyés Gyula például, „ki egykoron idáig rohant világgá”, versben örökítette meg a látványt: „Van egy-két hárs is még a fák között... Illatjuk báránnyelhekként lebeg, száll ide-oda az éjben felettem”.

Az agg tábornok ritkán sétálgatott Bonyhád utcáin. Az 1880-as évek közepe táján a megszokottnál nagyobb tisztelettel és barátsággal köszöntötték, ugyanis sokan elolvasták a *Közlemények Perczel Mór tábornok irataiból* című kiadványt, amelyet a szerző a saját költségén Fein Mór bonyhádi nyomdájában adott ki 1883-ban. Ebből a helybeliek közelebről megismerhették a reformkori politikust, a szabadságharcost, és fokozódó büszkeséggel tekintettek fel városuk szülőtere.

Perczel Mór azon kevesek közé tartozott, akik megérhették a '48-as forradalom ötvenedik évfordulóját. A magyar országgyűlés 1891-ben ugyan nemzeti ünneppé és munkaszüneti nappá nyilvánította április 11-dikét, a 48-as törvények szentesítésének a napját, az ország közvéleménye azonban soha nem tekintette ezt a napot nemzeti ünnepnek, sőt, ellensúlyozására országos mozgalom bontakozott ki. Társadalmi egyesületek, kaszinók, iparoskörök, olvasóegyletek, dalárdák, iskolai önképzőkörök tüntetőleg március 15-ről emlékeztek

meg, különösen 1898-ban, a félévszázados évfordulón. A bonyhádi ünnepélyt Forberger László gimnáziumi tanár rendezte. A szavalatokkal, előképpel és énekkari számokkal színesített gyűlésen az ünnepi beszédet Gyalog István gimnáziumi igazgató, a kaszinó elnöke tartotta. A virágdíszes összejövetel díszvendégének meghívták a 87 éves Perczel Mórt, az élő tanút. Megjelenése meghatóvá és felemelővé varázsolta a hazafias megemlékezést.

*

Perczel Mórt 1899 tavaszán enyhe agyvérzés érte. Az elernyedtet és gyöngö testet további kisebb szélütések gyengítették, végül május 23-án egy újabb agyvérzés végzett vele. A bonyhádi Kálvárián a családi sírba temették a felesége mellé. Koporsójánál a Völgyesség falvainak küldöttsége és Bonyhád apraja-nagyja köszönt el tőle, bár *„végtisztességem senki sem mondott egyetlen búcsúztató szót sem, sem politikai elvtársai, sem honvéd bajtársai. Perczel Mórhoz az a néma gyászbeszéd illett, amit a végtisztességben kapott”* – írta a Nép Zászlója című újság.

A tábornok hírnevét és jelentőségét bizonyítja az, hogy eltávozásakor száztíz újságcikk foglalkozott a pályafutásával. A legrangosabb európai lapok is meglepő terjedelemmel idézték fel az *„eine interessante Persönlichkeit”* (= érdekes egyéniség) alakját. Nekrológot közölt az angliai The Times, a Daily Mail, The Daily News, a francia Temps, a Paris, a svájci Berner Tageblatt, a német Deutsche Zeitung, a Münchener Allgemeine Zeitung, a Kölnische Zeitung, a cseh Bohemia, a Prager Tageblatt, a Tagesbote, az osztrák Illustrierter Wiener Tageblatt, Tageswehr, Grazer Tagespost, továbbá sziléziai, romániai újságok és a szentpétervári Petersburger Herold. Több hazai lap cikksorozatban foglalkozott Perczel Mór pályafutásával, elsősorban az 1848–49-ben vállalt küldetésével (Vasárnapi Újság, Egyetértés, Nép Zászlója, Neues Pester Journal, Magyar Újság, Pesti Napló, Magyar Polgár, Népjog, Pesti Hírlap, Nemzet, Budapesti Hírlap, Pester Lloyd, Reggeli Újság, Nagyváradai Napló stb.). A történetírók és a cikkszerkesztők egyöntetű véleménye szerint Perczel Mór halála *„egész Magyarországon sokezer szívet bánattal töltött el”*. A *„szubjektív és szimpatikus személyiséget”* az írók nézőpontjuk szerint jellemezték, hozzátéve azt, hogy *„a történetírásnak mindig gondja van az olyan személyiségekkel, akiket nem lehet beszkatulyázni”*. A nekrológok tárgyilagosságra való törekvését néhány kiragadott megállapítás érzékelteti:

– *„Pályafutása eltér a reformkor nagy politikusaitól, eltér a tábornokok és vezetőtiszték sorsától. Ő az egyetlen, aki politikus is, katona is volt egyszerre”;*

– *„Az országgyűlésben elsőként kötötte fel a kardot, s elment sereget toborozni”;*

– *„Hevenyészett katona, de lánglelkű”;*

– *„Gerilla-csatározásra teremtette őt a gondviselés”;*

– *„Minden tábornok képzetlenebb katona volt, mint ő, de többször egyikük sem ütközött, több csatát egyikük sem nyert. Igaz, hogy vesztett is csatákat”;*

– *„Híres, olykor hírhedt volt abban, hogy a parancsokat egyszerűen nem hajtotta végre, ha azok ellentétesek voltak politikai szemléletétől”;*

– *„Valahányszor elfordult tőle a szerencse, mindannyiszor megfosztották seregétől, de ő csakhamar újabb csapatokat toborzott össze magának”;*

– *„Honlokáról tépdeste a babért. Lehet, hogy tépte, – de maradt elég! A hervadhatatlanok mind megmaradtak”;*

– *„A legnemesebb magyar hazafit zárja minden hű magyar a szívébe”*

*

Az elmúlt száz évben Bonyhád tisztelettel ápolta Perczel Mór emlékét, nem felejtve el azt sem, hogy Bonyhád hírneve elsősorban a Perczelek által vált országserte ismertté.

A Perczel-kultusz kialakításában évtizedeken át élen járt a gimnázium. A Petőfi Sándor Önképzőkör már akkor díszgyűlésen emlékezett meg a márciusi forradalomról, amikor március 15-dike még nem volt nemzeti ünnep. Nyolcvan évig, 1928-ig kellett várni arra, hogy Magyarországon végre nemzeti ünnepé és iskolai szünnappá nyilvánítsák e jeles évfordulót. Ebben az évben az önképzőkör nyilvános díszgyűlésén a város közönsége zsúfolásig megtöltötte a gimnázium tornacsarnokát. A diákság a tiszteletadást és a megemlékezést tovább bővítette azzal, hogy 1928. október 6-dikán – hagyományt teremtő szándékkal – először

vonult ki a Kálváriára Perczel Mór sírjához, ugyanis Haynau 1851-ben a száműzetésben élő tábornokot Pest-Budán jelképesen (in effigie) kivégeztette.

*

A radikális reformpolitikus és honvédő katona emlékének megörökítéséhez hozzájárult Bonyhád vezetősége is. A Nagyközség Képviselőtestülete a tábornok születésének 95. évfordulója alkalmából már 1906-ban *Perczel Mór utcáinak* keresztelte át a központból délre vezető Fő utcát, ahol a család több kúriája áll. A századik születésnapra a szoboravatás gondolata is napirendre került. 1910–11-ben a *Bonyhád és Vidéke* című hetilap több cikkben szorgalmazta a megoldást. A végrehajtást azonban pénzügyi okok miatt el kellett halasztani. Semmivel sem volt kedvezőbb a pénzügyi helyzet a nagy gazdasági világválság éveiben, de a vezetőség erkölcsi kötelezettségét már nem halasztotta tovább. 1933. november 12-én – a helybeli alkotók jóvoltából – A HAZÁÉRT feliratú Perczel Mór emlékművet felavatták a katolikus templom bejárata közelében. A díszkő alapzatot Márcz Konrád gimnáziumi rajztanár tervezte, a tábornokról készült bronz domborművet Merész Károly képzőművész alkotta, a manuális munkálatokat a bonyhádi kőfaragók végezték el. Az avató ünnepélyt kegyeleti staféta zárta. Az új emlékműtől Perczel Mór kálváriai sírjáig 4 x 200 méteres váltófutásban a bonyhádi sportegyesületek atlétái vettek részt. Legelsőként a győztes gimnazisták (Bándy Miklós, Kaspari János, Szarvassy István, Vágó László) helyezték a babékoszorút a sírra. Az aradi vértanúk napján a kegyeleti stafétafutás tradíciója mindaddig élt, amíg a Fő teret a Perczel-emlékmű díszítette.

A '48-as forradalom centenáriuma országsszerte népmozgalommá fokozódott. 1948. március 15-dikén, az először (!) általános munkaszünetű elrendelt nemzeti ünnepnapon Bonyhádon tömeggyűlést toboroztak a Fő téren; májusban pedig a gimnázium előkertjében felavatták Kossuth és Petőfi mellszobrát (Horváth Olivér alkotásait). Hazafias lelkesedés kísérte a hetekig tartó országos rendezvényeket és versenyeket. Ezeket a pártállam aztán tudatosan elcsendesítette az iskolák államosításával, s a két munkáspárt egyesítését követően a proletárdiktatúra nyílt bejelentésével. November 11–12-én irodalomtanárok és helytörténészek közreműködésével még megrendezték az Országos Perczel Napokat, sőt 1950-ben Vörösmarty-emléktáblát avattak a Bonyhád-börzsönyi Perczel kúria – ekkor már Dózsa Népe Termelőszövetkezet épülete – falán. Ezt követően azonban március 15-ét itt is szürke hétköznapná degradálták.

*

A Fő téri Perczel emlékmű lebontásának indító oka összefügg az 1956 októberi forradalmi napokkal. A HAZÁÉRT feliratú szobornál október 25-én délután a gimnazisták egy csoportja a Nemzeti Bank helyi fiókjának tisztviselőivel és a csatlakozó járőrelőkkel együtt tüntetett. Másnap (pénteken) délelőtt 11 órakor a gimnázium diákjai és tanárai szervezett rendben, a *Néppel tízön vizen át* feliratú iskolazászlóval felvonultak a Perczel szoborhoz. Petőfi Sándor *Nemzeti dalának* elhangzása után némán tisztelegtek A HAZÁÉRT életüket áldozó szabadságharcosok emlékének.

Miután Perczel Mór szobra 1956 októberében a szabadságvágy helyi példaképeként szerepelt, a visszarendezéssel együtt járó tisztogatás – „a múltat végképp eltörölni” igyekezvén – a domborművet eltüntette. Az ürügy az volt, hogy a Fő (volt Sztálin) teret közlekedési szempontból átrendezik és felújítják. Az 1960-as évek elején a Községi Tanács a Perczel emlékmű természetköveit széthordatta, a tábornokot ábrázoló domborművet a községháza pinceraktárába süllyesztette. (Megjegyzendő, hogy a dombormű volt helye mind a mai napig a közlekedéstől elzárt terület!)

A Perczel-kultusz ápolását az 1950-es évek közepétől átvette a Közgazdasági Technikum, amely a gimnázium kereskedelmi tagozatából 1948-tól önálló állami szakközépiskolává fejlődött. Az új intézmény 1953 novemberében felvette Perczel Mór nevét, iskolazászlót avatott, a tábornok születésnapját *iskolánappá* nyilvánította. A következő években Palkó József festőművész két nagyméretű olajképben megörökítette Perczel Mórt és az ozorai csatát. 1955-ben az állami leánykollégiummá alakított Perczel kúria falán emléktáblát avattak: „E házban született és dolgozott a haza javára Perczel Mór tábornok. Emlékét kegyelettel őrzi az állami Perczel Mór Közgazdasági Technikum testülete és ifjúsága”. A névadó 150. születésnapján, 1961-ben az iskola

zsibongójában felállították Perczel Mór mellsobrát, Bertalan Sándor alkotását. 1963-ban az iskola kiadásában a névadóról megjelent a *Perczel Mór élete és munkássága* című kötet.

Az 1960-as évek végén a város középpontjában elkészült a szakközépiskola kétemeletes új épülete. Az előtérben kapott helyet a régi épületből áttelepített Perczel mellszobor, majd az 1970-es évek közepén a község háza pincéjéből „előbányászták” az ott porosodó Perczel bronzdomborművet, és azt a lépcsőház falán helyezték el. 1979-ben Bonyhád Város Tanácsa köztéri szobrot állíttatott fel az iskola előtti parkban, s felavatta Perczel Mór mellsobrát, Szabó György művét.

Bonyhád várossá nyilvánításának tizedik évfordulóján, 1987-ben megnyílt a Völgységi Múzeum. Legdíszesebb kiállítóterme értékes relikviákat mutat be a Perczel családról, Vörösmarty Mihályról és Perczel Mórról. Jelenleg, a forradalom 150. évfordulója alkalmából *Perczel Mór és katonái* címmel kiállítás látható, továbbá a Múzeumi Füzetek sorozatában megjelent az idős tábornok hexameteres költeménye, *Az idő és a lélek*.

A rendszerváltoztatás ismét a nemzeti ünnep rangjára emelte március tizenötödikét, általános munkaszünettel. Azóta a Polgármesteri Hivatal a városi ünnepélyre minden évben meghívja Perczel Mór leszármazottjait, akik szívesen hazalátogatnak Bonyhád hívó szavára. A tábornok szellemét idézi az 1993-ban alapított *Perczel díj*, amellyel a városért kiemelkedően tevékenykedők munkásságát jutalmazzák. Eddig hét személy részesült e kitüntetésben.

Kisebb hullámzásokkal immár egy évszázadon át folyamatos Bonyhádon a Perczel-kultusz ápolása. A tiszteletet kifejezik Lampérth Géza költőnek 1899-ben írt, ma is érvényes sorai:

*A bonyhádi néma sírra
Hű emlékezés borul.
Lelked – ez a fényes szikra –
Fölöttünk ég, el nem tűnve,
S világot gyújt a szívünkbe,
Ha egünk elkomorul.*

Kolta László

Szakirodalom: *Kolta László: Perczel Mór élete és munkássága* (Bonyhád, 1963); *Puskás Attila: Perczel Mór Európa és az ország szemében* (Művelődés c. folyóirat, Szekszárd 1968/dec. sz.); *Solyvár Imre: Perczel Mór, a közigazgász – közigazdasági tanítói, iskolái.* (In: Évkönyv a bonyhádi Perczel Mór Közgazdasági Szakközépiskola alapításának 50. évfordulójára – Bonyhád, 1995); *Perczel Mór: Az idő és a lélek* (Bonyhád, 1998).

Bunyaszekszárd – egy kirajzás története

„Békesség és az Úrnak kegyelme az olvasóval! Ezen helvét hitvallású egyházacskának tagjai az 1866-k évek tavaszán költöztek ide ezen mostani lakóhelyükre, legnagyobb részét Tolna vármegyének Szedres, Medina, Kajdacs, Kölesd, Fadd, Szentlőrinc és Uzd helységeiből.”

E sorokkal kezdi Szívós Béla református lelkész egy furcsanevű falucska anyakönyvét 1870-ben. A Szekszárdtól 400 km-re, Krassó-Szörény megyében alapított Bunyaszekszárd a Maros és a Bega folyók közötti hegytetőn eresztett gyökeret 1866-ban. Történetének megismerését alig segíti írásos dokumentum. Első nyomként meg kellett elégedni a Tolna Megyei Levéltár egy árvaszéki iratával, amelyből kiderült, hogy Bunyaszekszárd falu egyik özvegyen maradt lakója 1871-ben visszatért Tolna megyébe.¹

A krónika hitelességéhez tisztázni kell néhány ránk hagyott tévedést, melyekben a szakirodalom is vétkes.

¹ Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára: Árvaszéki iratok 1876. Augusztus 27; Az özvegyen maradt Őri Istvánné sz. Varga Anna 1871-ig élt Bunyaszekszárdon, majd kiskorú István fiával Faddra költözik és férjhez megy Szabó Mihály helyi lakoshoz.

A hibás adatok sora az Othmayr–Szentkláray szerkesztette *Történelmi Adattár* 1872-es temesvári kiadásában kezdődik. Bunyaszekszárdot 844 lakosú román településként írja le, összetévesztve azt az új magyar telepesek mellett 1 km-re lévő, az 1400-as évek óta létező Bunya nevű román községgel.² Tévedésének az lehet az oka, hogy a Tolna megyéből érkezők a falu határából vásárolták a maguk letelepedéséhez szükséges területet. A hibás adatokat átvette Pesty Frigyes is, aki *Krassó vármegye története* című munkája második kötetében, 1884-ben megismétli az adattár közlését. Mentségére szól, hogy monográfiája újabb fejezetében maga helyesbíti a Bunyaszekszárdra vonatkozó adatokat.³

A másik ma is előforduló tévedés az, amikor Bunyaszekszárdot egy olyan, az 1892–1904 között történő telepítések falvaihoz sorolják, amelyek lakói ingyen kapott földön gazdálkodva, állami segítséggel építették fel új otthonukat. Így kerül egy csokorba Bunyaszekszárd Bodó, Igazfalva, Szapárfalva, Vásáros stb. községekkel egy tanulmányban.⁴ Mint a Tolna megyei kirajzsról már tudjuk, Bunyaszekszárd az államilag támogatott telepes falvakat harminc évvel megelőzve, az elvándorlók saját pénzén vásárolt birtokára épült.

A harmadik félreértést az új település neve sugallta. *A Magyar hivatalos helységnévodás* című, 1982-es akadémiai kiadás szekszárdi elszármazottakkal magyarázza a román Bunya község nevéhez kapcsolt nevet.⁵ A névválasztás tényleg eredeti, az elvándorlók vezetőjének, majd első bírójának – talán az egyetlen valóban szekszárdinak – Szántó Györgynek javaslatára választott *Bunyaszekszárd* névben az elhagyott megye székhelyének nevét kapcsolták az új otthon legközelebbi szomszédja nevéhez. Nem hivatalos formában, éppen a szomszéd falutól való megkülönböztetésül, nevezték még Bunyaszekszárdot Magyar-Bunyának (Bunea Ungureasca) és Kis-Bunyának, Bunea Micanak is.⁶

Végül egy tévhitet is el kell oszlatni. Bunyaszekszárd nevű település már nem létezik. Százöt évvel ezelőtt talán magyarázatot ad arra, hogy a kis magyar bánági falu miért tűnt el a térképről.

A történet 1870-ben Tolna megyében kezdődik. Mi lehetett az oka annak, hogy egyszerre indult el több faluból 54 család – 129 felnőtt és gyermek – saját községet alapítani. Egyetlen lehetséges magyarázat van: a jobb megélhetés reményében keltek útra! A mai leszármazottak az őseiktől fennmaradt történet-darabkákat sorolnak pásztorcsaládokról, akik hegyi legelőt kerestek, vagy gyakori árvizek elől menekülőkről, uradalmi cselédsorsot hátrahagyó telepe-sekről.⁷ Mindegyikben van igazság, főként az utóbbi lehet a magyarázat. Erre utal Tökés Gyula is, aki Lugoson kiadott falu-tanulmányában a szegénységükkel és szorgalmukkal saját földben megkapaszkodni vágyó elődökről írt 1942-ben.⁸

A 47 magyar, 5 német, 1 szerb és 1 zsidó család nem találomra vágott neki az útnak. Közvetítő révén, számukra elérhető áron 15 000 forintért 908 kh és 1218 négyszögöl nagyságú birtokot vásároltak többévi részletre román Bunya egyik földbirtokosától, Sívó Erzsébettől.⁹ Ebből százöt holdat már a nyolcvanas években eladtak egy szerb birtokosnak.

A 2/3 rész erdő, 1/3 rész szántó és legelő termővé tétele volt a telepesek első nemzedékének igazi erőpróbája. Az itthon szokásos vert falú kis házak felépítéséig gödörlakásban, sátor alatt húzódtak meg a családok, az anyakönyvi adatok szerint páréves gyermekekkel és idős nagy-

² Othmayr–Szentkláray Jenő: *Történelmi adattár* II.; Temesvár, 1982. 373. old.

³ Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története* II/1.; Budapest, 1884. 96. old., ill. II/2. 339. old.

⁴ Magyarai Etelka: *A bánági magyar telepes falvakról*; Néprajzi Látóhatár 1993/4. 142–146. old.

⁵ Mező András: *A magyar hivatalos helységnévodás*; Akadémia Kiadó, Budapest 1982. 56. old.

⁶ C. Martinovici–N. Istrati: *Dictionarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte tinuturi alipite*; Cluj, 1922.

⁷ Visszaemlékezők: Bors Erzsébet (Facsád), Bors Gyuláné sz. Végi Veronika (Igazfalva), Csatóné Szabó Éva (Igazfalva), Csató Ilonka (Igazfalva), Gergely János (Facsád), Ihász Jánosné sz. Farkas Teréz (Igazfalva), Molnár Jolán (Lugos), Szabó János (Lugos), Szabó Jánosné sz. Szabó Margit (Lugos), Veresné Szabó Julianna (Facsád)

⁸ Tökés Gyula: *Bunea Mica (Bunyaszekszárd) múltja és jelene*; Lugos, 1942.

⁹ Bár Tökés Gyula az idézett műben (i.m.) Szívó Béla nevét említi, helyesen *Sívó Béla* és testvére Hermina voltak az eredeti tulajdonosok; Uo., ill. Pesty Frigyes i. m. 329. old. L. m.: Temesmegyei Levéltár: Alispáni és úrbéri bírósági iktató jegyzőkönyv és lajstrom 1866 évre (65. old.)

szülőkkel együtt.¹⁰ Krassó-Szörény megye lakosságának túlnyomó része ekkor már román volt. Tíz km-es körzetben, öt román falu volt Bunyaszekszárd szomszédja, melyekkel – bár a járhatatlan erdei utak miatt alig érintkezve – mindig békességben éltek. A nehéz munka és a megélhetési gondok miatt sokan megbánták a vállalkozást: birtokukat eladták a Tolna megyéből, vagy más, főként Békésből érkezőknek és visszatértek, vagy tovább vándoroltak. 1942-ben az 54 telepes család leszármazottaiból már csak 17-en éltek Bunyaszekszárdon. Sokat dolgoznak – olvasható Tőkés Gyula említett munkájában – „*mégis szegény, lerongyolódott a nép, pedig életmódja egyszerű és mértékletes*”.¹¹

A 132 éve elmenők neveit idézve, a ma is Tolna megyében élők családneveiből a következőket találjuk. *Faddról* Molnár, Pukás, Töt, Vajda. *Kajdácsról* Galambos, Keserű, Kovács, Ónodi, Vaszari. *Kölesdről* Hollós, Kollár, Szabó. *Medináról* Dávid, Szabó, Vági. *Nagydorogról* Gergely, Hencs, Óri. *Szedres* községből Acsádi, Bátai, Bors, Koncsics, Kovács, Marosi, Mészáros, Szabó, Szalai, Varga. *(Sár)Szentlőrinc* faluból Bors, Dránovics, Győri, Ihász, Stemler, Varga. *Tengelicről* Györgyi, *Uzd* falucskából Fördös és Vonyó nevűek voltak az elvándorló telepesek.¹²

A Tolna megyéből később érkezők származását bizonyítja, hogy Bunyaszekszárdon az első évtizedekben házassulók és elhunytak között Borjádón, Bölcskén, Ócsényben, Miszlán, Pakson, (Nagy)Szokolyban és Gyönkön született lakosokat is találunk.¹³

A megélhetés alapja a földművelés volt, a talajerő utánpótlásához nélkülözhetetlen állattartással azonban alig foglalkoztak 1898-ban még 9,4 kh a birtokátlag, az évtizedek során azonban egyenletesen csökken. Bár a népességszám is apadt, ennél gyorsabb ütemben került a föld a Bunyaszekszárdtól távolabbi helyeken lakók tulajdonába, – a helybeliek csak azok bérlői lehettek.¹⁴ Az erdőirtásokat kizsárolták, a sovány legelőkön nem éltek meg a marhák. Aprótermetű igáslovaik mellett a kecske volt a legfontosabb házellát. 1948-ban a 1–10 kh nagyságú birtokokon osztozott a földtulajdonosok 3/4 része. 848 hold ekkor a község határa; 63 % szántó, 21 % legelő, 4 % szőlő, gyümölcsös és erdő, a maradék 12 % (100 kh) használhatatlan.¹⁵ 1952 táján, a kollektivizálás legnehezebb éveiben 6,4 kh a földtulajdoni átlag. A termés is alacsony, a kötelező beadás után alig maradt valami saját fogyasztásra. Még erős a kötődés a faluhoz, a második-harmadik nemzedék Bunyaszekszárdon remélte a megélhetést, az 1950-es évek második felében azonban megindult az elvándorlás. A lányok házasságkötés révén, a fiúk szakmát tanulva kerültek a nagyobb településekre: Facsádra, Igazfalvára, Lugosra. Őket az otthon maradt szülők követték. Piacra sem termelhettek a nagy távolság miatt, kezdetleges csinálmányaikat – zsákok, terítők, fonottasok stb. – a maguk használatára készítették. A néhány iparos – takács, asztalos, kovács – és az egyetlen kereskedő csak a földműveléssel együtt tudott megélni a szakmájából. Főút, vasútállomás, posta, orvos 13 km-re volt Bunyaszekszárdtól, a legközelebbi kórház 45 km-re.¹⁶

A kis falu sokat próbálkozott a kedvezőbb beilleszkedésért, de amikor talán járható útja, villánya és elegendő kútvíza is lett volna, lazult a kötődés, a kitartás elfogyott. 1941-ben a faluösszeírásakor rögzített adatok szerint a házak anyaga fa és vályog, teteje szalma, padozata föld. A vízellátás gyenge, minden háznál vízgyűjtő gödör van. A lakosok gazdasági helyzetének minősítése: „*szegény falu*”¹⁷

Mint említettük, 1866-ban 129-en vágta neki az útnak, valószínűleg a Baja-Szeged-Arad-Temesvár-Lugos útvonalon. 1869-ben Bunyaszekszárd ún. pusztaterület, – még nem volt község-rangja, a lakóinak száma már 286 lélek, pedig az elhaltaknál tízzel kevesebben

¹⁰ Uo.: 3. old.

¹¹ Uo.: 9. old.

¹² Temesmegyei Levéltár Temesvár (TML): Házassági anyakönyvek 1868–1937; Halotti anyakönyvek 1866–1915.

¹³ Uo.

¹⁴ Tőkés: i. m. 7. old.

¹⁵ TML: Com. Bunea Mica, Dosar Nr. 9: Mezőgazdasági felmérések a földterületek csoportosítására; 1949. július 1.

¹⁶ Tőkés: i. m. 5. old.

¹⁷ TML: Recensamintul sctelor, Dosar Nr. 3: Faluösszeírás 1941.

születtek.¹⁸ A hirtelen létszámnövekedés oka a sok újonnan érkező. A halotti anyakönyvben már az 1870-es évek elején feltűnnek a Békés, Fejér, Hajdú, Veszprém és más megyékből érkezők adatai. Gyorsan emelkedet a Békés, Debrecen, Doboz, Gyoma, Gyula Kis-Pereg, Kisújszállás, Lajoskomárom, Orosháza, Szeghalom, Szentes stb. születésűek száma.¹⁹

A lakosság hirtelen növekedése a letelepedés megannyi gondja ellenére reménnyel kecsgettette a kis falut. A bunyaszekszárdi református egyházközség 1868-ban templom és iskola építési engedélyért folyamodott az alispánhoz. El is kezdődik az építkezés, de a vállalkozás nagyságát mutatja, hogy közben kölcsönre szorulnak az országos inségalapból, melyet 1872–1875 között tetemes közadó tartozás súlyosbít. Az alispán támogatja a törlesztéshez kért újabb egyévi haladékokat, de a vármegyei közgyűlés arra utasítja, hogy az adósságot Bunyaszekszárd „*anyagi érdekeinek lehető kímélete mellett minél előbb behajtani...igyekezzen.*”²⁰

A tisztelt karok és rendek ekkor tárgyalják Bunyaszekszárd pusztaterületének községgé minősítése ügyét is. Beadványában 55 lakos kéri aláírásával a települést megillető rangot, a következő indoklással:

- a községben 54 adófizető család ék, a lélekszám 217
- a faluban van bíró, törvénybíró, két esküdt és több közszolga, akinek évi fizetése 250 forint
- a községnek ingó és ingatlan vagyona van, készül a templom, az iskola és a paplak.

Mindezekkel együtt – szól az indoklás – „*a kötelességek pontos teljesítésére elégséges anyagi és szellemi erővel fogunk rendelkezni...*” A megyei közgyűlés „*külön pártolólagos fölrít által támogatva*” terjeszti fel a kérelmet a Belügyminisztériumhoz, eredménnyel.²¹

A saját földtulajdonlás mellett a kis falu másik összetartó ereje a hozott nyelv és a vallás megőrzése volt. 1868-tól már saját papja van Bunyaszekszárdnak, Csiki Lajos Debrecenből érkezett református lelkész személyében. 1897-től 1912-ig csak beszovalgó papok járnak a faluba, majd ismét van letelepedő 1947-ig. A sorban utolsó a már említett Tőkés Gyula. 1898-ig a lelkészek tanítókat fogadtak a 30–35 iskolás gyermek mellé. A református egyház 1910-ben lemondott az iskoláról, az állami iskolában képesítés nélküli lányok kezdtek tanítani, gyenge eredménnyel. 1936-ban román anyanyelvű tanítók vették át az oktatást.²²

Bunyaszekszárd maga szegényessége ellenére sokat áldozott azért, hogy temploma, iskolája, majd az 1930-as évek végén kultúrháza is legyen. Első templomukhoz Erzsébet királynőtől kaptak építőanyagot, a két világháború közötti újjáépítéshez pedig a svájci hitestvérek nyújtottak támogatást. Papjuk Tolna megyéhez is segélykérő levéllel fordult, de az onnan várt támogatás elmaradt.²³ 1938-ban, többéves munkával új templomot kezdtek emelni, téglából, tölgyfa oszlopok közé bélelt falakkal, bolthajtásos deszkamennyezettel, 20 méteres toronnyal. Az utolsó házak bontásakor a templomra is sor került, anyagát Ötvösd (Otveszti) község katolikusai vásárolták meg, hogy saját templomot építhessenek.²⁴

Bunyaszekszárdot egy széles főutcával és két kis elágazással kell elképzelni, nevük is volt: Nagyutca, Kisutca és ún. Másik Kisutca. A fél-fél holdas telkeken egy szoba, konyha, kamrás házak álltak, istálló, baromfiól és minden udvarban kenyérsütő kemence. A háza előtt meszelt törzsű akácfa, a kertekben szilva és almafa. A szobákban méces, később petróleumlámpa, az asztalon a *Magyar nép*, a *Református Jövő*, vagy az *Erdélyi Gazda* című újság, helyenként kalendárium, biblia, könyv.²⁵ 1953-ban az iskolában 74 könyvet, a népkönyvtárban 285 kötetet

¹⁸ TML: Alispáni iratok 2184/1866. április 29. Prefectura Jud. Severin 1. 1875., Közgyűlési jegyzőkönyv 1875/74. szám 58. old.

¹⁹ TML: Halotti anyakönyvek 1866–1915;

²⁰ TML: Prefectura Jud. Severin; Közgyűlési jegyzőkönyv. 1876. 2. old.

²¹ Uo.: 1875/74. szám 58. old.

²² Tőkés: i. m. 11–13. old. Lugosi református parókia irattára: a Bánsági Református Egyház 1939. évi október hó napján Lugoson tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve; 30. old. – Dr. Hígyed István lugosi református lelkész és egyháztörténész szíves közlése, akinek külön is köszönettel tartozom a téma feldolgozásához nyújtott segítségéért.

²³ Gyököcssy József lelképásztor támogatást kérő cikke Tolna megye lakosságához: Tolna vármegye és a közérdek 1913.

²⁴ Pörgéné Kreicz Erzsébet (Ötvösd) visszaemlékezése

²⁵ Tőkés: i. m. 14. old.

számoltak össze.²⁶ A faluvégi erdőben meghúzódó temetőkert fa kopjafáira faragott nevek ma alig kibetűzhetőek. Feltűnő az egyetlen kő síremlék; egy asszony állíttatta, akinek férjét és két gyermekét kocsiától-lovastól elragadta a megáradt Bega.

A mindenkitől távoli kis falu kiszolgáltatottsága a betegségek idején volt leginkább érezhető. A hideglelés, tüdővész, sorvadás, heptika, sínylődés, forró láz gyakran szedte áldozatait, a halottkém aligha mindig pontos diagnózisai szerint. Az első 75 évben az elhaltak 29 %a volt két éven aluli gyermek. Egy-egy járvány idején – pl. toroklob – a kisgyermek halandóság elérte a 40–45 %-ot. Az anyakönyvek tanúsága szerint összesen két öngyilkosság történt Bunyaszekszárdon – 1880-ban és 1897-ben – mindkét esetben fiatal nők az áldozatok. Kiugróan magas elhalálozás az 1870-es években fordult elő.²⁷ Az alispán 1876. évközi beszámolójából kiténik, hogy a Temesvár–Orsova vasútvonal építéséhez érkezett munkások körében 402 betegből 306 halt meg járványos betegségben.²⁸ Azokban az években a 220 lélekszámú Bunyaszekszárdon évente 17–28 temetés volt, a születésszám háromszorosa! (Kérdés lehetne, vajon mi a demográfiai magyarázata annak, hogy 1866–1935 között kb. 5–7 évenként kiugróan magas, a szokásos átlag kétszerese az élveszületések száma.) Az anyakönyv 1894-ben utal először képzett bábaasszonyokra.²⁹

Mindezek ismeretében mit mondhatunk ma az elvándorlók évszázados próbájáról? Egyrészt igaza lehet a harmincas évek újságírójának, aki a *Krassó-Szörényi Lap*-ban írta: „A parasztság nehéz sorsa nagy tragédiát jelent ebben az áldott országban. A Falvak nagy része nyomorúságos helyzetben van...Legszegényebb nálunk a paraszt egész Európában.”³⁰ Másrészt ugyanekkor jegyezte fel a bunyaszekszárdi lelkész a következő sorokat: „Legjobban itthon tudnak mulatni, fellemelegedni a lelkük az otthon szeretetében, s eldugott kis falujukhoz való ragaszkodásban.”³¹

Bunyaszekszárd története a nagy egészben nem egyedi eset. Gondok, sőt tragédiák idején is erős a kötődés oda, ahol otthon érzi magát. A bunyiaiak földművelő szegény emberek voltak. Olyanok, akiknek – a megyei lap írásából folytatva – „az örökös robot testi erejüket felőrli... Sokszor földszagúak, földízűek. Gondolkodásuk csodálatosan tiszta és egészséges. Munkájuk felbecsülhetetlen”³²

Bunyaszekszárd népe földrajzilag rossz helyen kereste a boldogulást. A mostoha természeti adottságokat és a koronként felerősödő egyéb hátrányokat a szorgalmas kétkezi munka sem csökkenthette. A „*bunya*”-szó egyik jelentése: söpredék, egy másik magyarázat szerint mocsár. Csúfolták is ezért lakóit eleget. Falujuk mégis büszkén vállalták és vállalják ma is. 1995-ben találkozót rendeztek emlékeik helyén és aláírásaikkal ígérték: „*Mi Bunyaszekszárd szülőitől megfogadjuk, hogy ezentúl évente, augusztus második vasárnapján találkozunk szülőfalunk helyén. Hát úgy legyen!*”

Az idén, találkozásaik negyedik évében az elszármazottak felavatják új református templomukat Facsádon. De ez már egy másik történet.

Kaczián János

²⁶ Uo.: 15. old.

²⁷ TML: Bunyaszekszárd halotti anyakönyve 1866–1915;

²⁸ Uo.: Prefectura Jud. Severin; Közgyűlési jegyzőkönyvek 1876. 2. old.

²⁹ Uo.: Bunyaszekszárd születési anyakönyve 1866–1892; 1892–1950;

³⁰ Krassó-Szörényi Lapok: 1936. június 28/1.old.

³¹ Tőkés: i.m. 10. old.

³² Krassó-Szörényi Lapok: 1936. október 25/1. old.

Miskolc postája az 1919-es intervenció idején

Az utódállamok megalakulásával jelentős magyar területek elcsatolására került sor, ennek megfelelően a posta területi szervek illetősége is változott. A pozsonyi postaigazgatóság Komáromba, a kassai pedig Miskolcra települt és kirendeltségként működött. Működését január 7-től Reinländer Emil miskolci postafőfelügyelő irányította, ide menekültek a megszállt területről kiűzött postamesterek, kiadók, akik munkahely és ellátás nélkül nehéz helyzetbe kerültek.

A csehszlovák katonai egységek április 27-én átlépték a béketárgyalások során megállapított demarkációs vonalat, május 1-ére Miskolc határában álltak és másnap megkezdődött bevonulásuk a városba. Az igazgatósági kirendeltséget Budapestre helyezték át.

A hadsereg nyomában érkező cseh hatóságok olyan intézkedéseket tettek, amelyekből a megszállt terület végleges bekebelezésére lehetett következtetni. A fontosabb intézmények között volt a posta is. Május 7-én a postán megjelent a kassai csehszlovák postaigazgatóság megbízottja, hogy tárgyalást folytasson a posta további vezetése, a postaszolgálat ellátása ügyében. A megbízott, a hivatal dolgozóival esküt kívánt letetetni, ettől tette függővé további alkalmazásukat. A posta személyzete tiltakozott a csehszlovák állam részére történő eskü letétele ellen, arra való hivatkozással, hogy a város hovatartozása ügyében a megindult béketárgyalás lesz hivatva dönteni. *Szerbák Géza* miskolci postafőnök az állomány nevében kijelentette, hogy a személyzet, ha nem követelik tőle az eskü letételét, a közönség érdekében hajlandó a szolgálatot ellátni. A személyzet állásfoglalását a megbízott kénytelen volt tudomásul venni.

A cseh megbízott ekkor újabb javaslattal áll elő. Nyilatkozatban leírta, hogy a posta dolgozói továbbra is hajlandók szolgálatot teljesíteni és kötelezik magukat, hogy – Miskolc város állami hovatartozásának végleges eldöntéséig – a csehszlovák köztársaság ellen nem agítálnak. A csehszlovák megbízott azt a hivatalos állásfoglalást is kifejezte, hogy az addig is foglalkoztatottakat együtt továbbra nem alkalmazják, hanem „egyenként kérjük alkalmazásukat, majd döntés történik sorsuk felől”.

A postaigazgatósági megbízott azzal állt elő, hogy még aznap, május 7-én 16 csehszlovák postást oszتانak be a miskolci postához. A magyar dolgozók felháborodtak és határozottan tiltakoztak a felváltásuk ellen. Azt kényszerűségből tudomásul vették, hogy a szlovákok ellenőrzőként működnek a hivataloknál.¹

Május 8-án reggel a posta dolgozói, a szakvezetés a bizalmas mozgósítására értekezletet tartottak és megvitatták a kialakult helyzetet. Arra az elhatározásra jutottak, hogy az előző napon kért nyilatkozatot aláírják, csak két munkatársuk tagadta meg az aláírást. Elhatározásukat az indokolta, hogy a hivatalnál nagy számban foglalkoztattak megszállt területről menekült szaktársakat és ha megtagadják a szolgálatot a menekültek helyzetét tovább súlyosbították volna.²

A város lakosságának gazdasági helyzete egyre romlott, feléledt a spekuláció, az élelmiszerek eltűntek, az aprópénz hiánya gyorsította az inflációt. A közigazgatási helyzet sem tudott megnyugodni. A város olasz parancsnoka, Zinkone tábornok nem győzte ellensúlyozni a cseh hatósági megbízottak ellentmondásos rendelkezéseit. Lázongtak a vasgyáriak is a gyár lefoglalása ellen. Amikor a katonai összeírás híre elterjedt közöttük, tömegével mentek éjszakánként a magyar sereg emődi gyülekezési helyére.

Május 13-án megindult a postai forgalom a megszállt területtel. A miskolci főposta új csehszlovák főnöke *Vaclav Sirek* lett. Egymás után hozta a rendelkezéseket: a meg nem szállt területre semmiféle küldeményt nem lehetett feladni, minden postai küldemény feladójának személyazonosságát igazoltni kellett a csehszlovák katonai rendőrséggel. Május 17-én közzétették az új postai és távírdai díjszabást.³

¹ Miskolci Napló 1919. május 7. sz.

² Ugyanott 1919. május 8. sz.

³ Ugyanott 1919. május 17. sz.

A csehszlovák postaigazgatás igyekezett megismerkedni a megszállt területtel, ennek hagyta nyomát a kassai területi biztos, aki a magyar igazgatás alatt is működhetett főfelügyelőként. Az új hatalom postai megbízottja május 18-án megjelent Aggtelek postahivatalában és azt a csehszlovák állam birtokába vette. E tényt a hivatal szemlékönyvébe a megszállók nyelvén be is jegyezte. Hiteles fordítása:

„1919. Csehszlovák Köztársaság. A IV. osztályú postahivatalt – távíró és távbeszélő nélkül – a Csehszlovák Köztársaság igazgatásába május 18-án délelőtt 9 órakor átvettem. A hivatal Pelsőctől 18 kilométerre fekszik. Jósavafővel gyalogos posta küldőnccel van összeköttetésben, amely Aggtelektől 5 km-re fekszik. Ezt a járatot a postamesternő saját átalányából tartja fenn. A lakosság kb. 550 lélek mind magyar. A megállapított pénztári készlet 7,11, bélyegben 64,13 értékben. A postamesternő özv. Kada Istvánné, szül. Szabó Izabella, magyar 47 éves, 5 évi szolgálati évvel, a fogadalmat nem tette le, a szlovák nyelvet nem bírja, csak németül tud. Mivel elegendő csehszlovák személyzet nem áll rendelkezésemre a postamesternőt egyenlőre meghagytam, de amint pótlás lesz, a hivatalt csehszlovák hivatalvezető veszi át.

1919. május 18.

Szarthóry Kelemen
postafőfelügyelő”

A csehszlovákok véglegesnek tartott uralmának a Tanácsköztársaság hadseregének május 20-án megindult ún. északi hadjárata vetett véget. E harcokban részt vett a budapesti postásokból összeállított zászlóalj három százada és – ahogy a helyi sajtó hírül adta –, nagyszerű lendülettel és bámulatos energiával a postások szállták meg először az Avas meredek oldalát. Az újság szerint csendben, a legnagyobb fegyelmeltséggel vonultak be Miskolcra a MÁV gépgyári munkások, a hajógyáriak csapata, a budapesti postás zászlóalj katonái dr. Gerlei titkár parancsnok vezetésével, a MÉMOSZ zászlóalj és a 32. vörös vasas ezred. Két nap múlva az egyesített cseh–román intervenciók ellentámadása zömében az Onga és környékén védelemre elhelyezkedett postások 2. százada ellen irányult és súlyos veszteséget okozott soraikban.

A térségben hősi halált halt postás-vasutas katonák tömegsírja felett Ongán, Felsőzsolcán és Gesztelyben a kegyelet emlékművet állított.

Kamody Miklós

II. világháborús frontesemények és következményei

Mesztegyő községben és környékén II.¹

Az utolsó német támadás és a mindent elsöprő ellentámadás

Március 3-án Ottó Wöhler gyalogsági tábornok a Dél Hadseregsoport főparancsnoka közli de Angelisszal, a 2. páncélos hadsereg bevetési tervét a „tavasz ébredése” fedőnevű hadműveleti tervben. A támadásban mindkét hadtestnek részt kell vennie, Nagybjajomnál át kell törni a szovjet állásokat, és az áttörés északra és délre történő kiszélesítése után először Kaposvárra kell előnyomulni. „A támadás során egy támadócsoporttal Pécs, egy másikkal Dombóvár irányába kell megindulni és a 6. páncélos hadsereg jobbszárnyával összeköttetést létrehozni. A hadsereg feladata ezután a 6. páncélos hadsereg erőinek felhasználásával délre fordulni a Drávának.”² Az utak állapota a változékony csapadékos időjárás miatt sokat romlott. Március 2-án eső, 3-án és 4-én eső és hó esett. Az olvadás és a havazás annyira

¹ A tanulmány első részét előző számunkban közöltük (Szerk.)

² Borus József: Hadszintér Somogy földjén. In: Somogy Megye Múltjából. Somogy Megyei Levéltár. Kaposvár, 1970.

elrontotta az út- és talajviszonyokat, hogy a „tavasz ébredéséhez” a németek csapataikat csak jelentős késéssel tudták a készenléti állásokba vinni.

Végül is a 2. páncélos hadsereg március 6-án hajnali 4 órakor megindította támadását mindkét hadtestével. A XII. hegyihadtest 118. vadászhadosztálya 9. zászlóalja a Szenyértől délkeletre elterülő védelmi vonalból kiindulva a kora reggeli órákban a vasútvonalat átlépve mintegy 2 km-re nyomult be Mesztegyenőtől délkeletre lévő erdőbe. A 9. zászlóalj 19 db páncéltörő ágyúval, 9 db rohamlöveggel és 9 könnyű ágyúsüteggel harcolt. A szembenálló szovjet 73. lövészhadosztály 211. lövészezrede ötórás harc után, miközben a szovjet 153/8. ágyúsüteg két német rohamlöveget kilőtt, harcolva visszavonult, és a németek elfoglalták Sötétkerék és Csikotapusztákat. A tartalékból előrevont 214. lövészezred állította meg csak őket Csikotapusztától északra. Az esti órákban mindkét fél védelembe ment át.³

A hadműveleti napló felsorolja a terep nehézségeit is. Az erdő elég mély talajú, sok helyen vízenyős, mocsaras. Ugyanekkor támadtak a németek Nagybjomnál és ettől északra is. Itt elég erősen kiépített védelmi állás várta őket: az állások előtti területet elaknásították a szovjetek. A német támadás azonban meglepetésszerű volt és 1–2 km-re visszavetette a fő ellenállási vonalról a szovjeteket. A németek nem voltak elégedettek az eredménnyel, és átcsoportosításokat szerveztek. Ez általában jellemző volt a németek somgyi harcaira: ha elakadtak valahol, egy másik frontszakaszra vitték, lehetőleg éjszaka a csapatokat és ott próbálkoztak. Sikerült a XCI. német hadtestnek az áttörés a Dráván Donji Miholjacnál és Valpovonál és mindkét helyen hídfőt létesítettek.⁴

Általában 2–3 km-t tudtak előremenni, heves harcok közepette. Ezen a napon Nagybjomtól északra levő erdőségekben, valamint Mesztegyenőnél és Kéthelynél zászlóaljnyi szovjet erők támadtak. A német csapatok viszont a Nagybjomtól délre levő Kaposvárra vezető útvonalat akarták elfoglalni, de a szívós szovjet ellenállás miatt ez nem sikerült nekik. A németeknek komoly lőszerhiányuk volt, erre már a támadás előtt is felhívták a figyelmet.

Von Nostitz március 8-án ismét jelentette a Dél Hadseregcsoportnak „A szilárd ellenséges állásrendszer elleni lőszerfelhasználás mellett a hadsereg csak két napig tudott harcolni. A támadás kezdete óta harci erejének 1-ét veszítette el.”⁵

Március 9-én az esti órákban a németek elfoglalták a kaposvári országutat Nagybjomtól délre, de a tankokkal támogatott szovjet ellenlökés visszalökte őket. Március 10-én Nagybjomnál, Kiskorpádnál, Szabásnál és Nagykorpádnál folytak heves harcok.

A támadás kezdeti sikerei a Dél Hadseregcsoport főhadiszállásán bizakodó hangulatot eredményeztek. Vitát folytattak arról, hogy dél felé támadjanak-e, hogy elérjék a XCI. hadtestet Pécsnél vagy északon a Balaton felé fordulva a lovashadtesttel keressék a kapcsolatot, amely Fehérvártól támad a Sió csatorna irányába. A végrehajtásban azonban az 57. szovjet és az I. bolgár hadseregnek is volt beleszólása, ezek Nagykorpádnál erős elhárító vonalat építettek ki amin a további német előrenyomulás fennakadt. A szovjet és bolgár csapatok megerősödött ellenállása következtében a Dél Hadseregcsoport belátta, hogy nincs értelme itt a támadást tovább erőltetni, mert az erők értelmetlenül elhasználódnak, és parancsot adott a 2. páncélos hadseregnek, hogy itt szüntesse be a harcot és Nagybjomtól északra indítson támadást. E támadásnak is az volt a célja, hogy kelet felé kapcsolatot keressen a lovashadtesttel.

Március 11-én 23 óra 40 perckor von Nostitz közli a Dél Hadseregcsoport I. vezérkari tisztjével, hogy „a 2. páncélos hadsereg Mesztegyenő térségéből indítandó támadásra gondol. Ott azonban a talaj mocsaras, és az ellenség valószínűleg túlságosan erős. Ha meg északabbról akar indulni, úgy március 15-énél korábbi időpont nem jöhet szóba, mivel ma éjszaka még a régi helyen kell harcolni, ezért az átcsoportosítást csak a következő éjjel tudják megkezdeni.”⁶

Március 12-én 0,10 órakor de Angelis telefonon jelenti Wöhlernek:

³ Veress D. Csaba: A Dunántúli hadi krónikája 1944–1945. Zrínyi Katonai Kiadó. Bp. 1984.

⁴ Borus József: i.m. 248. old.

⁵ Borus József: i.m. 250. old.

⁶ Borus József: i.m. 252. old.

„Megítélésem szerint Mesztegyőnél szükség esetén 13-án tudnánk támadni. Ott azonban a terep az ellenfélnek kedvez, és a szovjet csapatok máris fokozott készenlétben vannak. Ezért az javasolom, hogy csak 15-én támadjunk, de északabbra. Erre az időre szükség van, mert a csapatmozdulatokat éjjel kell végrehajtani, és üzemanyagot is meg akarok takarítani. A támadást a meglepetés miatt korán reggel akarom kezdeni. 0,30 órakor azonban von Grolman hívja von Nostitzot és kijelenti: „Az időpont elfogadhatatlan. Ha az átcsoportosításra négy nap szükséges, az ellenfélnek is ennyi ideje van észrevenni és megtenni az ellenintézkedéseket. Miért nem kezdenek támadást Marcaliból, amit már a „jégtörő” hadműveletnél javasolt a hadsereg? A támadást hajnalban vagy még éjjel kell megkezdeni, mert a mostani tapasztalat szerint ez a legkedvezőbb időpont. A hadsereg holnap reggel jelentse az új támadó hadművelet időpontját és tervét főbb vonásokban.”⁷

Március 12-én a 2. páncélos hadsereg azt tervezi, hogy átmenetileg védelembe helyezkedik és a XXII. hegyihadtest szakaszán az I. népi-hegyihadosztállal és a 16. SS páncélgránátos-hadosztállal keleti irányban indít áttörő támadást. Egész nap csend van a somogyi frontokon.

Március 12-én éjszaka a 3. és 4. lovashadtest egységei átkeltek a Sió csatornán, és a Dél Hadseregcsoport vezérkara azt tervezi, hogy a XXII. hegyihadtest sávjából kelet felé indítandó támadás során mielőbb találkozzanak a lovashadtesttel.

A Marcali-Kéthely térségéből indítandó támadásra a javaslatot von Nostitz március 12-én 7 óra 30 perckor tette meg von Grolmannak, aki ezt elfogadta.⁸ A támadásban a 16. SS páncélgránátos- és az I. népi-hegyihadosztályon kívül a XXII. hegyihadtest tűzparancsnokának alárendelt csapatok is részt vesznek. 7 óra 50 perckor Wöhler közli de Angelissel, hogy egyetért a javaslattal. Közben a Dél Hadseregcsoportnál és a 2. páncélos hadseregnél folytak a haditervek egyeztetései: kiket lehet bevetni, hogyan szervezzék meg a harcot. Március 13-én csendes a front a 2. páncélos hadsereg folytatja az átcsoportosításokat.

Március 14-én a XXII. hegyihadtest és a szembenálló szovjet 6. gárdalövészhadtest sávjában reggel 9 órakor megindult a 16. SS Reichsführer páncélgránátos- és az I. hegyihadosztály támadása. A SS-ek Marcali déli részétől a Libickozma felé vezető (Kopári) út mentén támadtak, ettől északra pedig az I. hegyihadosztály. A szovjetek elaknásították az előttük levő terepszakaszt, és először ezt kellett hatástalanítani.

Az SS-eknek sikerült Csömend déli részét megközelíteni kb. 1,5 km távolságra nyugati irányból. Az I. hegyihadosztály északabbra támadó egyik csoportja a terepen elakadt az erős ellenséges tűzben, a másik csoport a kéthelyi vasútállomástól keletre levő erdőből kiindulva átkelt a csatornán, és Tószentpál északi szélét 1,5 km-re megközelítette. Ezt követően a német hadvezetés nem támadott tovább ezen az arcvonalon, mert a 92. motorizált dandárt kénytelenek voltak átcsoportosítani a Balck seregcsoporthoz (a Balaton északi partjára) a Velenceitől északra érzékelt szovjet csapatmozgások és várható támadás miatt.

Március 15-én a LXVIII. hadtest sávjában felderítő és rohamosztatok tevékenykednek. A XXII. hegyihadtestnél a 16. SS páncélgránátos-hadosztály elfoglalja Boronkát és a falutól keletre fekvő erdőt, majd a magyar csendőrszázlójjal együtt a Marcali-Gomba térsében levő állásokat.⁹

Szemtanúk mesélték, hogy a szovjet propagandakocsi a frontvonalból hangszóróval játszották a csendőröknek a „Már én többet, már én többet zsandár káplár nem leszek / Kalapomba, kalapomba kakastollat nem teszek” című nótát. A csendőrök a kocsi feltételezett irányában lőttek válaszul.¹⁰

A délutáni órákban a szovjet 6. gárda-lövészhadtest visszavetette a csömendi erdőt. A szovjetek éjszaka is folytatták a hadműveletet, a 16. SS páncélgránátos-hadosztályt négyszer támadták. A SS-ek este 8 órára átcsoportosítással elfoglalták Tószentpált.¹¹

⁷ Borus József: i.m. 252. old.

⁸ Borus József: i.m. 254. old.

⁹ Borus József: i.m. 255. old.

¹⁰ Horváth Gyula visszaemlékezése

¹¹ Borus József: i.m. 255. old.

Bekapcsolódott a harcokba a 2. német páncélos hadsereg páncélvonata is. Ez Nagykanizsáról érkezett és a Balatonszentgyörgy-Somogyszob vasútvonalon a német kézen lévő szakaszon mozgott. Hetente többször is megjelent. A szerelvényhez kapcsoltak a vonat középső része előtt két db pórekocsit, ezekre betonelemeket raktak és gépágyúval szerelték fel. Középen volt a páncélozott vonategység légelhárító-ágyúkkal és villamosgéppuskákkal. A hátul húzott pórekocsin pedig páncélost szállított, amely mozgatható létrákon le tudott szállni a vasúti kocsirol és támadni lehetett vele.¹²

Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a német hadvezetés egyik fronton sem tudja elérni a kitűzött célt. A 2. páncélos hadseregnél az volt a kérdés, hogy milyen irányban és milyen erővel folytassák a támadást. Ez összefügg azzal is, hogy a Délkelet főparancsnokság erői milyen eredményesen harcolnak. Egyelőre nem született döntés és a harcok tovább folytak.

Március 15-én 23 óra 30 perckor kérdezte von Nostitz von Grolmantól, hogy mi a feladat a továbbiakban? Válasz: „Egyelőre folytatni kell a harcot és le kell kötni az 57. szovjet hadsereg erőt.”

Március 16-án a német XXII. hegyihadtest jobbszárnya tovább folytatta támadását. Az I. népi-hegyihadosztály 98. hegyiezrede és a 191. rohamlövészbanda részei 16-án délután elfoglalták Csömentet, de az esti órákban az ellenlökést végrehajtó szovjet csapatok két lövészszázlójával és 25 db páncélosa a község keleti felét visszafoglalta.

Von Nostitz 17 óra 30 perckor eligazítást kért a további támadási iránnyal kapcsolatban. „A hadsereg mindenestre hídfőt akar létesíteni Csömenttől keletre. Ha lenne még egy hadosztálya a támadás előkészítésére és az elnyúlt támadószárnyak fedezésére, akkor gondolhat a támadás folytatására keletnek. Ha azonban nem kap további erőt és a lovashadtest sem közeledik szemközti, akkor a támadás elakad.” Von Grolman válasza: „A hadseregnek erőt kell lekötnie.” Von Nostitz erre azt javasolja, hogy ne keleten, hanem délen támadjanak tovább Mesztegnyőnél. Ily módon ott előrenyomják az arcvonalat, amely rövidebb lesz, míg keleten meghosszabbodik. 13 óra 50 perckor megjött az ígért válasz Guderiantól.

A 3. Ukrán Frontnak a Velencei-tónál indított támadása miatt a németeknek csapatokat kell odairányítani. Ebből következően akarták kivonni a 16. SS páncélgránátos-hadosztályt a 2. páncélos hadseregtől. 21 óra 15 perckor von Nostitz parancsot kapott, hogy készítse elő a 16. SS páncélgránátos-hadosztály kivonását, továbbá az átmenetelt tartós védelembe. 2 óra 40 perckor Götz Bennecke ezredes közli a Dél Hadseregsoporttal Hitler döntését, hogy a 16. SS páncélgránátos-hadosztályt a 2. páncélos hadseregnél kell hagyni.¹³

Március 17-én a XXII. hegyihadtest vonalán már előző este 19 óra 5 perckor elérték Csöment keleti szélét, és sértetlen állapotban birtokba vették a hidat. Steyer vezérőrnagy csoportja a 6. SS rendőrezred egy része és a magyar csendőrszázlójával elérte a bizei malomtól északkeletre fekvő erdő déli részét. A 16. SS páncélgránátos-hadosztály hajnali 4 órakor támadást indított délnek, délkeletnek és elérte a Csömenttől 2,5 km-re délre levő vonalat a délnyugatra 3 km-re levő tanya és útkeresztesződés között. Azonban a támadásuk a Malomárkon való áttörés és a hídfő kialakítás után Niklánál elakad a szovjetek tűzérégi zárótüze miatt.

Miután a keleti irányú német támadást az 57. szovjet hadsereg csapatai megállítják, a németek dél felé próbálkoznak. Céljuk Mesztegnyőnél levő szovjet csapatok megsemmisítése, az arcvonal nyugatra levő ívének kiegyenesítése. A Csöment-Kelevíz vonalon álló 16. SS páncélgránátos-hadosztály délkeleti irányba akart előretörni, hogy a mesztegnyői kiszögellésnél levő orosz csapatoknak a hátába kerüljön. A német csapatok 19 órára elérték a Mesztegnyőtől északkeletre 4 km-re húzódó győtai erdő szélét, de itt a további előrenyomulásuk a szovjetek aknamezőin és erős ellentámadásuk miatt elakadt.

Közben a Dél Hadseregsoport továbbra is szeretné elvinni a 2. páncélos hadseregtől a 16. SS páncélgránátos-hadosztályt. Az a véleménye, hogy luxus itt harcolni a katonáknak, mert ez egy mellékhadiszintér, és a Velencei-tó körüli harcokban ezekre az alakulatokra nagyobb szük-

¹² Horváth Gyula visszaemlékezése

¹³ Borus József: i.m. 256. old.

ség lenne. Hitler továbbra sem engedélyezte a 16. SS páncélgránátos-hadosztály elvételét a 2. páncélos hadseregtől, mert féltette a zalai olajmezőt.

A Balck seregcsoportnak is nagy szüksége lenne erősítésre. Ha a 2. páncélos hadseregtől akármelyik alakulatot is elszállítják, akkor a hadseregnek a támadást fel kell függeszteni. Von Grolman szerint azért sem kell erőltetni a 2. páncélos hadsereg támadását, mert az összhelyzetet nem befolyásolja. Guderian vezérezredesnek is ez a véleménye.¹⁴

Március 18-án a XXII. hegyihadtestnél a 16. SS páncélgránátos-hadosztály tovább folytatta az előrenyomulást Libickozma és Mesztegnyő között. A támadó német csapatok ellen harcokból bevetésével intéztek ellentámadást a szovjetek. Csömend délkeleti részét is támadták, de ezt a németek visszaverték. Von Nostitz március 18-án 9 óra 55 perckor jelentette von Grolmannnak a harcok állását Mesztegnyő-Libickozma között. Von Grolman megparancsolta a 16. SS páncélgránátos- vagy az I. népi-hegyihadosztály kivonását. 17 óra 15 perckor Krebs tábornok közölte von Grolmannal, hogy Hitler akarata szerint a 2. páncélos hadsereget nem szabad gyengíteni. 18 óra 20 perckor Götz Bennecke ezredes tudatta von Grolmannal, hogy Hitler megtiltotta az I. népi-hegyihadosztály kivonását vagy a 2. páncélos hadsereg bármilyen gyengítését.

Március 19-én a XXII. hegyihadtest szakaszán folytatódik a harc. A 71. német gyalogosztály elfoglalta a szívíósan védekező szovjet csapatokkal szemben Mesztegnyőtől 2 km-re észak-keletre levő Hosszúvíz falut, és megközelítette a mesztegnyői vasútállomást. Ugyanekkor a 16. SS páncélgránátos-hadosztály a Kopári (Libickozmára vezető) úttól északra kiszorította az oda még az éjszaka folyamán betört szovjet erőket és megközelítette a Kopári utat. Ugyanekkor a Kelevíztől keletre levő erdőben 2 db harckocsival harcoló szovjet erő még az esti órákban is tartotta magát.

Március 20-án a harcokba bekapcsolódott a LXVIII. német hadtest is Mesztegnyő térségében. A 750. német vadászrezdred egyik megerősített zászlóalja dél felől Böhönye irányából támadt a vasút mentén, és a délelőtti órákban elérte a falu déli részét. Egy másik német zászlóalj rohamosztaga a Szenyér-Mesztégnyő út mentén összeköttetést létesít a 71. német gyaloghadosztállyal.¹⁵ A falut a XXII. hegyihadtest 71. gyaloghadosztálya foglalta el arc-támadással a déli órákban.¹⁶ Ezután a Mesztegnyő-Libickozma úttól délre, keletnek és délkeletnek fordulva 2,5 km-t nyomultak előre az erdőbe. Az éjszaka folyamán tovább folytak a harcok Csömendtől délre, a 16. SS páncélgránátos-hadosztály szovjet támadást hárított el. Ezt követően a hadosztály dél felé fordult és eljutott Mesztegnyő déli szélétől keletre levő erdő (Vadaskert, Soponya, Búsvár) térségébe. Az SS-eket támadás éri Cserfekvés pusztá felől, de ezt elhárították. Az I. népi-hegyihadosztályt pedig a Kopári út mellett érte támadás, melyet visszavert.¹⁷ A németek már a decemberi harcoknál célul tűzték ki a mesztegnyői szovjet kiszögellés felszámolását. Erre azonban végül is csak 1945. március 20-án került sor.

A német előretörés híre eljutott a fronthoz közeli hátországi falvakba is. Varga Pál mesztegnyői születésű, a háború idején Somogyfásmon körjegyzője így emlékszik: Amikor megtudtam, hogy a németek visszafoglalták Mesztegnyőt, elhatároztam, hogy odamegyek, mert érdekelt, hogy mi van a faluval és a rokonaimmal. Homokfutó kocsival mentem Tibola pusztá, Gadány felé Mesztegnyőre. Gadányban német tábortábori csendőrök állítottak meg, hogy nem mehetek tovább, mert Mesztegnyő még veszélyes. Beszéltem németül és mondtam, hogy jegyző vagyok és hivatalosan oda kell mennem. Így továbbengedtek. Beérve a faluba, alig ismertem Mesztegnyőre. Az épületek erősen megrongálódtak, a házak legtöbbször nem volt teteje, ablakok, ajtók kiszakadva stb. A pásztorháznál több nő hullája feküdt az udvaron az épület mellett, de nem ismertem fel, hogy kik voltak. A falu teljesen kihalt volt, a szülői házat is erősen romos állapotban találtam.¹⁸

¹⁴ Borus József: i.m. 257. old.

¹⁵ Borus József: i.m. 258. old.

¹⁶ Veress D. Csaba: i.m. 242. old.

¹⁷ Borus József: i.m. 258. old.

¹⁸ Varga Pál visszaemlékezése

Horváth Gyula karpaszományos szakaszvezető így emlékszik: Mint az ezredparancsnok sofőrje sokat mozogtam a térségben. A marcali Széchenyi-kastélyban volt a kórház és a 16. SS páncélgránátos-hadosztály parancsnoksága, ahol parancsnokommal vagy törzsfőnökömmel többször megjelentem. Innen mentünk Böhönyére az ott harcoló magyar tüzérekhez. Március 20-a után már Mesztegyőn is keresztül tudtunk menni, mert a németek visszafoglalták. A faluban civilek mozgását nem láttam, német katona is kevés volt. A házak, a templom, a zárda romosan, tető nélkül kiégve. Tömérdek szemét mindenhol.¹⁹

A 3. Ukrán Front támadása március 20-án még nagyobb erővel és újabb arcvonalszakaszon folytatódik. A Dél Hadseregcsoport 6. hadseregének és a 6. SS páncélos hadseregének, továbbá a 3. magyar hadsereg maradványainak a helyzete egyre kritikussá válik. Így a hadműveleti napló nem foglalkozik a többi szakaszhoz képest alárendelt jelentőségű 2. páncélos hadsereggel.

Március 22-én a német 2. páncélos hadsereg nem kísérletezik támadással. A Mesztegyőtől keletre és délkeletre levő térségben általában nyugodt a nap. A Dél Hadseregcsoport az általános negatív helyzetben legalább a 2. páncélos hadseregnél szeretne elérni eredményt, ezért március 22-én 21 óra 10 perckor von Grolman sürgeti von Nostitzot, hogy a támadást március 23-án Mesztegyő és Nagybjom közötti erdőben fejezzék be. Ezután a hadsereg építsen ki védelmi vonalat, hozzon létre olyan tartalékot, amelyet ki lehet vonni.

Újból elkezdődik a harc a bevehető erőért. Von Grolman szeretne egy hadosztályt a 2. páncélos hadseregtől Wöhlerhez irányítani, aki szorongatott helyzetben van a Balatontól északra levő térségben. Már felrémlik annak a veszélye, hogy a Balaton-felvidéki szovjet csapatok esetleg hátra támadhatják a 2. páncélos hadsereget.

Március 22-én 23 óra 50 perckor még azt közölte Guderian Wöhlerrel, hogy Hitler elutasította a 2. páncélos hadseregtől bármilyen erő északra szállítását.

Március 23-án az arcvonalat Mesztegyőnél a 118. vadászadosztállyal erősíti meg a 2. páncélos hadsereg parancsnoksága. A községtől délkeletre található Vadaskert nevű erdőből a 71. gyalogadosztály, ettől délre pedig a 118. vadászadosztály egy része indított támadást. Az eredmény a két hadosztály találkozása, és egy valamivel rövidebb front létrejötte volt. A támadás befejezése után, lehetőleg még a nap folyamán átmenni védelembe, és az állásokat úgy megszállni, hogy helyi tartalék jöjjön létre, sőt egy hadosztályt ki is lehessen vonni." Közben a OKH-nak sikerült Hitlert meggyőzni arról, hogy adjanak át egy hadosztályt északra. 10 óra 50 perckor Bennecke ezredes kiadta a parancsot „hogy a 2. páncélos hadseregtől azonnal ki kell vonni az I. hegyiadosztályt, és előkészíteni az északra való szállítást." A hadseregcsoport 5. vezérkari tisztje 11 órakor utasította von Nostitzot: „az I. népi-hegyiadosztály kivonását még ma este meg kell kezdeni. Berakodás Nagykanizsán-Keszthelyen." 18 óra 10 perckor Krebs gyalogsági tábornok közölte a Dél Hadseregcsoporttal Hitler döntését, hogy „a 2. páncélos hadsereg egy hadosztályát északra szállíthatják. Minden a 2. páncélos hadseregtől kivont hadosztály helyébe egy harcban kimerült hadosztályt kell odahelyezni felfrissítésre." Hitler arra is parancsot ad, hogy a Délkelet főparancsnokságról irányítsák oda az Ukrán 14. SS páncélgránátos és a 297. gyalogadosztályt.²⁰

Március 24-én a somogyi hadszíntér néhány napra elcsendesedik. Az éjszaka folyamán Mesztegyőnél századerejű szovjet támadás éri az állásaikat éppen kiépítő németeket.

Március 25-én szintén csendes a front. A szovjetek éjszakai támadással próbálkoztak a XXII. hegyi hadtest sávjában. Több támadás érte a Mesztegyőről délkeletre kiépített német vonalakat, de nappal teljes a harci csend. A nap folyamán a Dél Hadseregcsoport főparancsnokságán változás történt. Helmut von Grolman altábornagy átadta a vezérkari főnöki teendőket Heinz von Gyldenfeld altábornagynak és átvette a 4. lovashadosztály parancsnokságát.

Március 25-én ez a bejegyzés áll a hadműveleti naplóban: „A magyarok hangulata az arcvonalon a nullpontra süllyedt. Az átmenők száma eléri naponta a 15 főt. Zárt kötelékben többé nem lehet őket alkalmazni, német egységekbe kell őket betagolni.”

¹⁹ Horváth Gyula visszaemlékezése

²⁰ Borus József: i.m. 259. old.

Március 26-án az egész frontszakaszon nincs semmilyen harci cselekmény. A szovjet csapatoknak a Balatontól északra elért sikerei következtében a Dél Hadseregcsoport kezd ráébredni, hogy a 3. Ukrán Front a Balatont nyugatról megkerülve bármikor felbukkanhat a 2. páncélos hadsereg hátában. A hadseregcsoport új vezérkari főnöke von Gyldenfeldt altábornagy 18 óra 30 perckor közölte von Nostitzal Hitler ismételt követelését, hogy a 16. SS páncélgránátos-hadosztály páncélcsoportját a Balaton délnyugati sarkához kell helyezni, az ottani szovjet áttörés megakadályozására. A front vezénylő tábornokainak az a véleménye, hogy addig nem lehet páncélos erőket kivonni, amíg nem jön meg az ígért 297. gyaloghadosztály. Közben a 118. vadászadosztálytól egy csoportot rohamlővegekkel máris Keszthely térségébe vezényeltek.²¹ Az a vélemény, hogy a 2. páncélos hadsereg balszárnya mögé mindenképpen ki kell építeni egy védelmet, hogy elkerülhető legyen az északról történő átkarolás. Az északi bekerítés veszélyének tudatát jelzi, hogy a 2. páncélos hadsereg március 27-én éjjel 1 óra 50 perckor távirati parancsot kap, hogy a 16. páncélgránátos-hadosztály egyik rohamlővegekkel megerősített zászlóalját szárnyának fedezésére, a balszárnya mögött helyezze készenlétbe.

Jelentősebb harci cselekményekre március 27-én kerül sor. A nap folyamán a 3. Ukrán Front csapatai már a Sümeg–Jánosháza–Celldömölk vonalon harcolnak. A 2. páncélos hadsereg attól tart, hogy az ellenség déli irányú támadása Vasvár térségéből hátra kapja, és e támadás folytatása elvágja nyugati összeköttetéseitől. Ezért kéri a visszavonulás engedélyezését a rövidebb és jól kiépített Margit-állásba. Este 19 óra 15 perckor von Nostitz jelenti von Gyldenfeldtnek, hogy az éjszaka folyamán láncaltapok zaját észlelték Nagykorpád-Csököly térségében. Nem világos még, hogy lekötőtámadásra vagy nagyobb hadműveletre készülnek a szovjetek. 22 órakor de Angelis jelzi, hogy északon záróvonalat épített ki, de ezzel az arcvonala keleten úgy meggyengült, hogy lassan tarthatatlanná válik. Kéri a Margit-állásba való visszavonulásra vonatkozó javaslatát elfogadását. Guderian ígéri, hogy kikéri Hitler véleményét. Éjjel 1 óra 30 perckor távirat érkezett az OKH-tól, nincs szó visszavonulásról.

Március 28-án nincs harc a somogyi frontokon, de a 2. páncélos hadseregnél érzik, hogy támadás készül. Fokozódnak a szovjet csapatmozdulatok, és aktivizálódik a tüzérség. A szovjetek végig zárótűzet lönek, és belövik magukat a német állásokba. Az arcvonal egész hosszában megmutatkozik, a szovjetek készülődése, megerősítik a lövészárkokban levő csapatokat is. Von Nostitz 9 óra 30 perckor előhossa von Gyldenfeldtnek a visszavonulás lehetőségét. Azt várja a Margit-állásba való visszavonulástól, hogy nyer egy 25 km-el rövidebb arcvonalat, egy jól kiépített állást és egy hadosztályt. Az olajvidék védelme miatt azonban Hitler mindennél fontosabbnak tartja a 2. páncélos hadsereg helyben maradását. De Angelis 18 óra 15 perckor érdeklődik a Margit-állásba való visszavonulás felől. 18 óra 20 perckor Bennecke ezredes közli, hogy a visszavonulást elutasították. 22 óra 10 perckor újra kéri von Nostitz a visszavonulás engedélyezését. Wöhler nem járul hozzá.

Március 29-e a döntő nap. Megindul a szovjetek egész frontra kiterjedő támadása. Erről az eseményről a hadműveleti napló így ír: A XXII. német hegyihadtest szakaszán az 57. szovjet hadsereg elfoglalta Nagybjomot. A helységtől északnyugatra támadó szovjet zászlóaljakat a németek ideiglenesen meg tudták állítani, és hasonlóan azokat is, akik Mesztegyőnél nyomultak előre.

Ebben az időben az északon előretörő szovjet csapatok (a 27. szovjet hadsereg) már Zalaegerszegnél vannak, csak a város déli részét tudják tartani a németek. Von Nostitz 16 óra 55 perckor jelenti von Gyldenfeldtnek, hogy bár keleten is feszült a fronthelyzet, de egy újabb zászlóaljat indít északnak, hogy a bekerítést elhárítsák. Hitler még március 29-én 19 óra 25 perckor a 2. páncélos hadsereg visszavonulása ellen foglalt állást, és azt parancsolta, hogy tartani kell a Balaton nyugati sarkát is. 23 óra 10 perckor Wöhler beszélt de Angelissal és hangsúlyozta, hogy a balszárny fontosabb, és azt erősítsék. De Angelis felveti, hogy keletről nem tud erőket elvonni, mert nem tudják tartani magukat. Wöhler válasza: „Ezt inkább el letet viselni, mint a bekerítést északról.”²³

²¹ Borus József: i.m. 260. old.

²² Borus József: i.m. 261. old.

²³ Borus József: i.m. 262. old.

A XXII. hegyihadtest törzsénél már a 29-e előtti napokban megkezdtek a visszavonulás előkészületeit. Napokon keresztül égették az iratokat, térképeket, harcparancsokat, a felderítő anyagot stb.²⁴ A Bakony ezrednél Négyföldespusztán is megkezdődött az iratok égetése. 29-én visszavonultak a Böhönye-Iharosberény-Letenye-Nagykanizsa vonalra.

A front állása a XXII. hegyihadtestnél március 30-án az általános visszavonulás képét mutatta. Nagybjomtól északra, északnyugatra a szovjet csapatok állandóan támadták a visszavonuló német egységeket. A mesztegyői harcoknak március 29-én vége szakadt. A falutól nyugatra március 30-án tovább folytak a harcok, és este 19 óra 20 perckor a front már az Iharosberény-Pat-Simonyi-Kiskomáromtól keletre 2 km-re a Zalavár-Sármellék vonalon van.²⁵

115 napi szenvedés után Mesztegyő újra csendes. Néhány idős túlélőn kívül a falu teljesen üres.

A lakosság menekülése 1944. december elejétől 1944. április elejéig

Ez külön fejezete a Mesztegyőiek megpróbáltatásainak. Kezdetben a bevonulás napján 1944. december 5-én nem érték a lakosságot atrocitások a szovjetek részéről. A megkérdezettek egybehangzó állítása szerint a bevonulás rendben történt. Az út közepén elől lóháton tisztek, az ágyúkat vontató lovasüzemek, kétoldalt a járdán gyalogosok érkeztek. A lakosok általában kiálltak a ház elé és némán nézték a bevonulókat. Északról Kelevíz felől érkező szovjet katonák fáradt, leharcolt csapat benyomását keltették rossz, olajos ruhájukban. Az egész faluba bevonultak, egy részük az intézőházzal szemben a Malom-közöm keresztül Nagyszakácsi felé kanyarodott, a másik részük pedig a falu déli részébe vonult, ezek Landi pusztánál németekbe ütköztek.²⁶

1944. december 6-án és 7-én Nagyszakácsinál, a falutól nyugatra megállították a 57. szovjet hadsereg egységeit, és ekkor következett Mesztegyő számára a tragédia, mert belesett a Balatontól Drávaig húzódó frontvonalba. A német ellentámadás miatt visszavonuló oroszok a falutól nyugatra a szőlőhegy vonalán állították meg a német előrenyomulást. A lakosság egy része még az orosz bevonulás előtt úgy vélte, hogy biztonságosabb, ha ritkán lakott helyekre pl: a szőlőhegyre, az erdészházakhoz, a vadászkastélyhoz menekül, mert itt jobban átvészeli a veszélyes időszakot. Később kiderült, hogy ezek a helyek a legrosszabbak, mert itt történtek a legnagyobb számban erőszakos cselekmények, sőt gyilkosságok is az oroszok részéről: pl. Nyakas Viktor és társai megölése, vagy Puha József és Puha Pál esete, akik mint erdős a Hunyadi gróf alkalmazottja volt, és a szolgálati sörétes fegyverét találták meg, ezért fiával együtt agyonlőtték.²⁷ De zavarta a lakosság nyugalma a nők zaklatása is. György Sándor Cseh utcai lakos elmondta, hogy egy 65 éves asszonyt erőszakoltak meg a szovjet katonák. Zaklatás érte a Rumiék pincéjébe menekülteket is. Az oroszok lementek a pincébe, és az ott tartózkodó nőket akarták elvinni. Kálmán Mária erdélyi menekült 13 éves lány felszökött a pincéből a parancsnokhoz, sírva letérdelt a lába elé, és könyörgött, hogy segítsen. A parancsnok őt állított az ajtó elé, aki reggelig vitakozott a lemenni akaró társaival.²⁸

A falu déli részén fiatal lányt követelt egy orosz a családtól. A nagyszülők és a szülők is védtek a gyermeket és dulakodás kezdődött a házban. Erre kint az udvaron egy orosz a levegőbe lőtt, ezután tisztek jöttek oda, és elvitték az erőszakoskodót. Az erdős házakhoz menekültek közül többekkel is erőszakoskodtak. Ahol magasabb tisztek voltak elszállásolva, ott általában nyugalom volt. Pl: egy kiskatona leverte az apáca fejéről a kalapot, és azzal elkezdett futballozni. Majd mutogatta az apácának a kalap két csücskét utánozva, hogy szarvai vannak. Ezt egy tiszt meglátta és a katonát kegyetlenül megverte.²⁹

²⁴ Horváth Gyula visszaemlékezése

²⁵ Borus József: i.m. 263. old.

²⁶ Kertész Jenő visszaemlékezése

²⁷ Koncz Józsefné visszaemlékezése

²⁸ György Sándor visszaemlékezése

²⁹ Kertész Jenő visszaemlékezése

Közben a német repülők állandóan támadták a falut a decemberi harcok idején, de a Gadányi-cserből, illetve a Pataksűrűből is tudták lőni a területet. A helyi szovjet parancsnokság többször kihirdette, hogy a lakosság távozzon biztonságosabb helyre. Erre a lakosok maguktól is rájöttek, de sokan az utolsó pedig védtek értékeiket, életük munkájá eredményét.

December 9-től azonban már egyre többen megindultak a hátszág felé. Persze voltak olyan idős házaspárok, akik nem tudtak vagy nem akartak elmenni, féltek a menekülés gyötrelmeitől. Ők 22-en voltak, akik közül csak a Csíkos és a Benke házaspár élte túl a harcokat.

Jellemző volt a fejetlenségre Nyakas Magdolna esete, aki négyéves kisgyerekként 1944. december 11-én sebesült meg a szőlőhegyen, édesanyját ugyanott az akna agyonvágta. Súlyosan sebesülve került be a faluba. A nagy kapkodásban a kislányt a rokonai otthagyták Mesztegyőn, és a szovjetek vitték el a menekültek után, s azokban a falvakban, ahol mesztegyőiék tartózkodtak, megafonon hirdették, hogy kihez tartozik a kisgyerek.³⁰

A menekülők nagyobb része gyalog, nyakába batyut kötve, egy szál ruhában indult útnak. Voltak, akik a teheneket is befogták és azokkal menekültek el mint pl: Palkó József és családja. A lakosság zöme december 17–27. között hagyta el a falut. A Kopári úton mentek Cserfekvés felé. Vestag sártenger lassította útjukat, az út két oldalán pedig a december 8-ai német bombázás következtében szörnyű látványban volt részük: szovjet katonák hullái és lötetemek mindenütt.³¹

A menekülők Kak-Galabárd-Somogyvámos-Sörnye-Újsörnye-Ecseny-Szentgáloskér-Lapapuszta-Edde falvakba kértek bebocsátást. Különbözőképpen fogadták őket. Akik kezdetben mentek, nagyobb megértéssel, segítőkészséggel találtak. Ahogyan növekedett a menekülők száma, úgy csökkent a befogadók megértése. Január elején a szovjet parancsnokság a fronthoz közeli hátszági falvak kilakoltatását is elrendelte. Csak minden tizedik házban maradhatott otthon egy család, hogy az állatokat etessék.³² Így ezekkel a menekültekkel is gyarapodott a befogadó falvak lakóinak a száma. A fiatal nőknek és férfiaknak itt is munkába kellett menni, a nőket mosni, főzni és kenyeret sütni, a férfiakat erődítési munkálatokra vitték el. A szovjet katonák végigkutatják a házakat munkamegtagadókat keresve, a padlásokra, szénapajtákba is felmentek és szuronyos puskákkal végigszurkálták ezeket a helyeket, ahol bűjőkat feltételeztek.³³

A vörös Hadsereg parancsnoksága utasítására alispáni rendelkezés értelmében december 13-tól már a magyar hatóságok is bekapcsolódtak a közmunkák szervezésébe.³⁴ Somogyaszaló-Mernye és Somogyeszi községekből január 4-én a Kaposfő község melletti erődítési munkálatokra rendelték ki a felsorolt falvak lakóit. A rendelkezés értelmében minden 16 és 50 év közötti férfi és női munkaerőt igénybe vehettek. A lakosság ahogyan tudott menekült a közmunkák elől. Általában kora hajnalban kimentek az erdőkre és jól fedett terepen elhúzódtak, beszélgettek és estefelé hazaszállingóztak.³⁵

Sarohin altábornagy az 57. szovjet hadsereg parancsnoka szerint „Az 57. hadsereg a lakosság segítségével a balatoni védelmi hadművelet kezdetére – 1945 márciusára – a nehéz téli viszonyok között, rövid idő alatt elkészített néhány védőállást 30 km mélységben. Arcvonal-kilométerenként 5 km-nyi lövész és közlekedő árkot ástak, és sok védelmi létesítményt készítettek.”³⁶ Ezeket a munkákat sokszor életveszélyben kellett végezni. A menekülteknek ez a közmunka még borzasztóbb volt, mert a befogadónál szűkös körülmények között éltek, központi ellátást nem kaptak, legtöbbször kéregettek. Amikor a lakóházak már megteltek menekültekkel, 1944. december utolsó napjaiban, akkor iskolákban vagy uradalmi istállóban helyezték el őket. A lakosok nagy része keletre a szovjet hátszágba menekült, mert a szovjetek oda irányították őket.

³⁰ Szántó Jánosné visszaemlékezése

³¹ Benkes László visszaemlékezése

³² Varga László, Boda Sándorné, Rumi Mihályné visszaemlékezése

³³ Palkó Józsefné visszaemlékezése

³⁴ *Kanyar József*: Somogy a felszabadulás hónapjaiban Kaposvár, 1970. 195. old.

³⁵ Varga László visszaemlékezése

³⁶ *Kanyar József*: i.m. 45. old.

A községhez tartozó Landi és Sógátpuszta lakói, valamint a jegyzőt, a tanítót és a csendőroket szállító gazdák a német megszállás alatt levő területekre Tapsonyba, Nagyszakácsiba, Gadányba, Somogyféhéregyházára, és Somogysámsonba menekültek. Landipuszta végig német kézen maradt, de közvetlenül a front első vonalában volt. Luca napján, december 13-án a németek közölték a lakókkal, hogy el kell hagyniuk a puszta, és Tapsonyba kell menniük, mert itt állni fog a front. Összecsomagoltak, és két lovas kocsival elmenekültek.

A terület a gróf Hunyadi család birtoka volt. Az istállók tele voltak állatokkal. A hátra maradt Baranyai, Szűcs és Török család tagjai még etették az állatokat, de a lakásuk olyan súlyos találatot kapott, hogy a pincét a beomlás fenyegette, és így ők is távoztak Tapsonyba. Landitól pár száz méterre épült vasúti őrház már az oroszok kezén volt, és ennek következtében amúgy is veszélyes lett volna maradni.

Sógátpusztára december 5-én vonultak be a szovjet csapatok Mesztegnyő és Landi felől, de Landitól már a németek lötték őket. Majd december 12-én súlyos harcokban a szovjetek ideiglenesen feladták Sógátot, és az ott lakó 15 család Tapsonyba menekült. A szőlőhegyen keresztül mentek, a Nádudvariék házáig kísérték őket a németek, mely akkor már elhagyott volt.³⁷ A Tapsonyba érkező családokat a bíró osztotta szét házakhoz. A fogadtatás általában tisztességes volt, csak egy helyen mondták, hogy azért jöttek kevés batyuval, mert nem volt mit hozniuk. Segítőkézség nyilvánult meg a tapsonyi uradalom részéről, mert többször mértek gabonát, burgonyát a menekülteknek. Azonkívül a német konyháról is kaptak élelmet, különösen a sokgyermekes és apa nélküli családok.

Közmunkára itt is menni kellett. Néha halottakat temettek, vagy sebesülteket, illetve tiszteket szállítottak. Volt olyan eset, amikor erődítési munkákra egészen Komáromig szállították a férfiakat. A német parancsnokság mindenkit igazolvánnyal látott el, amelyben ujjlenyomattal kellett a személyazonosságát igazolni.

A menekültek rendszeresen kaptak hírt az otthoni eseményekről, mert a pihenőbe visszajött német katonák között sokan voltak magyarországi svábok is, és így nem volt közöttük nyelvi probléma.

Az adminisztrációs és a csendőrséget szállító mesztegnyői polgárok már 1944. december 5-e után a közben ideérkező szovjet csapatok miatt nem tudtak hazajönni, és a német front mögötti falvakban rokonoknál és ismerősöknél tartózkodtak.

A „Tavaszi ébredése” fedőnévvel 1945. március 6-án megindított német támadás nagy vérvesztéssel kis területi nyereséget hozott a 2. páncélos hadseregnek. A végsőkéig kimerült hadsereg nem bírt ellenállni a szovjet támadásnak és 1945. március 29-én az amúgy is kevés emberrel harcoló német alakulatok az általános visszavonulásban kerestek menedéket.

A németek távozása után nemsokára megérkeztek az oroszok. Megkezdődött az asszonyok inzultálása. A katona a padlásra akarta hívni a fiatalasszonyt, hogy mutassa meg, nem rejtezik-e ott valaki. Helyette azonban az apósa ment, akit a katona lelőtt a létráról. A tapsonyi tanítónő is rájött, hogy mi a katona célja, és menekülni akart a padlásletrán. Az orosz visszalökte úgy, hogy bordája törött. Összegyűjtötték a helyi lányokat azzal, hogy dokumentumot adnak nekik. Felültették őket teherautóra, elvitték őket, csak másnap jöttek haza.³⁸

A szovjetek két napig tartózkodtak Tapsonyban, majd nyugat felé távoztak.

A hazatérés, az aknamentesítés és az újjáépítés megkezdése

Április első napjaiban mindkét irányból megindult a lakosság hazafelé. Március 29-e és április 2–3. között a falu üres volt, ez alatt a visszaemlékezők egybehangzó állítása szerint elsősorban a szenyérik a megmaradt dolgokból a kocsitól kezdve a boroshordóig sok mindent elvittek.

A mesztegnyői helyettes körjegyző I/1945. számon a következő jelentést adta az alispáni hivatalnak: „Jelentem, hogy a házak 80 %-a emberi lakás céljára nem alkalmas. A tetőzet és a falak megrongálódva, ajtók, ablakok egy része kint van a téli bunkerekben, nagy részük azonban teljesen megsemmisült. Több család van, akiknél a falak sincsenek meg, és így teljesen földig lerombolt lakóházat találtak...” „A közjegyzőség irodája, a jegyzői lakás teljesen

³⁷ Várhelyi Istvánné visszaemlékezése

³⁸ Várhelyi Istvánné visszaemlékezése

megsemmisült, csak a falai maradtak meg. A jegyzőség összes iratai, anyakönyvei birtokíveik és kataszteri térképei mind megsemmisültek... Mivel a romok eltakarításához se ásóval, se kapával és más szerszámmal sem rendelkezünk, Marcaliban vásároltunk 11 ásót, 8 lapátot és 5 kőműves szerszámkészletet." Csak ezután tudta a jegyzőség a közegészségügyi rendelet végrehajtását elkezdni. A fertőtlenítés is komoly gondot jelentett, mert a faluban nem volt egy kilónyi mész sem.³⁹

Az 1945. április 4-én küldött jelentés pedig így elemzi az állapotokat „A lakosságnak nincs egyebe, mint a rajtavalója és az összelőtt épületek romjai. A vandalizmus felülmúl minden képzeletet. Nincs élelmiszer, nincs igavonó, nincs gazdasági felszerelés a faluban, a kutak fertőzöttek, a hazatérők életére gyilkos aknák leselkednek.”⁴⁰

Az életet valahol el kellett kezdeni. Április eleje volt a tavaszi munkák kezdésének időpontja, de az egész határ tele volt aknával. Az alispán 1945. április 30-i, a belügyminiszterhez küldött hivatalos jelentése szerint az aknarobbanásos halálos balesetek száma a megyében 300-on felüli. Két nap alatt Mesztegyőn 1945. április 25–26-án öten haltak meg és négyen sebesültek aknarobbanás következtében a visszatérő lakosok közül.⁴¹

A hivatalos adatokat támasztják alá a visszaemlékezők is. Paulusz János hazafelé tartott az Eddére menekültek csoportjával. Fiatal 16 éves gyermek volt. Cserfekvést elhagyva észrevett valamit az út menti bunkeroknál, odafutott és aknára lépett. A robbanás után megsérülve elesett, és újabb aknák robbantak alatta. A letépett lábából ömlő vére két kézzel merte a homokot és közben elvérzett. Három nap múlva mertek csak érte odamenni.⁴² Mezőgazdasági munkák végzése közben is többen lettek halálukát. Csernalovics Mihály, Tóth János és Tóth Ferenc szőlőt metszettek. Már az utolsó sorok felé jártak, amikor egy kukoricaakna drótfába akadt Csernalovics Mihály lába, felrobbant és súlyosan megsebesült. De megsebesült Tóth Ferenc is. Csernalovics Mihály a kórházban meghalt.⁴³ Meiszterics István aratás közben vágott aknába, Hajas Ferenc kaszálás közben robbant fel. A mesztegyői visszaemlékezések szerint alig volt olyan nap a hazaérkezés utáni hetekben, hogy ne temettek volna felrobbantat.

Mind sürgetőbbé vált a terület aknátlantítása. A mesztegyői helyettes körjegyző így jelentette a helyzetet az alispánnak: „A hullák egy részét sikerült eltakarítatnom a faluban, a külterületen pedig csak ott, ahol aknák nincsenek. Egész sor ló és egész sor emberi hulla van még temetetlen kinn a határban, ezeknek az eltakarítása azonban teljesen lehetetlen az aknák miatt. Mesztegyő községnek minden oldalán állások, fedezékek voltak a falun kívül minden réten, és a mezőnek az állások előtt lévő része aknamező. Ide műszaki katonák kellenének. Ha meleg lesz és a legyek tömege megjelenik, komoly betegségekkel kell számolni. Majdnem minden napra esik egy-egy halott, akik aknaáldozatok.”⁴⁴

Palkó Vendel, aki műszaki katona volt és értett az aknákhöz, nagyon sok helyen szedte fel azokat. Azonban a helyi kezdeményezés kevés volt. Április vége felé egy lovas kocsival szovjet aknaszedő katonák jöttek, akik Sógátpusztától délre szedték fel az aknákat. Nagyon szolidan viselkedtek. Azonban egyik társuk felrobbant, erre összecsomagoltak és elmentek.⁴⁵

Közben a községi jegyző kérésére Bakay Árpád a 41. honvéd-kiegészítő parancsnok járőrököt küldött az aknaveszély felmérésére. 1945 áprilisától több utaszt hívott be a kiegészítő parancsnokság. Április 5-én Kisiván Imre szakaszvezető vezetésével megalakult az első aknakutató járőr, de műszerük nem volt.⁴⁶ Később a Magyar Honvédség aknakutató alakulatai is megjelentek Mesztegyőn. Az aknakutatás és hatástalanítás megkezdődött: a szőlőhegy, a mező és az erdő aknátlantítására is sor került. Az erdőben az nehezítette a feladatot, hogy a szovjetek és a németek is aknásítottak, a terület egy része pedig nagyon mocsaras volt, s ez nehezítette az aknák hatástalanítását. Az aknamentesítés még az 1950-es évek elején is tartott, mert az erdőben voltak olyan területek, amelyek nem voltak bizton-

³⁹ Kanyar József: i.m. 242. old.

⁴⁰ Kanyar József: i.m. 247. old.

⁴¹ Kanyar József: i.m. 248. old.

⁴² Lassú Lászlóné visszaemlékezése

⁴³ Tóth Ferenc visszaemlékezése

⁴⁴ Kanyar József: i.m. 58. old.

⁴⁵ Palkó József visszaemlékezése

⁴⁶ Cellért Tibor: Somogy megye aknamentesítése. Sorsforduló. MSZMP SM. Bizottsága 1970. 89. old.

ságosak. Az aknamentesítéssel párhuzamosan gondoskodni kellett az elesett katonák eltemetéséről, az elhullott állatok elföldeléséről, a lövészárkok betemetéséről. A szovjetek a decemberi harcok során a halottaikat a Krisztus szobor mellé és a templomkertbe temették. A németek pedig a szőcsénypusztai temető mellett nyitottak egy katonai temetőt. A háború márciusi szakaszában azonban már egyik félnek sem volt ideje halottait eltemetni.

Jegyzői utasításra a fellelhető szovjet halottakat beszállították a faluba és az intézőház elé temették. Majd ugyanebben az évben felszedték őket és ládába rakva, lovas kocsival Marcaliba szállították a kórház mellett kialakított katonai temetőbe. Az elesett katonák számáról nincs feljegyzés, mert a falu olyan súlyosan sérült, hogy a jegyzőség ezzel nem foglalkozott.

A német katonákat általában a megtalálás helyszínén temették el, az ott található lövészárkokba, bunkerokba. A fellelhető maradványokat a közelmúltban a pécsi német katonai temetőbe szállították.

A halottak összeszedésével párhuzamosan megkezdődött az elhullott állatok elföldelése is. A határban mindenhol fellelhető lövészárkok és bunkerok betemetése is szükséges volt, hogy a termelőmunkát meg lehessen kezdeni. Ezzel párhuzamosan megindult a lakások javítása is. Be kellett temetni az udvarban ázott bunkerokat, lövészárkokat és összeszedni az ablakokat, ajtókat, deszkákat. Először földre szórt szalmán aludtak és a tetőzetet javították, hogy ne essen be az eső.

Az állatállomány teljesen megsemmisült, beszerzése több forrásból történt. A sertéseket és a baromfiakat ismerősöktől, rokonoktól kérték, olyan helyről, ahol nem volt front. A sertéseket azonban többnyire felesben eladták, a meghizlalás után felét vissza kellett adni. Az igavonó állatokat és teheneket bérletbe kapták. Sávolyról hoztak ökröket, Lengyeltóti vidékéről az ottani uradalom teheneket adott kölcsön.⁴⁷

1945 nyarán 15 db beteg lovat kaptak a mesztegnyőiek a szovjet hadseregtől, amelyre a jelentkezők sorsot húztak. Ki kellett az állatokat kezelni a betegségből, majd később ki kellett fizetni. A lovaskocsi-alkatrészeket, a mezőgazdasági eszközöket úgy szedték össze a határban, hogy a termelést be tudják indítani. Sok esetben robbanásos balesethez vezetett, hogy a lakosság egy része kiment a bunkerokhoz az oda kivitt ajtóért, ablakokért, deszkákért, dunyhákért, kerékpárokért és ezeket igyekeztek összeszedni, mert akkor minden apróság nagy értéknek számított.⁴⁸

Közben beindult a cserekereskedelem. A mesztegnyőiek sokan jártak fel Pestre, hogy élelmiszerért ruhát, szappant, rézgálicot, festéket hozzanak haza. Ezek az utak azonban nem voltak veszélytelenek, mert több esetben a vonaton utazó vagy menetközben felszállt orosz katonák elvették a csomagot.⁴⁹

Az Országos Központi Hitelszövetkezet egy évi kamatmentességgel folyósított kölcsönt határozatlan időre a mezőgazdasági termelés beindítása érdekében. Az újonnan földhöz jutott gazdákat és a háborús károkat szenvedetteket lehetett ebből a kölcsönből részesíteni. Az érdemi sorrend elbírálására községi bizottságot hoztak létre, amelynek tagjai a községi eljáróság, a termelési bizottság és az OKH helyi fiókjának vezetője volt. Mesztegnyő község körjegyzősége 900 ezer pengő összeget kapott a kölcsönből.⁵⁰

Mesztegnyő lakói csak április elején jöttek haza a menekülésből, és így csak május elején alakult meg a Községi Földigénylő Bizottság. A falu határának egy része a gróf Hunyadi család birtoka volt. Ezek a puszták azonban a háború alatt teljesen tönkrementek. Volt olyan elképzelés, hogy Landit újra felépítik, ám végül úgy döntöttek, hogy a faluban adnak házhelyet a volt cselédségnek. Azonkívül lehetőséget kaptak arra, hogy a pusztai lakások és istállók elbontása után nyert anyagból új lakást építsenek maguknak a faluban.

A háborús károk helyreállításának kezdete után indulhatott a termelő munka – a tavaszi munkák – az aratás – az új élet.

Benkes Anita

⁴⁷ Varga László, Palkó József, Várhelyi Istvánné visszaemlékezése

⁴⁸ Buda Ferenc, Szili László, György Sándor visszaemlékezése

⁴⁹ id. Boda Sándor visszaemlékezése

⁵⁰ *Kanyar József*: i.m. 84. old.

Kolozsvári egyetemek küldöttsége Debrecenben, 1956

Dr. Bodor András történész professzorral beszélget
Sebestyén Kálmán

A Bolyai Tudományegyetem a második világháború utáni romániai magyarság legjelentősebb önálló oktatási és tudományos intézete volt, amelynek 1959-ben történt erőszakos megszüntetése a kisebbségben élő nemzetiség legnagyobb veszteségét jelentette. A Bolyai-kérdés megoldása – az önálló magyar egyetem újraindítása – mind a mai napig a romániai magyarság egyik legfontosabb követelése.

Az alábbi írás a Bolyai-egyetem oktatóinak debreceni látogatásával foglalkozik *dr. Bodor András történész professzor* emlékei, valamint a korabeli sajtóanyag alapján. A beszélgetés során a kolozsvári egyetemi küldöttség egyik vezetője először nyilatkozik a látogatás kulisszatitkairól, azokról az eseményekről, amelyekről a korabeli hivatalos sajtó hallgatott.¹

A kolozsváriak debreceni látogatását megelőzte a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem küldöttségének négynapos (1956. április 21–24. között) Kolozsváron tett látogatása. Hogyan fogadták a vendégeket és miként telt ez a néhány nap a „kincses városban”?

Hát kérem, a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem 160 tagú küldöttsége 1956. április 21-én érkezett Kolozsvárra. A pályaudvaron a városi néptanács képviselői, valamint a Babeş és a Bolyai egyetem tanárai, diákjai ünnepélyesen fogadták a vendégeket. Másnap délelőtt az Egyetemiak Háza nagytermében *Gáll Ernő* a Bolyai-egyetem prorektora magyarul, *Cîmpeanu Virgil* a Babeş-egyetem prorektora románul köszöntötte a vendégeket, amelyre *dr. Varga Zoltán*, a debreceni rektor válaszolt. Ezt követte a debreceni diákok előadása, amelyről a helyi sajtó lakonikus tömörséggel tudósított: „A művészegyüttes ének- táncszámokból és szavaltókból álló gazdag műsorát a közönség meleg tapsal jutalmazta. Az előadás végén az IMSZ (Ifjúsunkás Szövetség) Kolozsvár városi bizottsága, valamint a Bolyai és Babeş IMSZ bizottsága küldöttei virágcsokrot nyújtottak át a vendégeknek. A művészegyüttes hétfőn este megismételte műsorát.”²

Milyen programokban vettek részt még a debreceniek?

Hétfőn délelőtt az egyetemi tanárok, diákok meglátogatták a kolozsvári egyetemeket. Engem *Varga Zoltán* rektor látogatott meg, *Imreh István* vendége *Diószegi László* volt, akivel sokat beszélgetett közös kutatási témájakról. A DISZ bizottság tagjai tapasztalatcserén vettek részt a városi IMSZ bizottságnál. A debreceniek megnézték a Botanikus Kertet, felmentek a Fellegvárra, meglektették a Történelmi Múzeumot és lelkesen tapsoltak a Magyar Opera Tosca, illetve a Román Opera Esmeralda előadásán. Kedden pedig az Aranyos-völgyébe kirándultak és Torda városával ismerkedtek. Kedden este a két egyetem fogadást adott a vendégek tiszteletére, úgy ahogy az illett.

Miként értékelhető cenzúramentesen a debreceniek látogatása?

Erre a kérdésre *Jordáky Lajos* professzor személyes naplóját idézhetem, aki ezekben a napokban a következőket írta.³ „A debreceni egyetemről néhány tanárból és 150 diákból álló csoport érkezett Kolozsvárra. A diákság ének- és táncsoportja és focicsapata. Talán nem is az a fontos, hogy az egyetemek közötti közeledésnek más útja is lehetséges volna, hanem a tény a fontos. Végre magyar városból emberek jönnek ide! A fogadás az igaz „jól szervezett”, de mégis itt vannak a magyarok részéről. Bartók és Kodály dalaival és a magyar táncokkal, erősítés ez az erdélyi magyaroknak...Bankett a debreceni vendégek tiszteletére. Jól sikerült. Jó

¹ A beszélgetésre Kolozsváron 1998. október 10-én került sor.

² A debreceni egyetem művészegyütteseinek kolozsvári fellépése. Igazság, 1956. IV. 24.

³ *Jordáky Lajos* naplójából. Medvetánc, 1988/1–2. 284.

Debrecen, Nagytemplom

kezdet, ha nem maradunk a szavaknál... *Daicoviciu* most is hordószónoklatott tartott. Kellemes meglepetést jelentett a román egyetem kórusának a szerenádjá a vacsora vége felé. Mindenesetre rendkívülien óvatosak voltak a beszélgetések”.

A kolozsvári napilapban megjelent néhány cikk elárul egy-két dolgot erről a „jó szervezésről”. *Ménes János* debreceni polgármester (akkor a Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke) programját is „gondosan” összeállították: Erdély „civitas primariájában”, az évszázados művelődési központban „helyiérdekű” üzemeket látogatott meg, a szamosfalvi üveggyárat, a mérlegkészítő részleget, a Városi Közüzemek autóbusz részlegét stb.⁴

Debrecen múltjának és jelenének összehasonlításáról sem felejtkezett meg a sajtó: „A Horthy-világ Debrecenje a demagógia, a faji uszítás, a mesterségesen szított vallási háborúskodás szennytengerében fuldokolt” írta ellenben „az új debreceni ifjúság különbbé érett, a kezüket a párt fogja, őket a párt vezeti új csúcok felé”.⁵

Mikor viszonzózták a kolozsváriak a látogatást, kik vettek részt ezen az úton, hogyan fogadták a küldöttséget?

Kérem, a mi látogatásunk is négy napig tartott (1956. május 10–13. között). Küldöttségünk összetétele a következő volt: a Bolyairól részt vett 100 egyetemi hallgató, a Babeşről 50, a tanárok közül a magyar egyetemről jött *Nagy Lajos* prorektor, *Bodor András* az egyetem szakszervezeti bizottságának elnöke, *Kallós Miklós* tanár, mint „ideológiai vezető”, valamint *Jancsó Elemér* és *Tulogy János* tanárok. A Babeş román egyetemről résztvett *Constantin Daicoviciu* egyetemi tanár, a küldöttség vezetője, *Pop Emil* akadémikus, Kolozsvár város részéről pedig *Vlăduț Viorel* a városi néptanács titkára és *Marincuş Valeria* a tanács tagja. Azt meg kell mondanom, hogy Kolozsváron az egyetemisták műsorának minden számát bemutattuk egy bizottság előtt a pártnál, ha ők kifogásoltak valamit azt nekünk figyelembe kellett vennünk. Amikor ez a bizottság azt mondta, hogy rendben van minden, akkor indulhattunk.

A debreceniek nagyon szépen fogadtak minket, sok száz diák orgona, gyöngyvirág és tulipáncsokrokat nyújtott át nekünk. A román és a magyar himnusz elhangzása után vendég-

⁴ *Ménes János*: Kellemes napokat töltöttünk Kolozsváron. *Igazság*, 1956. IV. 2.

⁵ *Somlyai László*: Üzen az új Debrecen. *Igazság*, 1956. IX. 25.

Kolozsvár, Farkas utcai református templom

fogadóink részéről üdvözlő beszédet mondott: Ménes János a Városi Tanács elnöke, Varga Zoltán rektor, Kovács Ferenc az Oktatásügyi Minisztérium egyetemi osztályának vezetője, Károlyi Géza az egyetemi DISZ bizottság tagja, részünkről Constantin Daicoviciu, Nagy Lajos prorektor, Vlădu Viorel néptanácsi titkár és Oros János a Babeş egyetem ifjúsági szervezetének titkára. Szép sikert aratott C. Daicoviciu, aki három-négy mondatot mondott románul, majd szép magyar beszéddel folytatta, így pillanatok alatt népszerű ember lett. Varga Zoltán rektor a diákok kolozsvári és debreceni látogatását a magyar és a román nép közötti hídépítésnek nevezte, amelyen a jövőben remélhetőleg a két nép szélesülő barátságának útja vezet, a beszédekben gyakran hangzottak el a költő szavai: „Dunának Oltnak egy a hangja.”⁶

Minket egyetemi tanárokat az Arany Bika Hotelben szállásoltak el, délután a program szerint a szovjet és a román katonák sírját koszorúztuk meg, este pedig a Központi Kultúr-otthonban bemutattuk műsorunkat Debrecen lakosságának.

Milyen tudományos megbeszélésekre, előadásokra került sor?

Látogatásunk második napján a Kossuth Lajos Tudományegyetemen a professzorok és egyetemi hallgatók előtt négy előadást tartottunk. Constantin Daicoviciu professzor a diákok politikai és társadalmi helyzetéről beszélt, előadását Szabó István köszönte meg, Pop Emil akadémikus a polen analíziséről, Tulogy János pedig a Magyar Autonóm Tartományról értekezett. Sikeres előadást tartott Jancsó Elemér, akit a román-magyar irodalmi kapcsolatok múltját ismertette, nagyívű értekezését Juhász Géza professzor méltatta. Érdekes beszélgetés zajlott le C. Daicoviciu és Benigny Gyula egyetemi adjunktus között, aki egykor a román történész tanára volt.

Ezután következett a debreceni egyetemisták előtt tartott művészeti előadás?

Igen és ebben a tekintetben úgy egyeztünk meg, hogy az előadás időtartama nem lehet több, mint másfél óra. Hét kérem, Debrecenben valami hihetetlen dolog történt! Az előadásnak több óra után még nem volt vége! Ugyanis, ha a Babeş együttese fellépett megtapsolták, nem volt semmi baj, de amikor a Bolyai együttese táncolt, énekelt, vagy bármilyen számot mutatott be a szöszöros értelemben nem tudták abbahagyni a tapsot, háromszor is kérték az ismétlést.

⁶ Varga Zoltán: Üdvözöljük Debrecenbe érkező kolozsvári vendégeinket. Néplap, 1956. V. 10.

Ekkor C. *Daicovicu* szólt nekem: „Bodor, ne engedd, hogy ismétljenek, ne ismétljenek”! Bementem hátul a színpalack mögé és bizony eléggé lekaptam a diákokat, a debreceniek nagyot néztek, hogy egy tanár így is beszélhet, de kérem nem volt mit tennem. Ezután azt gondoltuk, hogy minden rendben lesz.

Mi történt ezután?

Hát kérem a Bolyai énekkara utolsó számként elénekelt egy dalt, ami az engedélyezett programban nem volt benne, az „Elmegyek, elmegyek, hosszú útra megyek” címűt. Kérem, ez egy középkori dal, amit a külföldre induló diákok, segédek énekeltek, s erről később kiderült, hogy csíki-székely dal. Nos, amikor ezt a dalt elénekelték, nem tudom mi történt, a közönség elkezdett sírni, vagy legalábbis könnyezni, amikor pedig másodszor énekeltek az énekkar minden tagja, fiúk és lányok mind sírtak. Hát kérem, így ért véget az előadás. Arra is emlékszem, hogy az előadás után *Pop Emil* akadémikussal mentem az Arany Bika szállóba, aki megnyugtatóan az előadást illetően, a román kollégák meg vannak elégedve mondotta, bár a Bolyait jobban megtapsolták, de a Babeş is megkapta a tapsot. A hangulat az ezt követő közös vacsorán, táncmulatságon igen jó volt, amin résztvett C. *Daicovicu* és *Szabó István* is. Kiderült ugyanis, hogy ők ketten Doberdónál együtt harcoltak, hosszan mesélték közös katonai élményeiket, amit sokan figyelemmel és élvezettel hallgattak.

Hogyan zajlott le a Magyar Dolgozók Pártja Hajdú-Bihar megyei bizottságának fogadása?

Másnap a megyei pártbizottság székházában fogadott minket *Komócsin Zoltán* megyei és *Pulai Árpád* városi párttitkár. Mi azt gondoltuk, hogy bizonyára udvariassági látogatásról van szó. Hát sajnos nem az volt, ugyanis a szívélyes üdvözlés után *Komócsin* nagyjából a következőket mondta: Önök nem ismerik az itteni helyzetet és fogalmuk sincs arról, hogy milyen bajt okoztak itt, mi attól féltünk, hogy a diákság között valamilyen zavargás robban ki. Hogyan lehetett ilyen műsorral idejönni – kérdezte – majd sorra vette az általa kifogásolt számokat, köztük a székely táncokat, a piros csizmát és végül az utolsó éneket, mely nem szerepelt a programban. Vegyétek tudomásul – mondta –, hogy Magyarországon mintegy ötszázezer erdélyi él, akik rokonaikkal 2 millió embert jelentenek és ez a tömeg hihetetlen károkat okozhat az országnak.

Ezeket hallva C. *Daicovicu* reám hárította a felelősséget: „Na Bodor, mit csináltál”? kérdezte, pedig kérem, az előadott műsort ő is jóváhagyta. Meg kell mondanom, hogy mi valóban nem ismertük a magyarországi állapotokat, feszültségeket és én abban a pillanatban nem tudtam, hogy mit válaszoljak, néztem *Jancsó Elemérre*, majd *Tulogy Jánosra*, de ők elfordították a fejüket. És akkor *Kallós Miklóst* megszállta az ihlet: azzal kezdte, semmilyen csodálkozás nem lehet abban, ha a Babeş és a Bolyai egyetem együtteseivel emennek *Jaşiba* és ott a Babeş jobban megtapsolják, de abban sem, hogy a debreceni közönség a Bolyait tapsolta meg jobban, ne akarjunk természetes emberi megnyilvánulásokat hibának feltüntetni. És mi van abban kérem, hogy a lányok piros csizmában táncoltak, miért kell ettől megijedni? – kérdezte. Kolozsváron a Dermata-bőrgyár munkásai, ha bemutatnak egy kalotaszegi vagy egy székely táncot és a táncosok román nemzetiségűek, ugyanúgy öltöznek, mint ahogy itt a Bolyaista lányok öltöztek, de, ha román táncot mutatnak be és a táncosok történetesen magyar nemzetiségűek, akkor román öltözetet vesznek magukra és ezen senki sem botránkozik meg. Ez a magyarázat – akkor úgy tűnt – *Komócsint* és *Pulait* megnyugtatta.

Miként folytatódott a további program?

Debrecenben még megnéztük a Déri Múzeumot, a 400 éves Kollégiumot és a Csokonai Színházban az *Álarcosbál* című operát.

A negyedik és egyben az utolsó napot Budapesten töltöttük, vendéglátónk *Sóter István* oktatásügyi miniszterhelyettes és az Eötvös Loránd Tudományegyetem volt. De ez a nap sem telt el simán. Az történt ugyanis, hogy a debreceni diákok kikísértek bennünket az állomásra és ekkor C. *Daicovicu* azzal az ötlettel állt elő, hogy fejezzük ki a munkásosztály nemzetköziségét és közösen énekeljük el az Internacionálét, a „Föl-föl ti rabjai e földnek” című mozgalmi éneket. Az énekvezetőnk megadta a hangot és mi elkezdtük énekelni, hát kérem egyszer csak azt látjuk, hogy a körülöttünk álló debreceniek nem énekelnek és néhány taktus után elhallgatnak a mi diákjaink is. *Daicovicu* ekkor felszólította a tanárokat, hogy ki-ki ahogy tudja románul, magyarul, németül de fújja az éneket. Tehát kérem az történt, hogy a tanárok énekeltek, a diákok pedig hallgattak.

Budapesten is nagy kedvességgel fogadtak minket, minden tanár mellé egy kísérő csatlakozott az Eötvös Loránd Egyetemről. C. Daicovicu kísérője Tamás Lajos professzor volt, akivel ő az 1940-es évektől állandó vitában állt Dácia története, illetve a dákok–román kontinuitás kérdésében. Szerencsére Pesten a vita nem folytatódott és egész idő alatt barátságosan beszélgettek, az én kísérőn Tóth Zoltán professzor volt a román–magyar kapcsolatok kitűnő ismerője, aki tudomásom szerint az 1956-os forradalom idején a harcok áldozata lett. A diákok megtekintették az Országházat, a Budai Várat, a Halászbástyát, a Margitszigetet, a Népstadiont és meglátogatták az Eötvös Loránd Tudományegyetemet is.

Kolozsvárra hazatérésük után a román Securitate nem „érdeklődött” a Debrecenben és Pesten történetekről?

Hát kérem, ez volt a legnagyobb csodálkozásunk, az „elvtársak” nem jöttek, pedig el voltunk készülve a látogatásukra. Talán azért maradt el a velük való találkozás, mert Debrecenben ott voltak a Babeş, a román egyetem tanárai is. De meglepetésben azért volt részünk, ugyanis hazaérkezésünk után kb. egy héttel hivatott Gáll Kálmán az egyetem adminisztratív igazgatója azzal, hogy vendégünk érkezett Debrecenből. A megbeszélésen – a „vendégeinken” kívül résztvett Melegh Ferenc párttitkár, Balogh elvtárs a káderes, a tanulmányi igazgató – kiderült, hogy a debreceni vacsorán – állítólag – a karvezetőnk xenofóbiás megjegyzést tett, a magyarországi „elvtársak” azt kérték, hogy az illetőt távolítsuk el a Bolyairól. A karvezetőnk – akit mindnyájan korrekt, becsületes embernek ismertünk – határozottan tagadta, hogy Debrecenben vagy bármikor ilyen kijelentést tett volna, olyan személy sem akadt, aki ezt az állítólagos kijelentést hallotta volna. A vizsgálatot az egyetem tanulmányi igazgatója ad acta tette, de mindnyájunkat felháborított a debreceni „elvtársak” magatartása, akik ott nem szóltak semmit, majd lejönnek Kolozsvárra és bajt kevernek nekünk.

Ezek az „elvtársak” a magyar belügyi hatóságoktól jöttek?

Igen kérem, szóval nagyon csúnya dolog volt. Az illetőnek egyelőre a haja szála sem görbült, de 1959-ben a Bolyai és a Babeş egyetemek ún. „egyesítéskor” elbocsátották, tehát a magyarországi belügyesek közbelépésének mégiscsak lett következménye. Úgy látszik a debreceni közös vacsorán a tanárokon és hallgatókon kívül mások is részt vettek.

Mindennek ellenére a Bolyai Tudományegyetem első és egyetlen magyarországi (külföldi) útja tanárnak és diáknak egyaránt felejthetetlen élmény maradt, a diákok a kulisszák mögött történeteket alig érzékelték. A négy napról – a diákok között kialakult barátságokról, érzelmeinkről – Banner Zoltán írt a kolozsvári napilapban szép élménybeszámolót.⁷ Befejezésül őt idézem: „A hazafelé vezető út is tartogatott meglepetést, éjjel három órakor Püspökladányban (Pestről jövet) arra ébredtünk, hogy – Jó reggelt kívánunk, itt vannak a debreceni diákok! – Kétszáz debreceni barátunk utazott le Debrecenből saját pénzén, hogy még egyszer megöleljük egymást és újból megígérjük, hogy barátságunkat megőrizzük és segítjük egymást mindenkor...”

Az olvasási szokások változásai

Nagy Attila olvasáskutatóval beszélget

Székely András Bertalan

Dr. Nagy Attila az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi Módszertani Központja olvasáskutatási osztályának a vezetője. Megkértem, mutassa be a Honismeret olvasóinak a kutatóhely, illetve az elődeinek a múltját, kezdeteit, létrehozásának indítékait.

Harmincegy éve, hogy megalakult ennek az osztálynak az elődje. 1968. június 1-vel igénykutató csoportot hoztak létre a Széchényi Könyvtáron belül azért, hogy a statisztikai adatok

⁷ Banner Zoltán: Kolozsvár–Debrecen. Felejthetetlen négy nap. Igazság, 1956. V. 17.

mögé nézzen. Tehát ne csak egyszerűen azt tudjuk, hogy hány beiratkozott olvasója van a magyar könyvtáraknak és ebből hány a 14 éven aluli, hány a 60 éven felüli, és esetleg még a foglalkozás, iskolai végzettség szerinti megoszlásokat, hanem ennél egy kicsit többet tudjunk. Mi az, amit keresnek, mik a legfontosabb reakciók, mik a legfontosabb olvasói igények, társadalmi rétegenként, korcsoportonként és nemeként. Sok vihart, átszervezést átélünk, és szerencsére máig életben maradtunk. Többször táncolt borotvaélen a létünk, de ilyen-olyan segítséggel mindig túljutottunk a nagy veszedelmeken. Ma gyakorlatilag hárman vagyunk ezen az osztályon, ami azt jelenti, hogy ha lecsökkenten is, de fenn tudunk tartani egyfajta folytonosságot.

Miért fontos ez? Egész egyszerűen azért, mert 1940-es évek végétől már voltak bizonyos hasonló jellegű vizsgálatok és évtizedenként nem több, mint 3–4 kérdést megismételve, hosszú távú tendenciákat lehet felrajzolni arról, hogyan változik a magyar társadalom olvasással szembeni attitűdje, olvasási szokásainak az együttese. Ha szabad erről konkrétumokat mondani, akkor három dolog látszik itt nagyon markánsan, és rögtön hozzáteszem, hogy mind a három világtendencia. Nem magyar specialitás, hanem gyakorlatilag Közép-Európában és Nyugat-Európában nagyon-nagyon hasonlóan, Kelet-Európában egy kis másféppen, de Észak-Amerikában is hasonló módon zajlanak ezek a dolgok.

Az *első*, hogy ma Magyarországon egy felnőtt átlag napi három órát ül televízió előtt, könyvolvasással pedig ha 15 percet eltölt, az már nagyon jó, de inkább a 10 perces napi átlag jön ki. Ezek a tendenciák egyfolytában tartanak, tehát az adat amit mondtam, négy évvel ezelőtt igaz volt – ha most megismételnék a vizsgálatokat, valószínűleg a távolság tovább növekedne.

Harminc éve milyenek voltak az arányok?

Akkor gyakorlatilag a tévézés még éppen csak a kezdetén volt, Magyarországon. Húsz évvel ezelőtt a napi 1,5 óra volt jellemző, az olvasás 25–30 perc közötti idő volt. Ha a legerősebb motívumot, a szórakoztatást, a szórakozás, a kikapcsolódás motívumát érintem, 25–30 évvel ezelőtt a lakosság jó része bizony könyvet is azért vett a kezébe, hogy egy kicsit kiszabaduljon a mindennapok szorításából és elringassa magát. Ma ezt a napi szórakozást, a minden esti vérfürdőt ott kapja a képernyőn, és ez jelenti számára a kikapcsolódást. A jelzett tény azért egy kicsit idézőjelesen ironikus is, mert bizony harminc éve sokan Tolsztojt is, Hemingwayt is, Jack Londont is, Romain Rolandot is úgy vették a kezükbe, hogy jót fognak szórakozni. Azután amikor elolvasták, valami több maradt meg belőlük, mintsem az, hogy na, elmúlt az idő, és bumm, egy hétig jó estém volt.

A *másik* nagyon erős tendencia a haszonelvűség erősödése. Egyre nagyobb azoknak a könyveknek az aránya, amelyeket azért veszünk kézbe, mert egy adatot, mert egy „hogyan csinálnak” jellegű útmutatást szeretnénk kapni; ismereteket, nagyon hamar pénzre, haszonra váltható ismereteket szeretnénk kapni. Manapság Magyarországon gyakorlatilag minden harmadikként megjelent könyvnek ilyenfajta motívuma van. Úgy vélem, ez egyértelműen pozitív, mert nagyon sok minden van mögötte. Nemcsak az, hogy romlott az életszínvonalunk, és jobban rá vagyunk kényszerítve arra, hogy minden eszközzel kiegészítsük a jövedelmünket, hanem az egész magyar iskolarendszer. E téren, különösen az 1990-es évektől kezdődően, határozott változási tendencia tapasztalható, nevezetesen növekedett a középiskolába kerülők és a felsőoktatásban résztvevők aránya. Az itt tapasztalható változások ugyancsak az ismeretközlő irodalom felé taszítják, lökik az ifjúságot, a közép- és felsőfokon tanulókat. Másrészt pedig éppen az 1989-es változások hatását kell említenem, tehát amikor megtörtént Magyarországon Nagy Imréné újratemetése, amikor kikiáltották a köztársaságot 1989. október 23-án. Akkor ugyan még nem volt többpártrendszer, de a könyvkiadásban, az irodalomban már nagyon jól érezhettük, hogy megszűnnek a tabuk. Le lehetett írni történelmi visszaemlékezések formájában 1956-ot, 1944-et, 1945-öt, a hadifogságot, a világháború kezdetét és egyebeket. Azaz a szépirodalomnak az 1940-es évek végétől egészen az 1980-as évek végéig meglévő titkosbeszéd-funkciója eltűnt. Nem kellett allegóriák, metaforák mögé bújni ugye, nem kellett rejtjeles verset írni arról, hogy a gyilkosokat néven kell nevezni, a halottakat el kell temetni. Meg lehetett írni, ettől kezdve azonban a szépirodalom Magyarországon és egyáltalán ebben a régióban nagyon elbizonytalanodott. Sokkal könnyebb volt figyelmet

kelteni ezekkel az utalások, billegő kifejezésformákkal operáló versekkel és novellákkal, ahol az ember a többértelműséget nagyon hamar felfedezhette.

És végül a *leggyesztőbb változás* az olvasási szokásokat illetően az, hogy a szépirodalom iránt általában, mondhatni radikálisan csökken az érdeklődés, és ezen belül romlik a minőség. Ma Magyarországon minden harmadik kézbe vett könyv amerikai szórakoztató mű, Stephen King, Robin Cook és Daniel Steel, ők viszik el tehát a magyar olvasóközönség harmadát. 1996 nyarán volt utoljára országos ötezer fős vizsgálat az olvasási szokásokat illetően, és az abszolút listavezető, akit éppen olvastak az emberek, az Lőrincz L. László, aki a Vértfarkas éjszakája, vagy A megfajtott viking mocsara című „kiváló” könyveivel szerz népszerűséget. Utána következnek az előbb emlegetett amerikai szerzők. A negyedik helyen viszont ott van Rejtő Jenő, s a helyzet súlyosságára vall, hogy még ennek is örülhetünk, mert ezek nem egyszerűen kalandregények, hanem a pesti verbális humor sajátos zamatát hozzák.

Társadalmi rétegek szerint milyen különbségek mutathatók ki több évtized távlatában?

Először is azt kell mondanom, hogy a különbségek nemcsak társadalmi rétegenként vannak, hanem a tekintetben is, hogy férfi vagy nő-e az olvasó. Elmondhatjuk, hogy a nők minden korcsoportban többet, választékosabban, igényesebben olvasnak, mint a férfiak. És akkor is megvan ez a különbség, amikor azonos iskolai végzettségű csoportokat vetünk össze. A következő a település típusa. A gyerekek olvasni tudásától kezdve a felnőttek olvasási szokásait vizsgálva, a nagyváros-kisváros-község-kisközség létra szociológiailag jól értelmezhető adatsorrá áll össze. A legkisebb települések a leggyengébb eredményeket mutatják, és a legnagyobb településeken rendszerint a legjobbkat mutatják. Ennek sokféle oka van, a lakosság iskolázottságától foglalkozási összetételéig. Másrészt pedig az infrastruktúra, a községekben 20 évvel ezelőtt sem volt könyvesbolt. Ma már nemcsak könyvesbolt nincs a községeinkben, hanem sokszor a könyvtárak se nyitnak ki, fűtésre, világításra nincs pénz, ahol meg kinyitnak, ott a könyvbeszerzésre nincs pénz. Márpedig amelyik könyvtárat nem gyarapítják, ott az olvasók szép lassan elfogynak. Mindig az új könyvek iránt a legerősebb a kereslet.

Végül, de nem utolsó meghatározóként említem a regionális fekvést. Igenis van délnyugát-északkeleti tengelye Magyarországnak, amely tengely tulajdonképpen – persze nemcsak az olvasást illetően – határozottan két különböző régióra osztja az országot. Ezek az adatok az iskolázottságot, az öngyilkossági arányokat, a válási arányokat, az alkoholizmus mértékét is nagyon szépen megosztják, és ezzel együtt az olvasási szokásokat is. Persze ha így mondom, hogy északkelet-délnyugati átló Magyarországon, akkor óhatatlanul felmerül a felekezeti megosztás is. A nyugati régióban lakók, tehát a zömében katolikusok többet olvasnak, viszont az olvasmányszerkezetük kissé igénytelenebbnek tűnik. Sokkal hamarabb reagálnak az éppen divatos kommerszre. A keleti régióban kicsit konzervatívabb az ízlés, kevesebbet olvasnak, de a klasszikusok, a megmért és már bevált értékek megtartása jól érzékelhetően kitapintható.

Tudom, hogy a határon túli magyarok olvasáskultúrájával is hosszú ideje foglalkozik az osztály, vajon ott is ugyanezek a tendenciák, vagy némiképp különböznek?

Nagyon érdekes, hogy a határokkal szétszabdaltság ellenére a Kárpát-medence az Kárpát-medence... Tehát amit elmondunk a Tiszántúlról, azt Erdély felé haladva is többé-kevésé elmondhatjuk, és amit elmondunk a Dunántúlról, azt többé-kevésbé a Felvidékről, vagy legalábbis a Csallóközről el lehet mondani. Ezzel együtt természetesen a szlovákiai magyarság kissé polgárosultabb olvasmányszerkezettel rendelkezik, mint a székelyföldi magyarság. Legelőször 1991-ben szereztünk be adatokat a határon túli területekről, és drámai módon tapasztalhattuk, hogy a hetven évvel ezelőtti trianoni döntés után is milyen erős kulturális szálak kötik össze a magyarságot. A határok föllazulásával, a romániai rendszer-változás bekövetkeztével azt kell tapasztalnunk, hogy most már nem kell kocsiban, háti-zsákban, dugva vinni a könyveket, szabadabban kerülnek át. Ez esély is, meg veszély is. Tudniillik, amit mi Magyarországon amerikanizálódás címen tapasztalunk tévéműsorban, moziválasztékban, öltözködésben és olvasási szokásokban, az bizony a Székelyföldön is megjelenik. A tévécsatornák választékának növekedésével bizony a Duna Televízió az első egy-két évben óriási dominanciája már Erdélyben is visszaszorulóban van, és a kereskedelmi csatornák, illetve a rockzenét, popzenét közvetítő csatornák népszerűsége növekszik. Azaz együtt mozog ez régió a nagy nemzetközi tendenciákkal, kis késéssel, kis lemaradással.

Ezek szerint egyéb médiumok befogadás-vizsgálatával is foglalkoznak, nem csupán az olvasással?

Ezek inkább kiegészítő információk csak, persze rendszeresen kérdezzük a szabadidős tevékenységekről és a kedvenc tévéműsorokról, ezek azonban csak háttérinformációként állnak rendelkezésünkre. Nem analizáljuk, nem boncolgatjuk olyan részletesen, mint az olvasási szokásokat, nem is kapunk rá pénzt. Persze érdekelné minket, de hát a megrendelő dirigál.

Lemérhető-e különbségek a fiatalabb és az idősebb korosztály olvasási szokásai között?

Nem is a mi eredményünk, hanem az Országos Közoktatási Intézet adatai, amik e téren hihetetlenül fontosak. Mindaz, amiről eddig beszéltem, a gyermektársadalomban is tetten érhető, ami aggodalomra ad okot. Az a létra, amiről az elején szó esett, hogy a település típusától is függ pl. a gyerekek olvasni tudása. Nem is, hogy mit szeretnek olvasni, csak hogy mennyire értik meg a szöveget. Az utóbbi években mért adatok szerint az eddig is meglévő távolságok növekedtek, vagyis a városban, nagyvárosban lakó gyerekek eredményei javultak, a községekben lakóké pedig romlottak.

Ez ugyanaz a jelenség, mint amit a gazdasági területen latinamerikanizálódásnak mondunk: hogy érzékelhető a kultúra területén is a társadalom kettészakadásának reális veszélye, s ennek konkrét jelei már ma kitapinthatók. Egész egyszerűen azzal, hogy megszüntetik a községek iskoláit és megszüntetik a könyvtárait. Ha a gyerekek közelében nincsenek könnyen, gyorsan elérhető könyvek, akkor kevesebbet fognak olvasni, ha kevesebbet olvasnak, akkor gyengül az olvasási képességük, ha rosszabbul tudnak olvasni, rosszabb lesz az iskolai eredményük, tehát kevésbé fognak továbbtanulni, nagyobb eséllyel lesz belőlük munkanélküli és deviáns.

A Honismeret olvasói bizonyára arra is kíváncsiak, hogy a helytörténeti irodalom iránti érdeklődés terén lemérhető-e valamiféle változás?

Valljuk be, sokáig csak egy nagyon szűk szakmai kört érdekelték az ilyen típusú könyvek, monográfiák. Az utóbbi időben – a krónikaírási kedv növekedtével – az emberek érdeklődése is ébredzik az őket közvetlenül érintő kötetek iránt, a könyvtárak polcaira is kikerül ez az irodalom, az ott élők nem egyszer helytörténeti gyűjtemények létesítésén is fáradoznak. A Magyar Könyvtárosok Egyesületén belül is fontosnak éreztük e kérdéskört, ezért mintegy két éve létrehoztuk a helytörténész könyvtáros kollégák külön szekcióját. S nem elhanyagolható vonatkozás, hogy a határon túl, ahol nagyobb nyomás nehezedik nemzetrészeinkre, az ellen-erők is erősebbek, következőképp a nemzeti önismeretet gyarapító irodalom – benne a helytörténeti, honismereti jellegű könyvek sora – azonosság-erősítő funkciója talán érzékelhetőbb, mint az anyaországban.

Bücsűzöl afelől érdeklődöm, hogy a kutatási eredményeket mi módon tették eddig közzé, mely kötetekben olvashatók ezek az eredmények?

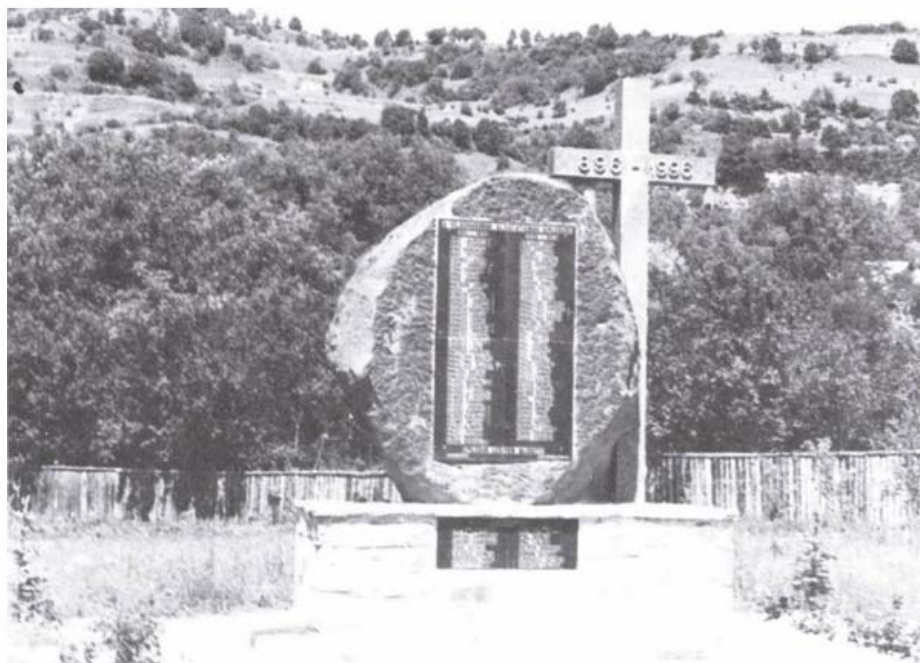
Hála a pályázati rendszernek, legújabban a Nemzeti Kulturális Alapnak, amelyet 1993-ban még az Antall-kormány hozott létre, sikerült egy-egy fontos kutatáshoz pénzt szerezni. Így egy-egy könyvünkkel azt hiszem, nemcsak azt dokumentáljuk, hogy élünk és létezőnk, hanem a pedagógusképzésben tananyagként, oktatási segédletként is szereplünk. Két kiadványunkra különösen büszke vagyok, az egyiknek az a címe, hogy *Olvass nekem – Kalauz szülőknak, óvónőknak, tanítóknak a gyermekkönyvek útvesztőjében*. Ez a könyv jórészt annotált bibliográfia, életkorcsoportok szerint válogatva az utóbbi évek legjobb könyveit ajánljuk szülőknak, pedagógusoknak, hogy mit adjanak a gyerekek kezébe. Az első 80 oldal viszont csak arról szól, hogy hogy szeretessük meg az olvasást már óvodáskorban, már csecsemőkori, már születés előtt. Ez nem humor, hanem a legújabb eredmények nagyon is pontosan mutatják, ahogy Kodály mondta, hogy a gyerek zenei nevelését kilenc hónappal a születés előtt kell elkezdeni, ugyanúgy igaz, kísérleti tények igazolják, hogy az áldott állapotban lévő anyát, ha a gyereke gondolva a kezüket a hasukra teszik, és énekelnek, verset mondanak, akkor szülés után a gyerek ugyanezekre az énekekre, ugyanezekre a mesékre a sírását abbahagyja, odafigyel, megbékül. Tehát az első 80 oldal arról szól, miként kell olvasni, hogy kell a gyerekekben az érdeklődést felkelteni, a tévé irtózatosságon ellensúlyozandó.

A másik ugyancsak nemrégiben megjelent kötetünk címe: *A többkönyvű oktatás felé – Könyvés könyvtárhasználati módszerek, példák*. A kötetben magyartanár, matematika-, fizika-, énektanár, iskolai könyvtáros, természetesen főiskolai és egyetemi oktatók is, arról beszélnek, hogy hogyan lehet a tankönyveken kívül a gyerekek olvasási készségét fejleszteni pl. fizikából.

Fantasztikus volt, amikor egy konferencián ez a fizikatanár elmondta nekünk, hogy ő is azok közé tartozott, akik nem elégedtek meg a fizikát úgy tanulni, hogy csak a tankönyvből szerezték az ismereteket, hanem érdekelték a részletek is. Így rátalált Simonyi professzor A fizika kultúrtörténete című csodálatos könyvére, azután amikor tanár lett, pontosan érzékelt, hogy ugyanaz történik a tanítványai körében, mint amikor ő ült ott a padokban. Nevezetesen, hogy a fizikát a gyerekek negyede-harmada érti, élvezi, a fele-kétharmada pedig retteg tőle, és riadtan néz, hogy vajon a példamegoldások alól hogy lehetne kibújni. Azaz rájött, hogyha a fizikaórákat a könyvtárban tartja, és időnként a tankönyv mellé odaadja a gyerekeknek A fizika kultúrtörténetének két oldalát, öt oldalát, akkor az a gyerek is sikerélményhez jut, aki a példákat nem tudja jól megoldani.

A szóban forgó könyvvel és cikkek sorozatával próbálunk változtatni a magyar pedagógusképzés szellemén, nevezetesen, hogy az olvasásitanítás nem kizárólag az elsősztályos tanító néni dolga, az nem kizárólag a magyartanár vagy a könyvtáros dolga, hanem a tantestület egésze a felelőse. Milyen mértékben sugározza a fizika-, kémia-, földrajz-, a tornatanár beszédmódja, stílusa, feladatainak az összképe; milyen mértékben sugározza azt a gyerek felé, hogy legyél kíváncsi a világra, ne elégedj meg azzal, hogy egyetlenegy érvényes tudás létezik, az, ami a tankönyvbe van bezárva, mert ezzel becsapjuk magunkat. A korábbi időszakban, azaz amíg úgymond szocialista iskolarendszer volt, addig az egykönyvűség volt a jellemző és többet között ennek is isszuk ma a levét. Ugyanis tanáraink döntő többségének most, amikor majd a tantervek összeállításánál a felelőség 30–50 %-a az ő kezükben lesz, hiszen tőlük függ, hogy mit tanulnak a gyerekek, most derülnek ki a hiányok: – igaz, hogy nem szerette az eddigi tankönyvét se, de nincs ötlete, mit adjon helyette.

Szerteágazó munkájukhoz további erőt és ami nem elhanyagolható: megfelelő eszközöket kívánok.

Bodó Levente: Hősök emlékműve (Máréfalva, 1996.)

Miért okoz bennem hiányérzetet a népi építkezés kortárs kutatása?

Mint a székely népi építkezés amatőr kutatója szeretném néhány megfigyelésemet megosztani a közösséggel a kutatás metodikájával kapcsolatban.

Én az építész-szakma felől közeledtem a néprajz felé. A néprajzos szakirodalom ismeretének szinte teljes hiányában kezdtem a (dián) megörökítésre alkalmasnak vélt telkeket és épületeket kiválasztani.

A válogatás nyilvánvalóan építész-szerkezettani, technológiai elvek szerint történt eleinte és ezzel párhuzamosan, fokozatosan kerültek előtérbe a néprajzi-népismereti szempontok. Ma már – immár 25 éve járom a Székelyföldet – számomra élesen különválnak a kétféle szemlélet és megközelítésmód.

A klasszikus néprajzos megközelítésmód az elmúlt évszázad folyamán elsősorban homlokzattani, díszítőművészeti, aránytani, funkcionális oldalról közelítette meg a népi építkezést. Rengeteg leírást olvashatunk faragásokról, nyíláskeretekről, a formákról és díszítőményekről, magáról a székelykapuról, a helységek felfűzéséről, lakásberendezésekről, bútorozásokról és a tárgyokról. Nem vitatván ezeknek a közléseknek a fontosságát, mégis úgy érzem, hamarabb beszélünk egy fának a lombozatáról, virágairól, mint a törzséről és a gyökeréről. Nyilván azért, mert az a szembetűnőbb, az a könnyebben megragadható. A másik – nem tagadom, hogy a szívemhez közel állóbb – megközelítésmód az elsősorban szerkezeti-technológiai, építész-szakmai megközelítésmód. Mert – durván leegyszerűsítve – a többi „csak” díszítőmény.

A tüzelőberendezés házon belüli elhelyezése, illetve típusa szinte az egyetlen kor meghatározási lehetőség korstílusjegyek híján. Az alkalmazott alapozási mód, a felhasznált anyagok, az alkalmazott statikai rendszer, burkolatok, héjazatok, felületképzések – mint megannyi jel, üzenet a szakértő szem számára.

A faanyag megmunkálása, fakötések, a fém kötőelemek használata, gerenda, palló, deszka, léc, szőrös deszka, drányica, zszindely, kátrány vagy bitumenes lemez más és más világ. Semmi nem véletlen, minden szigorú logikai és szerkezeti rendbe szedve, ha a faépítkezésről beszélünk. A folyók terén és az alföldeken? A vályog különböző formái, vertfalak, paticsfal, valatogfal és a többiek. A különféle borított és borítatlan pórfödémek választékos formái.

És az egész nem elválasztva a falusi társadalomtól. Innen jönnek a különféle településtípusok, az alkalmazott mezőgazdasági technológiából a telekredezés és az épületek alaprajzi elrendezés – változatai, funkció. Úgy vélem ez a helyes sorrend és nem a karospadnál, mestergerenda-évszámánál, virágzásnál kezdődik.

Sokan beszéltek és beszélnek az erdőről, általában és messziről, az egészet emlegetve. Az egyes fák összességeként előállítva az erdőt, megvizsgálva az egyes fát is, ez számomra más megközelítés.

Összefoglalva, örvendének annak, ha a népi építkezéssel foglalkozni kívánó „profi” néprajzosok legalább technikai szinten, legalább a terminus technikusok, a tolvajnyelv elsajátításával megismerkednének az építészettel, mert amíg az építőmester, az építmény és kutatója nem beszélnek egy nyelven, addig bizonyos szempontból csupán a publikációk darabszáma nő majd. Amíg mi, a téma szerelmesei nem ugyanazt értjük bútú, tükrös metszet, kváder, mezgés, kétnyelű kés, cigányszög, nyílt tűzhely, macskafa, andrásolás, hézagléc alatt, a szakmai jellegű beszélgetéseink, vitáink sok szempontból felszínesek maradnak.

Egy embert ismertem idáig aki nem volt építész, mégis, különösen az erdélyi népi építkezés bemutatása terén iránymutatót, maradandót alkotott. De ez az ember olyan szinten rajzolt, hogy mindaz tiszta vonalakkal, világosan azonosíthatóan előttünk áll aminek esetleg építész szempontú részleteit szavakkal leírni nem tudta. Dr. Kós Károly csak néhány éve távozott közülünk. Isten éltesse emlékét és a keze nyomát.

Jáger Attila

Százéves a miskolci Herman Ottó Múzeum

A Herman Ottó Múzeum 1999-ben ünnepli alapításának 100-ik évfordulóját. Az intézmény 1962-től a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei önkormányzati fenntartású múzeumi szervezet központja. 16 múzeum, emlékhely és kiállítóhely tartozik szakmai-gazdasági irányítása alá, úgymint a *tokaji, szerencsi, forrói, putnoki, sátoraljaújhelyi és mezőkövesdi tájmúzeumok*, a széplalmi *Kazinczy Emlécsarnok*, a lillafüredi *Herman Ottó Emlékház* és a *Diósgyőri Vár* szomszédságában lévő *Déryné-ház*, mint emlékhelyek. Továbbá két galéria és egy szakgyűjtemény: *Sárospataki Képtár*, putnoki *Holló László Galéria*, a mezőkövesdi *Mezőgazdasági Gépek Múzeuma*. Kiállítóhelyként üzemel a *Diósgyőri Vár*, a *Kékedi-* és a *Páncsi Kastély* és az ősi *Papszeri múzeum-épület* Miskolcon, amelyben 4 állandó kiállítás várja az érdeklődőket.

A múzeum rangja, a magyar múzeumügyben elfoglalt helye, betöltött szerepe mindenekelőtt gyűjteményei és szakalkalmazottai tudományos tevékenységének eredményei alapján minősíthető. A Herman Ottó Múzeum gyűjteményi raktáraiban több mint félmillió egyedileg nyilvántartott műtárgy található. Az ásvány- és kőzetgyűjtemény Kárpát-medencei anyaga a legteljesebbnek tekinthető hazánkban. A régészeti kollektívó pedig – amely különösen az autópálya-feltárások révén fejlődött dinamikusan – nagyságát tekintve a második legnagyobb az országban. A képzőművészeti gyűjtemény olyan anyaggal rendelkezik, amelyből a magyar nemzeti festészet története hiányosságok nélkül bemutatható Mátyóki Ádám-tól az 1940-es évek végéig. Hasonló feladatra csak a Magyar Nemzeti Galéria vállalkozhat saját gyűjteményeiből. A numizmatikai gyűjtemény a harmadik-negyedik legjelentősebb, s ami különösen figyelemreméltó az, hogy egyik kiemelkedő anyagegyüttese az ókori éremgyűjtemény. A néprajzi-történeti és irodalomtörténeti gyűjtemények alapján véve lokális jelentőségűek, de mindegyik tartalmaz olyan részegységeket, amelyek mindenképpen országos jelentőségűek. Így a matyótság népművészetét reprezentáló textil- és viseletgyűjtemény, vagy az észak-magyarországi üvegthuták és kőedénygyárak termékei.

A tudományos feldolgozó tevékenység az 1950-es évektől tölt be meghatározó szerepet a múzeum életében. Ezt megelőzően csak egyetlen szakképzett munkatársa volt az intézménynek, amely néhány évkönyvet és kiállítási katalógust jelentetett meg csupán. 1955-ben indult útjára *A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*, majd 1957-ben a *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* című napjainkig évenkénti rendszerességgel megjelenő periodika. Mellettek egy-egy korszak igényeihez igazodva, több más sorozat is született, amelyek rövidebb-hosszabb életűnek bizonyultak (*Néprajzi Kiadványok*, *Borsodi Kismonográfiák*, *Documentatio Borsodiensis* stb.) Ha a kiadványokat számba vesszük, akkor megállapítható, hogy az utóbbi két és fél évtizedben 200 kötetet jelentetett meg az intézmény. E monográfiák, tanulmánykötetek elsősorban a múzeum munkatársainak kutatási eredményeit tették közzé. Napjainkban három múzeumi periodika, az *Évkönyv*, az *Officina Musei* és a *Topographia Mineralogica Hungariae* lát évenkénti rendszerességgel napvilágot. Ezek a cserekapcsolatok révén 150 hazai és 100 külföldi múzeum, kutatóhely könyvtárába jutnak el, csereanyaggal gazdagítva a Herman Ottó Múzeum könyvtárát, amely több mint 100 ezer kötetes és az elmúlt években olyan jelentős gyűjteményekkel is gyarapodott, mint Gunda Béla és Wellman Imre könyvtára.

A vázlatosan bemutatott mai múzeumi kép kialakulását is nyomon követhetjük majd azon a kiállításon, mely a Herman Ottó Múzeum centenáriumi rendezvénysorozatában 1999 májusában nyílik Miskolcon. Az elmúlt évszázadra visszatekintve 6 nagy korszak határozható meg a miskolci közgyűjtemény történetében. Az első az alapítástól 1918-ig tart, amikor a múzeum egyesületi közgyűjtemény volt és a fennmaradásáért folytatott küzdelmet. A második szakaszban 1918–1949 között Miskolc városa és Borsod vármegye közösen tartotta

fenntartású múzeumot, amely ekkor vette birtokba teljes egészében az Avas hegy alatt álló egykori református iskola teljes egészét. 1950–1962 között, az államosítást követően a múzeum központi irányítás alá került és a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja utasításainak megfelelően végezte tevékenységét. Az 1953-tól már Herman Ottó Múzeumnak nevezett intézmény tevékenységi köre az 1950-ben létrejött Borsod-Abaúj-Zemplén megye Hernádtól nyugatra eső területeire terjedt ki, a keleti részeken a sárospataki múzeum látta el a feladatokat. A Herman Ottó Múzeum történetének negyedik korszaka az intézmény megyei fenntartásává válásával (1963) kezdődik, amikor – az országban egységesen – létrejött a megyei múzeumi szervezet, melynek súlyos elhelyezési gondjai oldódtak meg, amikor 1973-ban a gyűjtemények egy része és az igazgatóság a Megyei Könyvtár megüresedett épületébe költözött.

1973–1989 a Herman Ottó Múzeum eddigi történelmének fénykora. Szabadfalvi József igazgatósága idején kiteljesedett a megyei múzeumi szervezet, szakmai-tudományos eredményei alapján nemzetközi hírűvé vált a Herman Ottó Múzeum. Az utolsó periódusban, önkormányzati tulajdonba kerülve, a múzeum az útkeresés jegyében végezte tevékenységét. A finanszírozásból fakadó kettősség, a megváltozott körülmények szinte napi feladattá tették a szakmai munka szponzorálását, ugyanis a fenntartó által nyújtott költségvetés pusztán a munkabérek és a fenntartási költségek kifizetését teszi lehetővé.

A Herman Ottó Múzeum történetének főbb korszakaiban a szakmai, tudományos és közművelődési tevékenység jellemző jegyei is jól megragadhatók. Miskolc város múzeuma – amelyet 1953-ig *Borsod-Miskolczi Múzeumnak* neveztek – a polgárság lelkesedésének köszönhetette megszületését. A városban a kiegyezés után erős közművelődési mozgalom bontakozott ki, mely a *Borsod-Miskolczi Közművelődési Egyesület* megalakulásához vezetett 1893-ban. Az egyesület rövidesen *Közművelődési és Múzeumi Egyesületté* bővült azzal a céllal, hogy a polgárság művelődésének elősegítésén túl könyvtárat, képtárat és múzeumot is alapítson. A Múzeumi Egyesület 1899 elején döntött a *Borsod-Miskolczi Múzeum* megalapításáról, amely az Avas alatti régi, református iskola néhány termét vehette birtokba. A várakozáson felüli közadakozás eredményeként egy év alatt annyi műtárgy gyűlhetett össze, hogy 1902 októberében már megnyílhatott az első kiállítás, amelynek szenzációja az a mamutagyar volt, amelyet a MÁV fűtőház építésekor találtak 1900-ban. Hosszúsága 338 cm volt, mindmáig a Magyarországon előkerült leghosszabb lelet. A kiállítás sikere újabb és újabb adományozásra ösztönzött. Ezek közül mindenképpen Mezőkövesd város és Megegyász község felajánlása volt a legjelentősebb. A matyó főváros egy matyó szoba teljes berendezésével, Megegyász pedig a templom bővítése során lebontott 1735-ből származó festett mennyezetdeszkákkal gazdagította a múzeumot.

1907-ben döntő fordulat következett be a már 5 termet elfoglaló intézmény életében. Ekkor választották meg múzeumőrnek a kiváló numizmatikust *Leszih Andort*, aki egészen 1949-ig betöltötte ezt a tisztet és az egyetlen fizetett alkalmazott volt. Leszih egy olyan programot fogadtatott el a múzeumot felügyelő *Múzeumi Bizottsággal*, amely tudományos megalapozottságú és egyben hosszú távú, komoly eredményekre feljogosító volt. Négy fő feladat valótársítását tűzték célul. Nagyon helyesen az őskori kutatások kaptak prioritást. A büki barlangok és az Avas hegy kovakőbányáinak feltárásával a Herman Ottó felvetése nyomán kibontakozott tudományos viták kívánták eldönteni, hogy valóban élt-e ősember a város helyén és környékén. A másik célkitűzés a néprajzi gyűjtések és kutatások serkentésére irányult egy jövőbeni *Felső-magyarországi Néprajzi Múzeum* alapítása reményében. A néprajzi gyűjtőmunkára *iff. Kóris Kálmán és Istvánffy Gyula* személyében kiváló szakembereket sikerült felkérni. Megkezdődött Borsod növény- és állatvilágának feltérképezése is és a jellemző fajok begyűjtése. A munkálatokat a kiváló természettudós *Budai József* irányította. A múzeum negyedik feladata, a magyarországi forgalmi pénzek gyűjtése pedig a múzeumőrre, *Leszih Andorra* várt. Az 1907-ben meghatározott szakmai-tudományos programok valótársítása igen eredményes volt. 1918 után csupán a programok némi módosítására volt szükség. Leszih kiterjesztette gyűjtését az első világháborús katonai jelvényekre és szükségpénzekre is. A néprajzi kutatásokba a dél-borsodi és a büki területeket is bevonták. Az 1934-ben rendezett Országos Református Egyházművészeti kiállítás arra ösztönözte Leszihet, hogy kezdeményezze a használaton kívüli egyházművészeti tárgyak megszerzését. Így kerültek a múze-

umba a kistokaji egyház úrasztal terítői, a rudabányai templom gótikus vaskapuja, a csokvamányi templom faszobrai és a rakacai ikonosztázion.

A második világháború előestéjén a múzeumnak 79 934 leltározott tárgya volt, melyből 21 242 volt a könyv. Említésre méltó, hogy 1950-ig a múzeum volt a város egyetlen nyilvános könyvtára, melynek anyagát aztán át kellett adni a létrejött Megyei Könyvtárnak. A múzeum levéltárából arra a megállapításra juthatunk, hogy 1941–1945 között nem gyarapodott a múzeum. A Felvidék visszacsatolása után cseréket bonyolítottak le a Kassai Múzeummal, abaúji anyagokért borsodi régészeti leleteket sikerült megszerezni. A múzeumi levéltár arról nem szól, hogy károsodás érte volna a múzeumot a második világháborúban. Pedig 1949 végére csak 59 540 műtárgya és könyve volt az intézménynek. Tehát több mint 20 ezerrel csökkent a gyűjtemény.

A múzeum történetének 1950-től 1973-ig terjedő időszakában a levéltári források és az intézménytörténeti dokumentáció alapján nem ragadhatók meg olyan határozott elképzelések, mint a század első felében. A Leszih Andort felváltó *Varga László* igazgatósága idején (1950–1952) a gyűjtemények átteltározására került sor. *Komáromy József* igazgatósága (1953–1969) kezdetén alkalmazták az első szakképzett muzeológusokat, elsősorban a régészet és a néprajz területén. Ennek hatására a két gyűjteményben dinamikus növekedés következett be. A történeti gyűjteményt főként ipar- és munkásmozgalom történeti tárgyak és dokumentumok gazdagították. 1961-re már 68 ezernél is több volt a leltározott anyag száma, ami azt jelenti, hogy – a könyvtár már említett átadását figyelembe véve – mintegy 10 ezer új régészeti, néprajzi és történeti tárgy került a múzeumba. A régészet kiemelkedő gyarapodása a diósgyőri vár ásatásainak megindulásával és a kötelező leletmentésekkel következett be. A leletmentések közül említésre méltó az Ózd-centeri urnás temetkezési hely feltárasra. A néprajzi gyűjteményt gazdagító műtárgygyűjtesek közül a palóc-vidék tárgyi kultúráját reprezentáló emlékegy, a kovácsmesterség szerszámai és termékei, valamint a Bükk vidékének fafaragásai voltak figyelemre méltóak. Ekkor alapozták meg a történeti gyűjtemény fegyverkollekcióját, főként a MÉH-be szállított „hulladék” folyamatos figyelemmel kísérésével, s ekkor gyűjtötték össze a XVIII–XIX. századi bükki üveghuták emlékegyét is.

A század első felében a kiállításokon valamennyi műtárgy bemutatására törekedtek, vagyis a raktár egyben kiállítótér is volt. 1950 után a múzeumépület emeleti részén már önálló kiállítások készültek, egyelőre időszakos jelleggel. A kiállítások túlnyomórészt a helyi politikai szándékokat fejezték ki, kisebb részben voltak csak szakmai jellegűek, mint a megye régészeti emlékeit, a Bükk élővilágát és a Miskolc város történetét bemutató tárlatok.

Az 1960-as évek második felében súlyos helyzetbe jutott a múzeum. Túlzsúfolt helyiségeiben lehetetlenné vált a raktározás és a feldolgozó munka, s 1967-től a kiállítások is szüneteltek, miután a múzeumépület Szinva-patak felőli részén a fal mintegy 10 m hosszúságban bedőlt, maga alá temetve egy terem teljes anyagát. Ekkor ajánlották fel a múzeumnak a Megyei Könyvtár épületét, amelyet akkor vehet birtokba, ha a könyvtár új épülete elkészül és az intézmény átköltözik. Erre még több mint 6 évet kellett várni, ami azt jelentette, hogy a zsúfoltság még elviselhetetlenebbé vált, mivel ebben az időszakban óriási mennyiségű régészeti leletanyag került be *Kemenczey Tibor* és *Végh Katalin* intenzív leletmentő- és feltáró munkája eredményeképpen.

1973-ban *Szabadfalvi József* igazgatóságának kezdetén vette birtokba a múzeum a könyvtár volt épületét, s ezáltal átmenetileg javultak a raktározási körülmények, a munkafeltételek. Amíg az 1960-as évek végén csak 2–3 muzeológus dolgozott az intézményben, 1975-re már 7, s ez a szám folyamatosan emelkedett. Az új munkatársi gárda első sikeres bemutatkozása 1974 végén történt meg. *Az ember és munka* című állandó kiállítással. 1973–1989 között a miskolci múzeum az ország legjelentősebb közgyűjteményei közé küzdötte fel magát. Ez a látványos hálózati fejlesztés mellett alapvetően annak köszönhető, hogy sikerült megteremteni a hármas múzeumi alaptervekenység, a gyűjtés, a tudományos feldolgozás és bemutatás szinte harmonikus összhangját. Az 1960-as évek végén 9 intézmény tartozott a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Szervezetbe, az 1980-as évek második felében már 23. A mai Borsod-Abaúj-Zemplén megyét alkotó történeti vármegyék központjaiban tájmúzeumok nyíltak az adott térség igényeinek kielégítésére. A tájmúzeumi hálózathoz emlékhelyek, kiállítóhelyek, tájházak csatlakoztak teljesebbé téve a múzeumi szolgáltatá-

sokat. A Herman Ottó Múzeum tudományos műhellyé válását a nagyleptékű kiadványozás és a nemzetközi jelentőségű tudományos konferenciák fejezték ki leginkább. Az intézményt a szakember-ellátottság, a szakmai-tudományos tevékenység alapján Észak-Magyarország legjelentősebb társadalomtudományi kutatóbázisaként tartották számon. A gyűjtőmunka eredményességét többek között az ispánsági- és nemzetségi központ feltárások, a jelentős képző- és iparművészeti hagyatékok (Petró-gyűjtemény) megszerzése bizonyítják. 1989-ben több évtizedes lemaradás pótlására ismét megindult a természettudományi muzeológiai tevékenység, amelynek eredményeként napjainkra kialakult az egyik legjelentősebb hazai közet- és ásványgyűjtemény.

Az utóbbi évtizedben ugyanazok a válságtünetek jelentkeztek a Herman Ottó Múzeum életében is, mint általában a magyarországi múzeumokban. A fenntartó által nyújtott támogatás nem teszi lehetővé a színvonalas szakmai-tudományos munka végzését. Így egyre meghatározóbbá válnak a pályázatok, a külső támogatások, amelyek bizonytalansága miatt a hosszú távú tervezés elképzelhetetlen. A gazdasági körülmények hatására az 1990-es években szükségessé vált a múzeumi hálózat szűkítése, másrészt a teljesíthető gyűjtő- és tudományos feldolgozó munka fő irányainak meghatározása. Így vált fő feladattá a magyar honfoglalás régészeti emlékeinek gyűjtése, feldolgozása és Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészetének beható tanulmányozása. Mindkét kiemelt tudományos program eredményesen zárult. 1995-ben a Herman Ottó Múzeum központi épületében nyílt meg a honfoglalók tárgyi emlékéanyagát felvonultató „...őseinket felhozád” című, reprezentatív kiállítás, amelyet a Nemzeti Múzeumban, majd több külföldi múzeumban is bemutattak. Napvilágot látott a honfoglalás karosi emlékeit bemutató monográfia is. A népművészeti kutatások számos kiemelkedő értékű népművészeti alkotással gazdagították a néprajzi gyűjteményt és a kutatómunka lezárásaként megjelent a *Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete* című monográfia.

Az elmúlt két év múzeumi tevékenysége a Herman Ottó Múzeum centenáriumi rendezvényeinek előkészítésével, szervezésével telt. A múzeum alapításának 100-ik évfordulójára egész éven át tartó gazdag programmal készült az intézmény. A tervezett kiállítások közül az egyik – a látványosságra törekedve – a múzeumi aranykincsek felvonultatásával és napjaink aranyművességének bemutatásával készül, nagy közönségsikert remélve. A másik kiállítás a Herman Ottó Múzeum történetét mutatja majd be és gyűjteményeinek legjelesebb darabjait sorakoztatja fel. A kiállításhoz kapcsolódva jelenik meg *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* jubileumi kötete, melynek szerzői a múzeum volt és jelenlegi munkatársai, illetve azok a tudósok, akik kötődtek az intézményhez. A kiállításhoz kapcsolódó másik kiadvány pedig a Herman Ottó Múzeum műkincskatalógusa lesz, ami a maga nemében egyedülálló próbálkozásnak minősülhet. Több tudományos konferencia teszi majd teljessé az ünnepségsorozatot, így többek között az országos múzeumigazgatói értekezlet is. A szakmai konferenciák, talán segítséget nyújtanak a jövő múzeumi feladatainak meghatározásában, a XXI. századi múzeumi kép felvázolásában.

Veres László

A VIII. Országos Honismereti Kiadványszerkesztői Konferencia

A honismereti és helytörténeti kiadványok szerkesztőinek országos találkozója Zamárdiban rendezték meg 1998. szeptember 25. és 27. között. Az indián nyár csodálatos ragyogása lehetővé tette az első két nap programjának szabadterei lebonyolítását.

Az ország minden részéről összegyűlt több mint 40 honismereti szakembert dr. Király Lajos, a Somogy Megyei Honismereti Egyesület elnöke köszöntötte, hangsúlyozva a tanácskozás időszerű programját: *a honismeret és közélet kapcsolatát*. Kiemelte azt a nemes értelemben vett lokálpatriotizmust, amely a honismereti kiadványok szerkesztőinek munkáját meghatározza.

Dr. Kolber István, a Megyei Közgyűlés elnöke elfoglaltsága miatt nem tudott jelen lenni a rendezvényen, így helyette Kiss Tiborné főtanácsos nyitotta meg a tanácskozást. Megnyitójában szolt többek között arról, hogy egy falukrónika tulajdonképpen haza kicsiben, értékes része nemzeti tudatunknak.

Dr. Kanyar József, a Honismereti Szövetség örökös tiszteletbeli elnöke megnyitójában utalt arra, hogy a magyar honismereti mozgalom méltán tekinthető a nagyhirű, 1943-as balaton-szárszói tanácskozás örökségének.

A program hivatalos megkezdése előtt ünnepélyes, kedves gesztus következett. Dr. Kanyar József Somogy megyei honismereti aktivistákat jutalmazott: Honismereti oklevelet, illetve emlékplakettet kapott *Friesz Kázmér* (Zamárdi), *László István* (Balatonszentgyörgy), *Róka Gyula* (Siófut), *dr. Koltay Péter* (Szőlősgyörök), *Mihály Gyula* (Kötcese), *Horváth Aladár* (Balatonboglár), és *dr. Sipos Csaba*, a Somogyi Honismeret felelős szerkesztője.

Ezután megkezdődött a tanácskozás, Gálné Jáger Márta, a Megyei Honismereti Egyesület alelnöke vezetésével.

Először Halász Péter, a Honismereti Szövetség elnöke emelkedett szólásra. Előadásának címe: Honismeret és közélet az írott és elektronikus sajtóban. Vizsgálódásaiban elsősorban azt helyezte középpontba, hogy a társadalom szolgálatában a honismeret tud-e municiót adni? Mai, értékromoló korunkban már az is siker, ha a honismeret jelen van a sajtóban. Legjobb talán a Magyar Nemzetben van jelen. A honismeret, mint téma gyérülése figyelhető meg a megyei lapoknál. Megszívlelendő volt valamennyiünk számára az előadó figyelmeztetése, hogy mi, a honismeret munkásai, vajon megteszünk-e mindent a helyzet javításáért? Ezt a munkát helyettünk más nem végezheti el. A honismeret sajnos sem a rádióban, sem a televízióban nem tölt be meghatározó szerepet. Szabadságharcunk 150. évfordulójának méltó megünneplése a médiákban halványra sikeredett. A jövőre tekintve Halász Péter szolt arról is, hogy a Duna TV-ben megalakult a millenniumi bizottság a közeledő 2000. év ünnepi előkészítésére.

Gálné Jáger Márta Halász Péter előadására reflektálva szolt arról, hogy nincs szegyélnivalónk, ami a közélet szolgálatát jelenti, hiszen valamennyi kiadványunk ennek jegyében készült. Az első nap első korreferátumát Gyarmati László tartotta. A Siófoki Hírek főszerkesztője hangsúlyozta, hogy a hazai sajtó jó részét külföldiek vették át, akiknek érdeke sokszor messze áll a magyarságtudattól, a honismerettől. A helyi, regionális sajtó sokat tehet a honismeretért. A Siófoki Hírek e tekintetben különösen szerencsés helyzetben van, hiszen évek óta publikál benne Matyikó Sebestyén József, a Balaton kiváló ismerője, Reöthy Ferenc méltó örököse.

Dr. Tóth Sándor, a Lengyeltóti és Környéke szerkesztője elismerően szolt dr. Koltay Péter tevékenységéről, aki számos cikkben elevenítette föl Szőlősgyörök 1848/49-es történetét is. Megtudhatták a hallgatók azt is, hogy elkészült és kiadásra vár a vaskos terjedelműnek ígérkező Lengyeltóti monográfia.

A következő korreferátumot Szitnyai Jenő, a Magyar Rádió vezető riportere tartotta. Többek között beszolt arról, hogy a honismereti mozgalom más társadalmi mozgalmakkal együtt érvényesül, nem lehet elszigetelten szemlélni. Ma sokat beszélünk az Európai Unióról, a társadalmi fejlődésről. Társadalmi fejlődés azonban kulturális felzárkózás nélkül elképzelhetetlen s ebben döntő a honismeret, a hon ismerete.

A referátumokhoz hozzászólva Gálné Jáger Márta elmondta, hogy igazi közéleti tevékenység honismereti munka nélkül gyökértelen.

Ezután dr. Kováts Dániel ny. főiskolai tanár előadása következett, számos megszívlelendő tanulsággal az iskola és a honismeret kapcsolatáról. Sokan hangsúlyozzák az iskola szerepét a közéletiségre nevelésben, de mintha valahogy elhalványulna az a tény, hogy a jó honismereti könyv cselekedetre serkenti a tanulókat.

Dr. Csorba Csaba docens előadásában szolt a honismeret és a NAT kapcsolatáról. Veszélyesnek tartotta azt a jelenséget, hogy a pedagógusok jó része nincs erre kellően felkészülve, s ez elsősorban nem az ő hibájuk. Az egyéni kezdeményezésen azonban nagyon sok múlhat.

Gálné Jáger Márta hozzászólásában példát mondott a közélet és a honismeret évek óta tartó eredményes kapcsolatára. Ez a híres nagyszakácsi szakácsverseny, amely nemcsak haszon és

idegenforgalmi nevezetesség, hanem fontos útmutató a somogyi néprajz érdekességeiről is – mindenki számára.

Varga István, a Kapos TV és Rádió főszerkesztője történeti áttekintésben villantotta föl a helyi televíziók honismereti tevékenységét. Mindez – éppen jellegüknel fogva – szorosan kapcsolódott a nyolcvanas évek elején történő indulásukhoz. Nagy sikert aratott a somogyfajsi őskohókról szóló film levetítése. (A somogyi honismereti nevezetességekről a Kapos TV folyamatosan készíti filmjeit.)

Az első nap utolsó előadásában a házigazdái volt a főszerep. Piller Dezső megrokkant egészségi állapota miatt sajnos nem lehetett jelen, de valamennyien tudjuk, hogy nélküle nincs zamárdi honismeret. Ezt hangsúlyozta Friesz Kázmér ny. iskolaigazgató is, amikor felvázolta Piller Dezső életútját, aki 1998-ban megkapta a Bél Mátyás díjat. A zamárdi honismereti munka talán legszebb eredménye az 1997-ben megjelent községtörténeti monográfia, Friesz Kázmér szerkesztésében. (A monográfia nagy részét is ő írta!) Az értékes kézikönyvet a tanácskozás minden résztvevője kézhez kapta. – Nagy sikert aratott a hallgatóság körében Friesz Kázmér színes előadása a zamárdi ragadványnevekről.

Vincze Béla szerkesztő a kéthavonta megjelenő Zamárdi Hírmondóról és a hároméves zamárdi televízióról beszélt. A Zamárdi Hírmondó legutóbbi száma színes mellékletben emlékezik meg Noszlopy Gáspár tevékenységéről. (Részlet Lipták Gábor Aranyhíd című könyvéből.)

Az első nap záróaktusaként Major Gyula polgármester adott fogadást. Vendégköszöntőjében egy nagyon szimpatikus közéleti egyéniséget ismerhettünk meg. Neki (is) valóban szívügye a honismeret. Nemcsak anyagilag, hanem erkölcsileg is...

A második napi tanácskozást Károly Irma, az SMK igazgatója nyitotta meg. Dr. Kanyar József elnökölt és ő tartotta meg az első előadást is. A honismereti és helytörténeti kiadványok és sorozatok tudományos és közéleti szerepe (Szántódi Füzetek) címmel. A honismereti mozgalom névjegyei a kiadványok – hangsúlyozta dr. Kanyar József. Szólt arról is, hogy a honismeret a nagyvilágban élő magyarság egyeztetett gondjaira is adjon feleletet. A Szántódi Füzetek ismertetésekor rámutatott, hogy az eddig megjelent 14 füzet a dél-balatoni helytörténeti irodalom egyik legszebb sorozata, s a megtorpanás után van remény a sorozat újraindítására is.

Dr. Gál József ny. marcali tanár, múzeumigazgató a Marcali Füzeteket ismertette. Dr. Gál József nemcsak a füzetek szerkesztéséről beszélt, hanem saját életútjáról is, hiszen csaknem négy évtizede foglalkozik Marcaliban honismereti munkával. (Az utolsó füzet – Marcali történetének Mohács előtti dokumentumai – 1995-ben jelent meg. Szerzők: dr. Gál József és Móricz Béla.)

Ezután Gálné Jáger Márta előadása következett Helytörténeti kiadványok, falukrónikaírás Somogyban címmel. Rámutatott arra, hogy az utóbbi években Somogyban is öröndetes módon mind több krónika jelenik meg, mégpedig egyre magasabb színvonalon. Kiemelte az előadó Bodó Imre göllei és László István balatonszentgyörgyi pályadíjas munkáit. Részletesen beszélt a megyei közgyűjteményekben folyó kiadói tevékenységekről, a népszerű sorozatokról és évkönyvekről, különösen a Somogy megye múltjáról, amely 1970 óta megszakítás nélkül napvilágot lát. A helytörténeti irodalom országosan is egyik legszebb, legértékesebb kézikönyve Kanyar József Harminc nemzedék vallomása Somogyról című kétkötetes munkája immár két kiadást is megért.

Dr. Csorba Csaba második előadásának címe: Honismeret a kalendáriumokban. A hallgatóság megtudhatta, hogy a kalendáriumok kiadásának immár fél évezredes (!) múltja van. Milyen a jó kalendárium? Színes, kaleidoszkopszerű, minél több honismerettel.

Ezt a gazdag honismeretet messzemenően megvalósította a tabi kalendáriumok sorozata. A legújabb, immár hetedik (!) kötet alig pár hónapja jelent meg. Bertalan Béla szerkesztő a kötet ismertetése mellett (amelynek történelmi és néprajzi anyaga is rendkívül változatos) megemlékezett Bolevácz Józsefről, a kiváló tabi könyvtárigazgatóról és helytörténészről is, aki a sorozat elindítója volt.

Halász Péter második előadásában azt vizsgálta, hogy a határon túli magyar sajtóban mennyire van jelen a honismeret? A hazai sajtóhoz viszonyítva itt sokkal több a honismereti

cikk. Elsősorban azért, mert ez erősíti a megmaradást, az identitástudatot is. Halász Péter arra is figyelmeztetett, hogy le kellene már szoknunk a határontúliségről, ha honismeretről beszélünk. Hiszen egységes, valamennyiünket érintő fogalomról van szó.

A második nap kora délutánján a hallgatóság szakmai programként megtekintette a zamárdi tájházat és a szántódpusztai műemlékegyüttest. A zamárdi tájház történetéről Friesz Kázmér beszélt. Számára ez családi emlékhely is, hiszen itt született. Szántódpusztán különösen nagy sikert aratott a látogatók körében a Balaton élővilágát bemutató számtalan akvárium.

A kirándulás után tovább folytatódott a tanácskozás, immár dr. Király Lajos elnökletével. A második nap koraestje „tisza somogyi” vonatkozású volt. Orzsi Zoltán barcsi és Szőke József nagyatádi múzeumigazgató tartott korreferátumot, szemléletesen bemutatva a régiók két fontos honismereti periodikáját, a barcsi Gyökereket és a nagyatádi Múltidézőt.

A rendezvény harmadik napján Halász Péter elnökölt. Az első előadást Mándli Gyula váci könyvtárigazgató tartotta a honismereti periodikák közéleti szerepéről, elsősorban az elmúlt két évre visszatekintve. Mándli Gyula szolt többek között arról, hogy a kötelezpéldány-szolgáltatás megoldatlansága miatt még az Országos Széchényi Könyvtár sem rendelkezik teljes honismereti gyűjteménnyel. A Váci Városi Könyvtár országos jellegű helyismereti gyűjteményének kiépítésében (fejlesztésében) is sok még a tennivaló. Ezen sokat segítene, ha a honismeret szakemberei (ez elsősorban a helytörténész könyvtárosokra vonatkozik!) az eddigieknél sokkal gyakrabban és rendszeresebben állítanák össze a területükön megjelenő kiadványok listáját. Mindez a kiadványcserét is eredményesebbé tenné. Örvedetes jelenségnek mondta viszont Mándli Gyula, hogy a speciális honismereti periodikumok nem merülnek el a közélet zavaaraiban, távol tartják magukat a politikai csatározásokról.

Ezután Halász Péter korreferátuma következett a Honismeret folyóiratról. A hallgatóság megtudhatta, hogy a nagy múltú folyóirat immár 25 éves. Készül a Honismeret repertóriumja is, de ez nagyon időigényes munka, hiszen a folyóirat tartalma és felépítése rendkívül gazdag és sokrétű. Halász Péter a Honismeret legfontosabb céljának azt határozta meg, hogy a lap az egész Kárpát-medencéé legyen. (Erre most sokkal reálisabb a lehetőség, mint akár pár évvel ezelőtt is, amikor ez a program viharos támadásokat váltott ki.) A másik célt, a honismereti munka módszertani segítését napi munkákban valamennyien érezzük.

Dr. Sipos Csaba a 28 éves Somogyi Honismeretet mutatta be. Az egyik legrégebbi megyei honismereti periodika mindmáig őrzi folytonosságát, 1995-ig pedig elkészült a repertóriumja is. A részletes tartalmi ismertetés, az eredmények és a jövő tervei mellett mód nyílt a szerkesztőbizottság tagjainak bemutatására is. Megismerhették az érdeklődők azokat a jelentős szerkesztőgyéniségeket is (Bohony Nándor, Reöthy Ferenc), akik már sajnos nem lehetnek közöttünk, de a folyóirat végleges kialakulásában meghatározóak voltak.

Az utolsó nap délelőttjén még két korreferátum hangzott el. Vas Ágnes a Balassagyarmati Híradót, Balogh Béni a tatabányai Limest ismertette. Mindkét periodika két évtizedes, rendkívül gazdag és változatos tartalommal. Vas Ágnes arra is kitért, hogy a rendszeres város-történeti vetélkedőkhöz milyen nagy segítséget nyújtanak a honismereti periodikák.

A rendkívül aktív háromnapos tanácskozás felszólalásait lehetetlen felsorolni. A felszólalásokat csaknem minden esetben periodika- és könyvbemutatók kísérték, ezzel is jelezve, hogy milyen gazdag országunk honismereti kiadványtermése. Az eredmények mellett természetesen sok szó esett a gondokról is, melyek közül talán legfőbb a folytonosság biztosítása, a megfelelő szponzori támogatás megszerzése.

Halász Péter elnöki zárszavában kiemelte a tanácskozás időszerűségét, a résztvevők aktivitását és problémaérzékenységét. A honismereti kiadványok szerkesztői a tervek szerint két év múlva találkoznak, Pest megyében. A kapcsolattartásnak azonban folyamatosnak kell maradnia. A személyes kontaktusnak csakúgy, mint a rendszeres kiadványcserének.

Dr. Sipos Csaba

Harmincéves a szerencsi Zempléni Múzeum

Szerencsen az 1960-as évek elején vetődött fel egy helytörténeti gyűjtemény létrehozásának gondolata. Több lelkes lokálpatrióta közreműködésével 1965-ben kezdetét is vette a gyűjtőmunka. Ehhez hozzájárult, hogy dr. Petrikovits László (1901–1972) helyi fogorvos, műgyűjtő felajánlotta a tulajdonában lévő műtárgyak nagy részét a leendő helytörténeti gyűjtemény számára. Több ezer képeslapot, ex librist, fényképeket, könyveket, régészeti, képzőművészeti, néprajzi, helytörténeti tárgyat adott át a várban működő honismereti körnek.

A Művelődési Minisztérium engedélye alapján 1968. december 3-án megkezdte működését a Szerencsi Helytörténeti Múzeum. 1975 decemberében felvette a Takta Múzeum nevet, amelyet 1977-ben a működési- és gyűjtőterületet jobban kifejező Zempléni Múzeumra változtattak.

A belső vár felújításának kezdetéig a keleti épületszárny első emeletén szűkös körülmények között, majd az átalakítás tizenkét éve alatt több helyen is „tengődött” az intézmény. 1991 októberében sikerült visszatelepülnie a történelmi falak közé.

Hazai viszonylatban egyedülálló a képeslap gyűjtemény, amelynek száma már megközelíti az egymilliót. Az európai képeslap kiadásának elsőbbségét különböző országok vitatják. Hazánkban közvetlen előzménynek tekinthetjük az 1869. október 1-jén megjelent postai levelezőlapot, amelyet először csak a Monarchia határain belül használhattak. 1874-ben, a berni postakonferencián fogadták el hivatalos nemzetközi postai küldeménynek. A képes levelezőlap hasonló elismerésben csak 1878-ban részesült. Az Osztrák–Magyar Monarchiában 1885-ben engedélyezték magánosoknak a képeslapok készítését és forgalmazását.

Magyarországon kezdetben a német és osztrák kiadók uralták a piacot. Az ezredéves ünnepsorozat adott nagy lendületet a magyar képeslapok kiadásának. A XIX. század végéig többnyire grafikai eljárással és könyvomas nyomdatechnikával készítették a lapokat, fotót csak ezután kezdték alkalmazni, főleg város- és faluképi ábrázolásokon. A képeslap ebben az időben vált a tömegkultúra kifejező eszközévé, aranykorának az 1901. és 1914. közötti éveket tartják.

A múzeum állandó kiállítással tiszteleg az épület egykori tulajdonosának, Rákóczi Zsigmond és kora emlékének.

Szerencs Tokaj-Hegylja peremén terül el. Legkorábbi okleveles említése 1216-ból való. A XIII. és a XV. század között a környék tizedszedő központja volt. A település kedvező fekvése, az egymást itt keresztező, országos jelentőségű utak nagy forgalma elősegítette a városi státus megszerzését. Ennek bizonyítéka a már Mátyás király halála után, 1490-ben kiadott oklevél. A XVI. század első felében megnőtt a Hegyalja délnyugati részének gazdasági és stratégiai jelentősége. Ennek következtében a város többször gazdát cserélt, lakói pedig kénytelenek voltak elszorulni a hatalomváltással járó pusztításokat. A történelem viharai után 1984-ben kapott újra városi rangot a település.

Kerékgyártó Mihály

Megújult a Horvay-féle szoborcsoport Dombóvárott

1998. szeptember 29-én délután a pákozdai csata évfordulóján ünnepélyes keretek között adta át a dombóvári Városvédő és Városszépítő Egyesület az idei restaurált Kossuth-szoborcsoportot a város polgármesterének Tóth Attilának. Dr. Szőke Sándor, az Egyesület elnöke köszöntötte a megjelenteket, majd a következőkkel kezdte ünnepi beszédét: „A mai emlékezésünk a pákozdai csata 150 éves évfordulóján, itt a Szigeterdőben végleges otthonra talált Kossuth-szoborcsoportnak szól. Negyedszázada lettek itt felállítva és a 25 év alatt rájuk rakódó por a fehér márványt sűrű színnel vonta be. Egyesületünk évek óta foglalkozott a

tisztítás gondolatával, de a feladat mérete miatt nem kerülhetett kivitelezésre. Most az 1848/49-es szabadságharc 150 éves évfordulója alkalmából olyan lehetőség nyílt, amit nem hagyhatott ki a Városszépítő Egyesület.”

A Millenniumi Emlékbizottság és a Művelődésügyi Minisztérium pályázatot hirdetett minden, a szabadságharchoz kötődő, vagy arra méltó emlék felújítására. Ekkor határozott úgy az Egyesület, hogy él a lehetőséggel. A pályázatot elfogadták. A kezdeményezéshez engedélyt és anyagi segítséget a Városi Önkormányzat nyújtott. Mivel a sokrétű munka alapos szakértelmet igényelt, az Egyesület segítségért fordult a Wosinszky Mór Megyei Múzeum Igazgatóságához. Ezután az egyesület vezetése felhívással fordult a városban működő vállalatokhoz, cégekhez, melyre többen is jelentkeztek, és vállalták a szobrok megtisztítását, majd helyreállítását. A beton talapzat márvány burkolatot kapott. A megszüpült talapzat méltó a márványból készült szoborcsoporthoz.

Megbecsülés illeti Antall Istvánt, aki 1959-ben idehozatta, valamint Vidóczky Lászlót, aki 1973-ban felállította a szobrokat. Legyünk rá büszkék és érezzük kötelességünknek, hogy óvjuk minden károsodástól. Tudjuk, hogy a Kossuth-szoborcsoport egyetlen olyan alkotás, amely az első magyar kormány valamennyi tagját egy helyen ábrázolja. Érdemes volna idegen nyelvű ismertető feliratot is elhelyeznünk rá, hogy a külföldiek is megértsék e szép szobrok jelentőségét.

A Himnusz zárta a rendezvényt, s közben koszorúzásokra került sor, mely alkalommal a város és az egyesület is elhelyezte a relief talapzatán a megemlékezés virágait.

Bodó Imre

A székesfehérvári Deák Dénes Alapítvány kuratóriuma pályázatot hirdet művészettörténész, illetve várostörténész részére

Az alapító végrendelete értelmében a pályázatot elnyerő alkotó számára a kuratórium a kutatómunkájuk zavartalanága érdekében

- egy évre biztosítja a tulajdonában levő Budapest, II. kerületi kétszobás lakás használatának jogát. A lakás közüzemi díjainak kifizetése (gáz, villany, telefon) az ösztöndíjast terhelik,
- valamint évi 1500 dollárnak megfelelő összeget, mely negyedévi bontásban kerül kifizetésre.

Pályázni részletes, egy évre szóló kutatási tervvel, szakmai önéletrajzzal, valamint egy elismert pályatárs írásbeli ajánlásával lehet.

Az elbírálás során előnyt jelent ha a kutatás témája kapcsolódik Székesfehérvárhoz vagy Deák Dénes szellemi örökségéhez illetve gyűjteményéhez. Pályázatot nyújthat be bármely hazai és külföldi kutató, illetve csoport. Az ösztöndíjat elnyert alkotónak kutatómunkája összefoglalásaként írásban kell beszámolót készíteni, valamint két éven belül e kutatási témában megjelenő publikációiban az alapítványt mint támogatót kötelezően fel kell tüntetni. Az ösztöndíj legfeljebb egyszer, egy évvel hosszabbítható meg.

A pályázatok beérkezési határideje: 1999. június 15. Az elbírálás ideje: 1999. augusztus 1.

Az ösztöndíj első részlete fizetésének, valamint a lakásba való beköltözés dátuma 2000. február.

A pályázatot az alábbi címre kérjük eljuttatni: Városi Képtár Deák – Gyűjtemény 8000 Székesfehérvár, Oskola u. 10.

„Voltunk mük es...”

Gyergyina páter halálára

1997–1998 folyamán két ízben is filmet forgattunk Moldva magyarlakta falvaiban, a Kárpátok külső előterében, sőt a Szeret vizén túl is. Témánk az egykori csángó-magyar iskolák rövid története (1948–1958), a moldvai magyarok törtéijának kevésbé ismert szelete. Akkor, sok minden mellett, igencsak meglepett, hogy Gyergyina (Gherghina) János páter emléke a beszélgetések során szinte mindenhol előkerült. Olyan egyházi ember volt, aki a Bákó közeli levő nagyközségben Lészpeden (Lespezi) felváltva tartott magyar és román miserendet, támogatta a magyar iskola létrehozását, sőt, fel is szentelte azt. Ezért aztán a hatóságokkal és a kommunista hatalom helyi béréncivel egyaránt meggyűlt a baja. Tanúi lehettünk, miként ássa be magát egy ember emléke a mondák és legendák világába, hogyan rögzíti alakját a szájhagyomány az emberek emlékezetében. Mert már azt sem tudták él-e, hal-e, de úgy beszéltek róla, mintha ma is köztük járna-kelne. Élettörténetéből a lényegét emelték ki: magyar misét, magyar iskolát akart, szelíd és művelt, emberséges ember volt, s ezért a nagy bűnbeesések félszáz esztendeje alatt, a kommunista diktatúra éveiben bűnhődni kellett.

A Kárpátok belső oldalán, Erdélyben élő, egykori csángó-magyar iskolákban tanító pedagógusok is emlegették Gyergyina pátert, ugyanakkor a folklórkutatók is, akik már a börtönbüntetés letöltése után találkoztak vele Somoskán, ahol szolgált. Marosvásárhelyen, Fülöp G. Dénes református lelkész a börtönös évek során találkozott vele, a román gulágok egyik legborzalmassabikán, a Brăilai Nagyszigeten. Szelídsége, műveltsége másféleképp ejtette rabul a rabokat, mint elítélőik és fogvatartóik.

Gyergyina páter hollétéről azonban, legalábbis azokban a körökben, amelyekben mi mozgunk az 1990-es években senki sem tudott. Többnyire úgy vélték, hogy meghalt, s ha él nagyon öreg lehet, valamelyik kolostorban tartják fogva és így tovább.

Érdekes, hogy talányos hollétéről először Halász Péter tájékoztattott: Bákótól északkeletre, egy Prezești nevű falu idős papok számára berendezett rendházban él. A győri bencés rendhez tartozó Jáki Teodóz atya nemrég még felkereste. Kíséretében volt a pusztinai származású, Sepsiszentgyörgyön élő Erőss J. Péter is. Gyergyina páterrel a prezești-i templomban találkozott, de beszélgetésükre, illő szemérmességgel Erőss Péter alig figyelt oda. Jáki Teodóz viszont filmem előzetes bemutatására Győrből Budapestre utazott s vele tisztázhattuk a találkozó lényegét, a páter helyzetét és egészségi állapotát. Jót csak hitbéli tartásáról, gerincességéről tudott mondani, egészségi állapota megrokkant és fél. Fenyegetik, hogy megvonják a nyugdíját, ha magyarokkal találkozik.

Ekkor már egy újabb film tervén dolgoztunk, amelynek Gyergyina páter lenne a hőse: népe hitének, nemzetiségének legendásodó híru megtartója. Már az útitervezéseit is egyeztetttük. A film *keretjátéka*, a róla szóló megemlékezések már kazettán voltak, s ezeket viszonylag könnyen lehetett volna bővíteni. Utunkba aztán beleszóltak a moldvai nagy havazások, s így történhetett meg, hogy – Mikessel szólva – *annitől féltünk, bekövetkezett...*

Gyergyina páter halálhírét másfélhónapos késéssel a lészpedi Zöld János hozta át Erdélybe, aki harmincadmagával részt vett Nagypatakon (Valea Mare), Gyergyina páter szülőfalujában a temetésen. Ő a halál hírére december 23-án tudta meg, csak az ünnepek után temették, mert a papok karácsonykor mindannyian foglaltak. A ferencrendi öregpapok, a románvásári ferencs szeminarium növendékei, sok-sok egyházi ember volt a temetésen, és hatalmas tömeg. A misét két püspök, Petre Ghergheli és az ugyancsak nagypataki születésű, Kisjenőn (Kisingov) szolgáló Kósa Demeter (Coșa Dumitru) celebrálta.

Zöld Jánossal, aki az ötvenes években a Székely Mikó Kollégiumban végezte az V–VII. osztályt, hosszasan beszélgettünk Gyergyina páteréről.

– Mindenki tudott róla, mindenki – hajtogatja.

Azokkal, akik feljelentették, hamistanúztak ellene, mi történt?

– Mind ki vannak halva.

Minut pátert Gyergyina pátert lézpedi elődjét is elüldözték. Ő vezette be Lézpeden a magyar misét. A falu kétharmada szavazott emellett, s ebből nagy-nagy veszekedés támadt.

– Ez a harag még ma, ötven esztendő után is megvan. Nem hogy szembehányini a másikkal, de megvan az embernek a lelkiismeretében, hogy ezek magyar érzékiek, amazok festett románok.

Gyergyina pátert letartóztatták. Minut pátert kik kergették el?

– Voltak ezek a politikusok, különösen a szekusok, amelyikek Isten ellen voltak. Az egyház ellen. S akkor szedték le (hívták be) egyiket s a másikat, hogy veszekedjenek vele. Minu páter akkor nagy szakállat hordozott, s úgy is volt, hogy kivitte a favágóra az aktivista, elhasította félig a fát, s beleékezte a szakállát. A fába. Lézpedi volt. Nagy pártos ember, aktivista.

Ezekkel később mi történt?

– Sorra kimaradtak. A pártból, a funkcióból, s az Isten tudja hogy, azt mondják, az átok egy időn túl megfogja az embert. Megfogta őket is.

Gyergyina páter börtönös esztendeiről azt tudják, hogy „idegen missziós” munkával vádolták. „Nyugati rádióadókat hallgatott.” (Nem is volt rádiókészüléke soha.) A Duna-deltai nád-vágásos kényszermunkában úgy is volt, hogy lézpedi katonák őrizték.

– Kettőt odatettek, ahol ő volt a rab. A fiúk nem ismertek rea, de Gyergyina páter megismerte őket... Ott is keresztelt, s gyóntatott. Neki dugva vitték be az ostyákat, misét mondott, négyen összebúttak, elvégezte a misét s akkor áldoztak is... Ott egyszer meg volt marva a kégyótól.

Igen, képletesen szólva, egész életében marták a hatóságok, a hatalom emberei, még társai is, az áruló papok. Csak a nép szerette. De ez a „csak” legfontosabb. Öreg korára a moldvai magyar közösségekből is kirekesztették. Halálának híre, Magna Hungariában történt volna, hat hét után érkezett át a Kárpátok belső oldalára. Oda, ahová a csíksomlyói búcsúra gyalog is átjárnak a katolikusok.

Így eshetett meg, hogy a tervezett filmben még holtában sem kerülhetett be. A teste, a szertartás nem, de hite, szellemisége nem temetettet el. Nem, mert költővel szólva jó volt, rossz fajtája mellett.

Sylvester Lajos

In memoriam dr. Gelencsér Gyula

1998 márciusában még népes hallgatóság előtt tartott előadást szülőfaluja, Döbrököz művelődési házában. Az 1848/49-es szabadságharc döbröközi résztvevőiről beszélt, s elköszönve a következő, I. világháború befejezésének 80. évfordulójára emlékező előadására hívta a döbröközi polgárokat. Sajnos erre az előadásra nem kerülhetett már sor. Gyula bácsi 1998. október 8-án, szentendrei lakásán szívroham következtében váratlanul elhunyt. Mindössze 66 éves volt.

Döbröközben, ebben a dél-dunántúli, szorgalmas magyar népéről híres faluban látta meg a napvilágot 1932. augusztus 20-án. Iskoláit Döbröközön, Kurdon, Kaposváron és Budapesten végezte. Első diplomája szerint (1961) matematikatanár, majd elvégezte a Rendőrtiszti Akadémiát is (1963). Végzettsége

alapján elsősorban a felnőttoktatás és a bűnfelderítés érdekelt, ez irányban kezdte el kutatásait is.

Első doktori értekezését (1982) a felnőttnevelésről írta. Kandidátusi dolgozatában ötváltozós matematikai modellt alkotott az ismeretlen bűnelkövetők felderítési mutatóinak javítása érdekében.

1967 óta családjával Szentendrén élt, de szülőfaluját, embereit nem tudta elfelejteni. Évente többször is megfordult Döbröközön, általában tavasszal és ősszel tartott szülőfaluja népének előadásokat kutatásainak eredményeiről, melyeknek többsége Tolnához, illetve Döbrököz történetéhez kapcsolódott. Kutatásainak harmadik témaköre tehát a hely- és tudománytörténet lett.

1988–1992 között 700 kéziratoldalon megírta *Fejezetek Döbrököz történetéből* című munkáját. E témához kapcsolódnak a *Döbröközi Lackfyak I. Lajos szolgálatában és a Törökverő Werbőczy Imre* című tanulmányai, amelyek a Honismeret folyóiratban is megjelentek. Külön említést érdemel a *Tudós és íróemberek Tolnából I–II.* című 2350 személy életrajzi adatát őrző kézírata, melyből a dombóvári Városi Könyvtárnak is átadott egy példányt. 1996-ban kezdte el készíteni a szentendreivel párhuzamosan a *Döbröközi arcképcsarnokot*. Cikkei, tanulmányai az említetteken kívül eddig a következő lapokban jelentek meg: *Belügyi Szemle*, *Belügyi Tudományos Közlemények*, *Hadtudomány*, *Honismeret*, *Szentendre*, *Szentendrei Körkép*, *Tolnai Népújság*.

Több alkalommal is elismerték munkásságát: A Haza Szolgálatáért Érdemérem arany fokozatát 1972-ben és 1988-ban is megkapta. Közbiztonsági Érem arany fokozatát 1985-ben, a Dísztör kitüntetést pedig 1987-ben vehette át. 1997-ben az 1956-os forradalom és szabadságharc negyvenedik, a Magyar Köztársaság kikiáltásának nyolcadik évfordulója alkalmából rendezett ünnepségek előestéjén a „Zrínyi Miklós” Nemzetvédelmi Egyetem dísztermében doktori címetek, tudományos fokozatokat adtak át azoknak, akik hadtudományi kutatásaikkal, tanulmányaikkal, illetve fontos publikációikkal, jól használható ismereteikkel hozzájárultak a nemzet- és rendvédelem fejlődéséhez. Dr. Szabó Miklós rektor az Egyetemi Tanács nevében köszöntötte a vendégeket, majd átadta a különböző díjakat. Doktori címet többen is kaptak, de olyan, aki harmadszor is átvehette, csak egy volt köztük. Dr. Gelencsér Gyula ny. r. alezredes Szentendréről érkezett és hadtudományi kandidátusi oklevele mellé tudományos munkássága elismeréseként kaptam meg Ph. D. tudományos fokozatot bizonyító új doktori oklevelet.

Gyula bácsival 1995-ben kerültem kapcsolatba, amikor a *Tudós és íróemberek Tolnában I–II.* című lexikonhoz kért tőlem is életrajzot. Azóta többször is váltottunk levelet, majd 1998. március 15-én a dombóvári Apáczai Csere János Szakközépiskolában diákok számára az 1848/49-es szabadságharc emlékére megrendezett vetélkedő után találkoztunk személyesen is. Ekkor én, mint a Fekete István Kulturális Egyesület elnöke, zsűritagként vettem részt az ünnepségeken. Őt itt ismertette a résztvevőkkel kutatásai legfrissebb eredményeit és átadta a városnak dolgozatát Krasznay Pál dombóvári születésű honvédőrnagyról. A következő találkozásra 1998. április 30-án került sor, amikor megszerveztem a Tolna és Somogy megyei Honismereti Egyesületek és a Fekete István Kulturális Egyesület találkozóját a Városi Könyvtárban, melyre Gyula bácsit is meghívtam. A tanácskozás után a résztvevők megtekintették a Fekete István Emlékházat, amely a város első múzeuma. Többek között Gyula bácsi is beírt az emlékkönyvbe: „Köszönet Bodó Imrének az író emlékének kitűnő ápolásáért.”

Ez volt az utolsó találkozás, az utolsó kézfogás és baráti ölelés a dombóvári vasútállomáson, amikor a pesti vonatra vittem. Nem gondoltuk, hogy ez lesz az utolsó! Hiszen egészségesnek, aktívnak, tennivágyónak látszott, aki tele volt élményekkel és kutatásainak eredményei jártak gondolataiban, melyeket szeretett volna még papírra vetni, az utókor számára megőrkíteni. Sajnos a sors közbeszólt, megszakadt egy termékeny életút, egy pálya véget ért.

Mi, magyar helytörténészek, kutatók, döbrököziek és Tolna megyeiek, akikért élt és alkotott, sajnáljuk és gyászoljuk dr. Gelencsér Gyulát. Nehéz a búcsú, szinte még ma sem hiszen el, hogy többé nem találkozhatunk.

Bodó Imre

A Honismereti Szövetség 1998. évi tevékenységéről

Honismereti Szövetségünk az 1990 júniusi megalakulása óta folyamatosan végi munkáját az Alapszabályban megfogalmazott célkitűzéseink megfelelően.

Szervezeti életünk folyamatosságát 1998-ban elsősorban az Elnökség négy alkalommal összehívott ülése jelentette, ahol áttekintettük az országos és megyei szinten elvégzett munkát, előkészítettük az országos és megyei szinten végzett munkát, a tervezett rendezvényeket, megvitattuk feladatainkat. Folytattuk a megyei egyesületek munkájáról tartott tájékoztatókat.

A Szövetség *küldöttgyűlését* június 29-én Karcagon, a Honismereti Akadémia előtt tartottuk. A küldöttek megvitatták és elfogadták a három évről készült beszámolót és az éves pénzügyi elszámolást, az ellenőrző és számvizsgáló bizottság jelentését. Módosító javaslatokkal egészítették ki az Alapszabályt a közhasznúvá nyilvánítás kritériumainak megfelelően.

Titkos választással megújították az Elnökséget, az Alapítvány kuratóriumát, választott testületeit.

Rendezvényeink sorában első helyen szerepelt a tagjaink szakmai továbbképzését szolgáló XXVI. Országos Honismereti Akadémia, amelynek Jász-Nagykun-Szolnok megye, Karcag városa adott otthont. A szervezésben, lebonyolításban együttműködtünk a Megyei Honismereti Egyesülettel, elnyerve a Megyei Közgyűlés és Karcag Város Önkormányzatának erkölcsi és anyagi támogatását is.

A VIII. Országos Kiadványszerkesztői Konferenciát szeptember 25–27-e között szerveztük meg a Somogy Megyei Honismereti Egyesülettel közösen, Zamárdiban. A rendezvényen a megyékből és Somogy megyéből mintegy 60 fő vett részt.

Feladataink között kiemelkedő helyet kap a diákokkal való kapcsolattartás, az őket mozgósító feladatok, rendezvények szervezése. 1997 szeptemberében a Nemzeti Múzeummal közösen vetélkedőt hirdettünk az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója megünneplésére *Márciusi Ifjak* címmel. A jelentkezett 886 háromfős csapatból feladatfüzet eredményes megoldásával jutottak tovább a megyei, onnan a területi, majd 1998. március 14-én az országos döntőre, amely a Nemzeti Múzeumban volt.

Meghirdetőként és szervezőként részt vettünk az Országos Levéltár és a Babits Kiadó által szervezett 48-as Internetes vetélkedő lebonyolításában. A feladatokat közzétettük a Honismeret-ben, a legeredményesebb csapatot pedig jutalomként meghívtuk a Honismereti Akadémiára. (Diákok és felnőttek vegyesen.)

A Békés Megyei Karácsony János Honismereti Egyesület harmadik alkalommal vállalta a házigazda szerepét az Országos Diák Honismereti Konferencia megrendezésében. A megyéket, illetve a helyi Tanítóképző Főiskolát képviselő diákok három napon át hallgattak előadásokat, illetve számoltak be megyéjük honismereti munkájáról.

A tagszervezetek által szervezett mintegy 80 honismereti tábor közül a programterv alapján 32 tábor szervezéséhez nyújtottunk anyagi támogatást 640 000 Ft összegben. A táborok résztvevői zömében általános iskolások voltak, akikkel alapozó, ismeretszerző foglalkozásokat végeztek a kiscsoportvezetők a hagyományok gyűjtésére, ápolására. A középiskolás táborokban gyűjtő-feldolgozó munkát végeztek a diákok szakmai kiscsoportokban. Sok tábornak voltak vendégei határon túli diákok.

A Cigány Hagyományokat Kutató Egyesülettel, amely tagszervezetünk, folytattuk a minden évre meghirdetett pályázatot. Az eredményhirdetésre, díjak átadására novemberben, konferencia keretében került sor. Szövetségünk különdíjként a Honismereti Akadémián való részvételt ajánlott föl.

Részt vettünk meghirdetőként és bírálóként a Néprajzi Múzeum néprajzi-nyelvjárásgyűjtő pályázatán, illetve pályadíjakat adtunk az eredményes pályázóknak.

Az Anyanyelvápolók Szövetségével közös levélben fordultunk a világ magyarságának olyan jeles személyiségeihez, akik felelősséget éreznek és felelősek a magyar nyelvért. Az írásban elküldött válaszokat, valamint a személyes beszélgetések rögzített anyagát a Honismeret-ben és az Édes Anyanyelvünk-ben közzeltük, közöljük folyamatosan. (Éddig 20 fő válasza áll rendelkezésünkre.)

Szövetségünk folyóiratát, a *Honismeret*-et sikerült megtartani és megjeleníteni 6 számmal, 1500 példányban, 7 iv terjedelemben. A 960 előfizető mellett számonként 50–60 példányt árusítottak. A tiszteletpéldányok mellett a fennmaradó példányokat díjazásra használtuk fel.

Magyei Egyesületeink igen sokrétű munkát végeztek. A testületi üléseken túl megyei, helyi honismereti napokat szerveztek, közreműködtek konferenciák szervezésében. Az elmúlt évben több egyesület is ünnepelte 25, 30, 35 éves jubileumát. Szervezői, összefogói voltak a vetélkedőknek, a táborok szervezésének. Rendszeres, színes a honismereti körök munkája.

Budapest, 1999. január 20.

Bartha Éva
titkár

A Honismereti Szövetség 1998. évi pénzgazdálkodása

I. 1998. évi nyitóegyenleg OTP számlán			
	217 451		
házipénztár	15 157		
a szervezet vagyona összesen	232 608		
átütemezési kérelem miatt tartalékolva	80 000		312 608
II. Kiadások			
– megbízási díjak	218 300		218 300
– tiszteletdíjak (vetélkedő)	713 500		
– járulékai	194 000		
– Honismeret – nyomdaköltség	1 749 440		
– terjesztés (postaköltség)	385 525		
– szerzői díjak TB járuléka	131 391		3 173 856
– dologi, szolgáltatás			
– postaköltség	40 513		
– testületi ülések – élelem	176 505		
útiköltség	165 005		
– szállás (Zamárdi)	19 500		
– irodaszer, másolás	149 706		
– kulturális alap járulék	1 000		
– emlékérem készíttetése	129 950		
– kegyeleti költségek	4 100		
– pályázati díjak	5 200		
– OTP ügyintézés	20 291		700 770
– pályadíjak (helytört., anyany-i)	100 000		
– „Márciusi Ifjak” vetélk. (részö.)	1 004 952		
– Honismereti Akadémia (részö.)	914 921		
– megyék működési költségeihez	200 000		
– táborok szervezéséhez	640 000		2 859 873
<i>Összesen:</i>			6 952 799
III. Bevételek:			
Támogatásokból:			
– minisztériumok	2 400 000		
– parlamenti bizottság	1 000 000		
– Nemzeti Kulturális Alap	1 700 000		
– egyéb alapítványok	380 000		
– Jász-Nagykun-Szolnok M. Önk.	300 000		5 780 000
Saját források			
– felajánlott szerzői tiszt. díjak	134 063		
– egyéni támogatások	90 033		
– 1 %-os felajánlások	27 956		252 052
– Honism. Szöv. Alapítv.-ból áth.	200 000		
– kamat	42 251		
– előfizetési, egyéb	996 104		1 238 355
<i>Összesen:</i>			7 265 407

Honismereti Szövetség alapítvány 1998. évi pénzgazdálkodása

1998. évi nyitóegyenleg OTP számlán		4 485 871	
Bevétel: – kamat			505 584
– 1 %-os felajánlás			60 040
<i>Összesen:</i>			5 053 495

Kiadás: – Szövetség számlájára áthelyezés	200 000
– bankköltség	11 121
<i>Összesen:</i>	<hr/> 211 121

1998. december 31-i záróegyenleg: 4 482 374

Budapest, 1999. január

Könczei Rozália
gazdasági ügyintéző

Bartha Éva
titkár

Pályázati támogatások 1998

Szervezet, intézmény, alapítvány	cél	igényelt	kapott
József Attila Kult. és Szoc. Al.	folyóirat	1 000 000	100 000
Nemzeti Kulturális Alap	folyóirat	2 200 000	1 500 000
– " – 48-as tematikus	folyóirat	400 000	200 000
– " –	eszközv.	30 000	–
Parlamentari Társ. Bizottság	működés, rend.	3 270 000	1 000 000
Művelődési és Közokt. Min.	költségv.	2 150 000	800 000
– " – Közokt. főoszt.	Márc. Ifjak	120 000	120 000
– " – Közműv. főoszt.	Márc. Ifjak	80 000	80 000
Budapest Bank Budapestért	Márc. Ifjak	250 000	–
Magyar Millennium Emlékbizottság	OHA	800 000	400 000
– " – 48-as tematikus	folyóirat	800 000	
Magyarok Világszövetsége	pályadíj (határon túli)	60 000	60 000
Gyermek és Ifj. Koordinációs B.	diák hi.konf.	165 000	*80 000
Jász-Nagykun-Szolnok M. Önk.	OHA	500 000	300 000
Illyés Közalapítvány (határon túli)	OHA	120 000	40 000
Mocsáry Lajos Alapítv. (hat.túli)	OHA	120 000	100 000
<i>Összesen:</i>		<hr/> 12 065 000	<hr/> 4 780 000

Köszönet mindazoknak, akik tiszteletdíjokról való lemondással támogatták szövetségünket. Jelentősebb összeggel járultak továbbá a Honismereti Szövetség működéséhez: a *Minitours Utazási Iroda* (1088 Budapest, Vas u. 12. Tel.: 338-2841): 60 000 Ft+tárgyjutalmak; *Acsai István* (Bp.): 65 000 Ft; *Hágen János* (Bp.): 25 000 Ft.

* Az összeg felhasználásának átütemezését kértük 1999-re, válasz még nem érkezett.

Budapest, 1999. február 26.

Bartha Éva
titkár

KÖNYVESPOLC

SZENTIMREI JENŐ Verses Magyar Krónika¹

Megjelenése óta (1973) kedves olvasmányom Szentimrei Jenő (1891–1959) hosszú időn át, nagy gonddal készített önéletrajának első és egyben utolsó kötete. A könyvben 30, különböző időpontokban, unokájának, Szabó Bálintnak, nem levélformában írt „önéletrajzi levelét” – az író terveinek megfelelően – özvegye három város – Nagyenyed, Sopron, Alvinc – köré csoportosítva szerkesztette benne egybe. Szentimrei Jenő a szabadverset Erdélyben meghonosító, Adyt és forradalmát idéző, kiméltlen, ám finom, belülről, önmagából, családjából, legszűkebb környezetéből induló társadalmi kritikát gyakorló, a századforduló és a két világháború közti időszak termékeny, dinamizmussal teli, élénk közéleti életet élő, sok mindennel foglalkozó erdélyi írója volt. Nyugodtan érezhette volna úgy, hogy szép pályát futott be, hogy eredményes, a közvéleményt formálni, befolyásolni képes író volt, hogy sikerei voltak. Szentimrei mindezek ellenére mindig elégedetlen volt önmagával, munkásságával, ha másért nem, akkor azért, mert szétforgácsoltottnak érezte magát. Úgy, ahogy azt a könyve elejére szerkesztett, előszónak-bevezetésnek szánt *Lászlani vagy lenni?* talányos című írásában is mondta: „Világítani szeretnék, ha még oly halványan, előtetek ezzel a könyvvel is. ...ha megfelelő művészi fokon, kellő mértékűtárral és sugallóerővel ezt mind át tudnám nektek nyújtani, elmondhatnám, hogy behoztam valamit szétforgácsolt életem sok-sok mulasztásából...” (1955).²

Nos, ennek a nagyon is érdekes pályát befutott író-költőnek 1928-ban, éppen 70 éve, arra támadt kedve, hogy megír-összeállít egy verses kis magyar krónikát. Egy olyan könyvecskét, amelyből a számukra kényszerű idegen környezetben élő és iskolázásban részesülő, saját történetükről egyre kevesebbet tudó erdélyi-partiumi magyar gyerekek, de bizony-bizony felnőttek is, széleskörűbben és helyesebben tájékozódhassanak saját történetükről, eleik életéről. Tette pedig mindezt nagyon ügyesen úgy, hogy az értelmi kötődés, az érzelmi közösség kifejezési lehetőségének számára leginkább adott módján; versekben, hosszabb-rövidebb irodalmi alkotásokban, változatos formákban állította mindezt élénk. A 70 évvel ezelőtt megjelent könyvecske nagy értéke, hogy Szentimrei Jenőnek sikerült a Krónikához Kós Károllyal 15 portré-metszetet készíttetnie és Szopos Sándor grafikusmű-

vész 12 rajzával is díszíteni tudta az apró kiadványt.

Könyvecskénk az Előhangon kívül 69 hosszabb-rövidebb versben mutatja be a nagy, az egész magyarság életére kiható eseményeket, folyamatokat (lássunk közülük néhányat: *Humor és Magyar* címmel a honfoglalást; *Szent István koronája* címmel az államalapítást; *Mohács (hármás tagoltságú)* címmel a mohácsi vész előzményeit, a mohácsi csatát, a mohácsi vész következményeit; *Fráter György Erdély közbírája* címmel az ország három részre szakadását, az Erdélyi Fejedelemség kialakulását; *Tordán kimondják a vallásszabadságot* cím alatt a reformáció általános elterjedését; *A Habsburg-ház fűgön kihál* címen Erdély Magyarországtól való elszakítását és közvetlenül Béctől függő nagyhercegséggé alakítását; *Romjából megújul a nemzet* címmel II. Rákóczi Ferenc szabadságharca után következő időszak, a XVIII. század lassú konszolidációját; *1848. március 15.* cím alatt az 1848–49-es szabadságharc- és forradalom előzményeit (reformkor), a szabadságharcforradalom eseményeit, kimenetelét és következményeit, *Bach-korszak* cím alatt az abszolutizmus és megtorlás keserveit; *Magyarország a népek háborújában* címen pedig az első világháború eseményeit és elvesztése következményeit. Több vers viszont, úgynevezett portré-vers, történelmünk nagyjait vonultatta fel: *Batonid, Szent István, Gellért püspök, Szent László, Róbert Károly, Nagy Lajos, Toldi Miklós, Hunyadi János, Kemény Simon, Mátyás király, Kinizsi Pál, Dózsa György, János király, Fráter György, Dávid Ferenc, János Zsigmond, Károli Gáspár, Tinódi Lantos Sebestyén, Pázmány Péter, Zrínyi Miklós, Apáczai Csere János, Bocskai István, Bethlen Gábor, Öreg Rákóczi György, II. Rákóczi Ferenc, Görgey Artúr, Kossuth Lajos, Széchenyi István, Az aradi tizenhárom* – és mások szerepelnek a könyvecskében.

Szentimrei az eseményekkel és a kimagasló személyiségekkel foglalkozó verseket váltogatva, kronológikus rendbe szerkesztve adta közre. A versek jó, ámbar hagyományos történeti tájékozottságról tanúsítanak. Mindegyikük alaphangja az izzó hazaszeretet, amit erősen átjár a transzvilvanizmus eszmevilága, a tolerancia, a demokratikus felfogás és az irodalmi megformálás igényessége. Nem csoda, ha a könyvecske annakidején hihetetlen gyorsan elfogyott és hamarosan keresett könyvritkasággá lett. Magyarországra aránylag kevés jutott belőle, ami mégis, az drága, megkülönböztetett ajándékként az 1920-as, az 1930-as évek fordulójára neves embereinek jutott. Az a pár példány, amikről ma tudunk, ezeknek az akkor megajándékozott embereknek a hagyatékaiból származik. Érthető, hogy újrakiadása nemcsak a könyvecske 70 éves jubileuma szempontjából jelentős, hanem azért is, mert ezzel az elmúlt félévszázad egyik legjelentősebb „nemzetnevelő” kiadványa hozzáférhetővé vált.

¹ *Szentimrei Jenő Verses Magyar Krónikája. Szopos Sándor és Kós Károly rajzaival. Az Erdélyi Református Egyházkerület Irattérjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár, 1928.*; 112 old.

² *Szentimrei Jenő: Városok, emberek. I. könyv. Útkeresés könyve. Kriterion, Bukarest, 1973. 9. old.*

Hosszan lehetne idézni ebből a magyar krónikából. Ezek nemcsak egy-egy eseményfolyamat, vagy történet személyiség képét idéznék fel bennünk, hanem ízelgethetnénk, a krónika verseit is. Gyönyörködhetnénk Szentimrei Jenő változatos, érdekes és minden esetben magas fokú művészi-séggel megírt verseiben, mint irodalmi alkotásokban is.

Úgy véljük, hogy nem haszontalan felhívni a figyelmet Szentimrei Jenő hetven évvel ezelőtt megjelent, de ma is idősezerű és értékes verses magyar krónikájának új, jubileumi kiadására.

Dankó Imre

LEGEZA LÁSZLÓ-SZACSVAY PÉTER

Felvidéki utakon¹

A Felvidéki utakon az 1988-ban indult *Élő, szép hagyomány* című könyvsorozat részeként négy kötetben mutatja be az egykori Felsőmagyarországot, a Felvidék természeti, történelmi, művészeti, népi emlékeit, az itt élő népek hagyományait. Végigjárja falvait, városait, műemlékeit, a csodálatos hegyeket, folyóvölgyeket, ismerteti az itt lakók életét, szokásait, ünnepeit, eszközeit. Hatalmas történelmi, egyház- és művelődéstörténeti, művészeti, néprajzi ismeretanyagot közöl a gyönyörű nagyméretű színes képanyag mellett.

A Kárpát-medence északi, zömmel hegyvidéki részét az évszázadok során nevezték Felsőföldnek, Felsőmagyarországnak, az utóbbi két évszázadban Felvidéknek. Észak határait a Kárpátok vonulata adja, dél felé azonban nem volt pontos határa. Sohasem volt önálló tartomány vagy fejedelemség, emiatt nem is húzhatók meg egyértelműen határai. 1918 óta a Felvidékhez soroljuk az elcsatolt Kislőd északi felét és az Alföld északkeleti peremét is, tehát a mai Szlovákia teljes területét. A szerzők azonban a kapcsolódó észak-magyarországi területeket is bejárták, hogy bemutassák, a mesterséges országhatárok nem választhatják el az összefüggő néprajzi, területi egységeket. Sajnos a trianoni békediktátum során Lengyelországba került néhány szépségi falu kimaradt a könyvből.

A középkorban gazdag arany-, ezüstbányászata miatt nőtt meg a terület jelentősége, míg a török hódítás korában erre a szűk sávra korlátozódott a királyi Magyarország területe. Mivel sikerült elkerülnie a török hódoltságot és a vele járó pusztítást, a történelmi Magyarország területén belül ez a rész fejlődött a legjobban, itt maradtak meg műemlékeink a legnagyobb számban.

A szlovákok és a magyarok együttélése több évszázados múltra tekint vissza, a XIII–XIV. századtól kezdve. A középkorban a szlovákság még csak a hegyvidéket népesítette be, de a XVIII. század végére a nyelvhatár délebbre tolódott, s a korábban

vegyes, magyar–szlovák vidékek szinte teljesen szlovákká váltak. A történelmi Magyarországon a szlovákok nem érezhették magukat elnyomva, sokan közülük a köznemesség soraiba emelkedtek, s a vármegyei irányításában is részt vettek. Sok szlovák eredetű család megmagyarosodott, mint például a Kossuth család, de az is előfordult, hogy magyarok váltak szlovákká. A régi felvidéki családok a századok során összeházasodtak egymással, és nagyon szerteágaztak. Érzelmileg némelyek a magyarok, mások a szlovákok felé húztak. 1848-ban sem fordult szembe a szlovákság a magyar forradalommal és szabadságharccal, bár a nemzetiségi törekvések megindultak, a szlovák többségű felvidéki vármegye több mint tízezer katonát küldtek a szabadságharc zászlói alá. A szlovákok az első világháború végén nyilvánították ki elszakadásukat, Trianonban létrejött Csehszlovákia, mely 1938-ig, majd 1945-től 1992-ig létezett. Ma Szlovákia önálló ország.

Ezen a Felvidéken született többek közt Balassi Bálint, Kármán József, Jókai Mór, Tompa Mihály, Mikszáth Kálmán, Madách Imre, Komjáthy Jenő, Reviczky Gyula, Márai Sándor, Szinyei Merse Pál, Csontváry Kosztka Tivadar, Mednyánszky László, Fadrusz János, Lehár Ferenc, Blaha Lujza, Jedlik Ányos, Petzval József, Lóczy Lajos. Számos híres magyar töltötte itt diákeveit, vagy alkotó munkássága kötődik a Felvidékhez, Tinódi Lantos Sebestyéntől Batsányi Jánoson át Krúdy Gyuláig. A történelmi Thurzó, Balassa, Wesselényi, Thököly, Rákóczi, Esterházy, Pálffy, Andrassy, Dessewffy családok számos emléke található itt.

Az első kötet a Felvidék északkeleti részére, Zemplén, Sáros és Szepes megye területére kalauzol el. A bemutatott területen több nemzetiség lakik. A Kárpát-medence északkeleti peremén ruszinok élnek. A háború után itt is megpróbálták a görög katolikusokat beolvasztani az ortodox egyházba. Most már visszanyerte jogait a görög katolikus egyház, de a megosztottság megmaradt. A görög katolikusok ruszinoknak vallják magukat, az ortodox hiten maradtak pedig inkább ukránnak. Lélekszámuk több mint harmincezer. A Kárpátokban élő, és elsősorban pásztorokká váló lengyeleket goráloknak nevezik. Számuk csaknem háromszor, hűségesen őrzik hagyományait, viseletüket.

A múlt század közepén a Szepességben többségében még szászok éltek. Az első telepések a XII. században, II. Géza uralkodása idején érkeztek, és különleges kiváltságokban részesültek. Vásártartási, bányanyitási, vámmenteségi és árumegállító joguk volt. Papjaikat szabadon választották. A 24 szepesi város 1271-ben létrejött egyházi és politikai szövetsége a Provincia Saxorum volt. Élükön a szászok grófia állt. A szepesi városok együtt és külön is önálló törvényhatóságot képeztek, ítéleteiket a saját törvények szerint hozták, jogkönyvük a Zipser Willkühr foglalta keretbe életüket. Ügyeikbe senki sem avatkozhatott be, vita esetén egyedül a király bírósághozhatott feléjük. Vároasaik az egykori gazdaság emlékeit őrzik, hatalmas templomokat és díszes polgárházakat emeltek. Legszebb közülük

¹ 1. kötet: Homonnától Felkág. Mikes Kiadó, Bp. 1994. 2. kötet: Csorbától Nyitraig. Bp. 1995. 3. kötet: Szakolcától Esztergomig. Bp. 1997. 4. kötet: Drégelytől Nagymihályig. Bp. 1998.

Lőcse, melynek egykor több lakosa volt mint Kasának vagy Eperjesnek. A szépsi szász helységek közül kiemelkedik még Igló, Késmárk, Csütörtök-hely, Szepesszombat, Szepesváralja. A második világháború utáni kollektív megtorlás során csaknem a teljes német etnikumot elűzték szülőföldjéről, s az egykor gazdag városok pusztulásnak indultak. Szerencsére az utóbbi évtizedekben megkezdődött a műemlékek restaurálása, így ma nagy részük régi pompájában csodálható meg.

Sáros megye székhelye Eperjes, híres iskolaváros volt, „Tarca parti Athénnek” is nevezték. Evangélikus kollégiumába messziről is elküldték tanulni gyerekeiket az evangélikus családok. Kazinczy Ferenc ezt írja 1781-ben a városról: „Eperjest az is nevezetessé teszi, hogy itt négy nyelv van divatban. Az igazság emberei, a papság, a tanítók és a tanulók mindig deákul beszélnek, az uraságok magyarul, a polgárság németül, és tótul mindenki.” Ma már csak szlovák szót lehet a városban hallani.

Sáros és Szepes megye műemlékekben igen gazdag. Kiemelkedőek a gótikus templomok faragott szárnyas oltárai, melyek a XV–XVI. században készültek. (Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kisszében, Csütörtök-hely, Szepesszombat, Szepeskapítalan stb.). A felsőmagyarországi reneszánsz építészlet legtöbb emléke ugyancsak Sárosban és Szepesben maradt fenn. Ezek jellegzetessége a sajátos pártás, sgraffito díszítéses homlokzat. Emlékek közt egyaránt vannak várak, várkastélyok, falusi udvarházak, városi polgárházak, templomtornyok és különálló harangtornyok. (Késmárki vár, Frics, Bethlenfalva, Nagyőr kastélya, Szepesgörgő templomtornya, Szinye, Késmárk, Nagyőr, Szepesszombat, Poprád harangtornya, Eperjes, Lőcse házsorai)

A második kötet a Felvidék középső és északnyugati részét veszi számba, a Magas-Tátra lábaitól indulva, nyugati irányban haladva a Vág völgyében egészen Trencsénig, kitérőket téve Árvába, Túrócba. Majd az Alacsony-Tátrától szintén nyugat felé haladva bejárjuk a bányavárosokat, s a Garam, a Nyitra folyók völgyeiben eljutunk Nyitraig. Az utazás során a vadregényes környezetben rengeteg várat, váromot, kastélyt látunk. Árva, Liptó hegyvidéki építészete a jellegzetes faépítkezés. A Felvidéken itt maradtak meg legnagyobb számban a népi építészeti emlékei. A falvakban mindenütt látni régi műemlék faházakat, többségüket ma is lakják. Az Árva, Liptó, Túróc vidéki szlovákok viseletét több képen örökítik meg a szerzők. A vidék lakosai nagy gondot fordítanak hagyományaik, viseletük megőrzésére.

A Vág völgy a Felvidék egyik legszebb, legérdekesebb útvonala. A táj festői szépségű, és történelmi emlékekben igen gazdag. A folyó helyenként félelmetes szikraszirtek közt halad, melyeken várak, váromok találhatóak, s ezekhez számtalan legenda, monda fűződik (Sztrecsnó, Óvár, Budatin, Litva, Hricsó, Végvár, Trencsén.) Nagybicce egyik legszebb reneszánsz várkastélyunk. A négy kerek sarokbástyás, négyzet alaprajzú épület belső udvarát gyönyörű toszkán jellegű árkaDOS, loggiás folyosó keríti, a falakat magyar és külföldi hősök képei díszítik.

A Felvidék egyik legszebb fekvésű városa, Besztercebánya, már a Garam völgyében található, egyike volt legjelentősebb bányavárosainknak. II. András, majd IV. Béla király thüringiai, szász, bajor, flandriai bányászokat hívott be az országba, és szabad királyi bányavárossá tette Besztercebányát, Selmecebányát, ahol már ősidők óta bányászkodtak. Az aranybányászatáról híres Kőrmöcbánya Károly Róberttől kapott szabad királyi jogokat. A vidék gazdag volt ércekben, elsősorban ezüstben és aranyban. Az Árpádok korában ez a terület adta Európa aranytermelésének negyötödét, ezüstbányászatának egynegyedét. Az Anjouk alatt még tovább fejlődött a nemesfém bányászat, majd a XVI. századtól fokozatosan hanyatlásnak indult. A bányák a múlt századra teljesen kimerültek.

A dimbes-dombos Selmecebánya méltán lett az UNESCO világörökség része. A hegyek közé zárt városka megőrizte középkori hangulatát. A város volt a magyar műszaki felsőoktatás bölcsője. Európában elsőként 1735-ben alapították bányatiszt-képző iskoláját, melyet 1770-ben egyetemi rangra emelt Mária Terézia. Bányászokat, kohászokat, 1807-től erdészeket képeztek itt. Trianon után Sopronba került az egyetem, majd 1959-től Miskolcra költözött a bányász- és kohászkar.

A kötetbeli utazás Nyitrán fejeződik be. A város a honfoglalás előtt az úgynevezett morva birodalom keleti fővárosa volt. Erős vára a tatároknak is ellenállt. 1113 óta püspöki székhely, az ősi vár, a püspöki székhely épületegyüttese ma is uralja a tájat.

A harmadik kötet segítségével megismerkedhetünk a nyugati, délnyugati Felvidék tájaival, városaival, falvaival. Az egykori országhatáron fekvő várostól, Szokolcától indulva bejárjuk a Morva folyó völgyét, a Kis- és Fehér-Kárpátok hegyei közt megbúvó várakat, kastélyokat, majd a zömmel magyarul Kisalföldet, élő hagyományait, népművészetét, történelmi emlékeit.

Az egykori koronázó városa, Pozsonyra kevesebb figyelmet fordítanak a szerzők, inkább a kisvárosokat, falvakat járják, ahol az élő hagyomány megismerhető. Mátyusföld a Csallóközről északra, a Kis-Kárpáttól keletre elterülő, aprófalvas terület, néhány jelentősebb mezővárossal. Északi határa egykor egybeesett a magyar nyelvhatárral, de napjainkban az északi rész már inkább szlovák többségű. Békésen megfértek itt a különböző nemzetiségek. Jó példa erre az egymás közelében lévő Magyarurab, Németgurab, Horvátgurab és Tötgurab község. Mindegyik őrizte saját hagyományát, nyelvét, szokásait.

Csallóköz egy nagy sziget, mely a Kisalföldből különül el, lakossága az 1940-es évek második felében történt erószakos ki- és betelepítések ellenére is döntő többségében magyar. A dunaszerdahelyi Csallóközi Múzeum néprajzi gyűjteményében láthatók a dunai aranyosok szerszámai is. A Csallóköz egyik nevezetes tevékenysége volt az aranyosás, melynek művelői feltételesen őrizték titkaikat. Romantikus, de fárasztó foglalkozás volt ez, s meggazdagodni nem nagyon lehetett belőle. Csallóköz népviseletében szerepet kapott a kékfestéssel ké-

szült öltözet is. Az ősi kékfestő műhelyek azonban napjainkra sajnos megszűntek.

A Nyitrától északkeletre elterülő Zobor-hegység környékén meghúzódo magyar falvak csoportját Zobor-vidéknek nevezik. Magyar néprajzi szigetet alkot a ma már szlovák többségű környezetben. Ez a legészakibb összefüggő magyar népcsoport a Kárpát-medence nyugati felében, s elszigeteltsége, peremi helyzete következtében számos archaikus jelenséget, vonást őrzött meg. Kodály Zoltán itt kezdte meg néprajzi és népzenei gyűjtését. Az egyes falvakban némileg eltérő népi kultúrát, viseletet őriztek meg, amit a fényképfelvételek részletesen bemutatnak. Bepillantást nyerünk a Zobor-vidéki falvak népi építészetébe is.

A Komárom közelében lévő Martos község, és az Alsó-Garam menti ún. kurtaszoknyás hatfalu különlegesen szép, színes népviseletét szintén megcsodálhatjuk a könyvből. A martosi falumúzeumban láthatók a helyi halászléet tárgyai, egykori használati eszközök, s megtekinthető a gazdagon faragott és festett bútorokkal, színes tányérokkal és kézimunkákkal berendezett szobabelső. Érdemes egy kirándulást tenni ide, hiszen alig néhány kilométerre van az országhatártól.

A felvidéki barangolások során ezen a tájon is értékes műemlékekkel találkozhatunk. Ősi, román korú templomokkal Gútorban, Somorján, Deáki-ban, Bényben, Gimeskosztolányban, Hontvársányban, szép kastélyokkal Vágsellyén, Királyfiakarcán, Tallóson, Galántán, Kistapolcsányban.

A több mint hatszázézer főt számláló felvidéki magyarság egyik központja Komárom. Kevesen tudják, hogy a 37 ezer lakosú város 24 ezer magyar lakosa ma a legnagyobb magyar közösség Szlovákiában, megelőzve Pozsonyt, ahol 20 ezer magyar él. A történelem folyamán Pozsony és Komárom töltött be kiemelkedő szerepet a térségben. De míg Pozsony az országgyűlések révén politikai szerepet kapott, Komárom inkább gazdasági, kereskedelmi, katonai központ maradt. A virágzó gazdasági élete fellendítette a szellemi életét is. Protestáns iskolája 1606-ban alakult, ennek az iskolának volt növendéke Jókai Mór. A város másik nagy múltú iskoláját 1649-ben a jezsuiták alapították, s a később a bencések vették át. Ma is ebben az épületben van az ország legnagyobb magyar gimnáziuma.

A történelmi és kulturális utazás utolsó kötetében a Felvidék délkeleti részét járhatjuk be, a magyar határ mentén, többségében vagy részben magyarlakta területeket, Ipolyáság, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Kassa, Nagymihály városokat érintve. Hont, Nógrád, Gömör, Abatúj megyék déli része ez, a palócok földje, míg keleten a Bodroghöz, az Ungi Tiszahát tájegysége. A Felvidéken – egyedülálló módon a Kárpát-medencében – szinte mindenhol éles és egyértelmű a nyelvhatár a szlovákok és magyarok között. Ezért is lehetett meghúzni 1938-ban a történelem talán legigazságosabb etnikai határait.

Nógrád Mikszáth Kálmán, Madách Imre és Kármán József szülőföldje, akiknek emlékei megtalálhatók a könyvből. Gömörben Tompa Mihály emléket követhetjük. A református lelkész költőnek

szobra van Rimaszombatban és Hanván is. Gömör vármegye névadó központjában, Sajógömörben Mátyás király szobra áll, aki a hagyomány szerint itt tanította meg az urakat kapálni. Gömör megye középső és északi része még a középkor végén is igen gyéren lakott volt. Az ercekek gazdag bányavidéken szász, flamand telepesek bányavároskákat alapítottak, s a falvakba ruszinok és szlovákok költöztek. A vidék több templomában is gyönyörű freskók találhatók. Talán szívesen láttunk volna képeket a csetneki, mártonházi freskókról vagy a Szent László-legendát ábrázoló rimabányai, karaszközi, gömörárokai templomokról. Krasznahor-ka vára és a betléri kastély az Andrássy családé volt évszázadokon át. Ma szépen rendbe hozva a Felvidék egyik leglátogatottabb emlékhelye.

Kassa Magyarország legjelentősebb városai közé tartozott. Talán ezért is annyira megdöbbentő a magyarság fogyatkozása. 1941-ben még a lakosság háromnegyede, 60 ezer ember vallotta magát magyarnak, ma csak 10 ezer, alig öt százalék. A Szent Erzsébet székesegyház gótikus építészetünk remeke. Kriptájában van eltemetve 1906 óta II. Rákóczi Ferenc, akit akkor hoztak haza törökországi bujdosásának helyszínéről. Ki hitte volna akkor, hogy tizenkét évvel később ismét az ország határain kívülre kerül. A Zemplén megyei Borsi szintén Rákóczi emléket őriz. Kastélyában született II. Rákóczi Ferenc, a falon emléktábla, parkjában 1969 óta mellszobra található. A kastély sajnos igen szomorú képet mutat, helyrehozására a szlovák állam nem akar pénzt fordítani.

A felvidéki utazás Zemplén, Ung megyében fejeződik be, az Ondava, Laborc, Ung és Bodrog folyók síkságán. A déli részét, a Bodroghöz a honfoglalás óta magyarok lakják. A trianoni határok kettétörték a felvidéki megyéket, legtöbbjüknél a megyei vagy járási székhely is elválasztották természetes környezetétől, ezáltal halódó határközeli települések sora jött létre. A szerzőpáros legalábbis lélekben összekapcsolja most e tájakat, a magyarországi településekre is ellátogat.

A Felvidéki utakon négy kötetével befejeződött egy sorozat. Elindítója *Szacsavay Imre* volt, aki azt a cél tűzte ki, hogy végigjárja az elszakított területeket, megmutatja szépségeit, történelmi emlékeit, népi értékeit. Erdély három kötete, Kárpátalja, Bácska és Bánság, valamint a Felvidék kötetével összesen kilenc kötet látott napvilágot. Az ötödik kötettől Szacsavay Imre halála után fia Péter vette kezébe a könyvsorozat készítését, barátjával, *Legeza Lászlóval*. Sajnos *Szacsavay Péter* nem érthette meg az utolsó kötet megjelenését, autóbaleset áldozata lett 1997-ben. Kár, hogy nem lehetett teljes a mű, hiszen örömmel vettük volna még Burgenland, Muravidék képes albumát, vagy a Partiumét, mivel az erdélyi kötetek nem érintették Bihar, Szatmár, Szilágymegyeik tájait és az észak-erdélyi részt. Ennek hiányában is páratlan sorozatot kapunk, s egyetérthetünk Szacsavay Imrével, aki ezt írta: „Szeretném, ha könyvem látványa segítené mindenkil abban, hogy ismerje és ápolja élő, szép hagyományainkat és becsülje múltját csettles-bollásnaival, dícsőséggel együtt.”

Udvarhelyi Nándor

Fejezetek Marcali Bize városrészének történetéből és néprajzából

A hazai honismereti kutatásokat számon tartó olvasó már sokat hallott a Somogy megyei Marcaliról, és történetének lelkes kutatójáról, Gál Józsefről. Nevéhez fűződik a helytörténeti múzeum megteremtése, a Marcali Helytörténeti Füzetek írása, szerkesztése, s nem utolsósorban – gimnáziumi tanárként – fiatal honismereti munkatársak ki-nevelése. A helytörténeti füzetsorozat 16. száma közös munka egykori tanítványával, H. Rádics Mártával. Ez a szép kötet együttal a somogyi honismereti kiadványok új irányát is mutatja: a korábbi, szinte kizárólag helytörténeti anyagot tartalmazó falumonográfiaikkal szemben, ez megfelelő mértékben tárgyalja a népi kultúra hagyományait is, tehát – ahogy a címe is jelzi – néprajzi tanulmányokat is közöl.

A könyv helytörténeti részében *Gál József* bemutatja Bize környékének településtörténetét: az Árpád-korban itt fekvő Disznófalura vonatkozó adatokat, azt, hogy miként lett Bize a Marczaly család birtoka: az erre vonatkozó 1397-es oklevelet teljes terjedelmében közli is. A község történetére vonatkozóan a kötet *Gál József* tanulmányain kívül más szerzők (Püspöki Nagy Péter, Csányi Ferenc, T. Mérey Klára, Hajnal András, Szélessy Margit) kisebb írásait is közli, az újkori történet néhány fejezete pedig H. Rádics Márta munkája. A mai bizeiek számára különösen a XVIII-XIX. század története tanulságos: miként történt a német nemzetiségű ősök betelepítése, hogyan alakult ki a mai falukép. Az első és a második világháború helyi eseményeit a szerzők a levéltári dokumentumokon kívül a bizei lakosok emlékezésében mutatják be, s meg tudjuk, hogy a második világháborúban a falu hadszíntér volt, háromszor cserélt gazdát. Megrázó dokumentum a hadifoglyok visszaemlékezése. A helytörténeti rész – igen helyesen – nagy teret szentel az iskola történetének, bemutatják a legjelentősebb tanítókat. A szerzők felkutatják a községre vonatkozó valamennyi helytörténeti dokumentumot, ezek forrásközlése is megtalálható a kötetben.

A néprajzi rész *H. Rádics Márta* munkája, s voltaképpen négy nagyobb témakört ölel fel: az esztendő jeles napjaihoz fűződő szokások, a lakodalom leírása, a születés és a kisgyermekkor szokásai, és zárásként, 77 hiedelemmondát ad közre a magyar hiedelemmonda-katalógus szerinti elrendezésben. A szerző a néprajzi gyűjtésre vonatkozó ismereteit a kaposvári tanítóképzőben szerezte, az anyaggyűjtés nagyobb részét 1969–1976 között végezte. Munkája elsősorban leíró jellegű, a tudományos hiteliséget alapvető szempontnak tartotta. A népszokások többségét az adatközlők szavaival szemlélteti, s mivel szülőfalujában dolgozott, sikerült a legkiválóbb adatközlőket megszólaltatnia. A legnagyobb dicséret a hiteles nyelvjárási jelölést illeti: hibátlanul jelöli a zárt é hangot, a hosszú a, e hangokat, a bizei nyelvjárást valamennyi jelenségét, ezáltal a nyelvjáráskutatásnak is igen értékes szövegyanyagot szolgáltat. A jeles napok szokásai nagyrészt megegyeznek a környező települések hagyo-

mányaival, de itt megtalálhatjuk a bizeiek német eredetű szokásait is, pl. a hamvazószerdai kakas-sütést, a nagyheti merácsolást (a legények kézi ke-replővel járták a falut, és jelezték a templomi szer-tartások idejét) stb. A lakodalom bemutatása akár egy mai hagyományos lakodalom forgatókönyve is lehetne, közli ehhez a vőfélyrigmusokat is. A néprajzi rész alapos gyűjtést és elemzést mutató fe-jezete a gyermekszülés és kisgyermekkor szokás-anya-ga. A nagy somogyi néprajztudós és mú-zeumalapító, Gönczi Ferenc: *Somogyi gyermek című* könyve alapján végzett feltáró munka (1974–1975-ben) adatai ma már muzeális értékűek. Ehhez a részhez adattár is kapcsolódik, melyben az adat-közlői válaszokat szó szerint közli, ezzel lehető-séget teremtve a kutatóknak adatai felhasználásához. A könyvet záró hiedelemmondák (a boszorká-nyokról, a garabonciáról, a „tudós” kocsisról, csordásról, kanászról, a javósról, a természetfeletti lényekről stb.) betekintést nyújtanak az itt élő nép hitvilágába. A könyvet térképek, fotók teszik szemléletessé.

A könyv megszületését a szülőföld szeretete ins-piráltta. Mindannyiunk számára nagyon megszív-lelendők H. Rádics Márta (bizei lévén, ő volt a ki-advány létrehozásának lelkes intézője) zórt sorai: „A falut fiataljai ... elhagyták, mert nem biztosította számukra a megélhetést, gyerekeik iskolába já-rását, jövőjüket. Új ház az elmúlt évtizedekben alig épült, kultúrháza programok nélküli, boltja bezárt, postája részleges munkaidővel működik... lakói megöregedtek, házai üresen, vagy egy-egy lakóval árválkodnak. Senki sincs a faluban, aki igazán fig-yelne az ott élők sorsára. Könyvünk megjelenése legyen határárkó a falu életében. Zárja le a stagnáló jelet, s az otmaradt ősök kisszámú utódai és a lassan népesedő falu lakói indítsák el összekovácsoló-dását, közösséggé alakulását, hogy elindulhasson egy holnapi, értékekkel büszkélkedő városrész fej-lődése.” (Mikszáth Kálmán Általános Iskola, Mar-cali)

Király Lajos

SZÉKELYNÉ KÖRÖSI ILONA

Kecskemét anno ...

Képek a régi Kecskemétről

A kötet borítójáról négy kellemes megjelenésű ifjú hölgy néz ránk. Kik ők? Muraközy Pál és Sár-közy Mária leányai a Fanto fényképész műterem 1901 után készült felvételén. Külsőjük hasonló, de amiben mégis különböznek: szoknya- és blúzfo-d-raik számában és hosszában, az ujjfodrok csipké-jében és minden bizonnyal érdeklődésükben, lelki-vi-lágukban, jövőjükre vonatkozó elképzeléseikben is. Lapozunk bele a kötetbe, és az ott látott fényké-pek alapján próbáljuk meg kirakni azt az épített-, társadalmi- és kultúrkörnyezetet, amely kirajzolja e négy kisasszony lehetőségeit a századforduló Kecskemétjén az 1940-es évekig. Milyen is lehetett az ő „régimódi történet”-ük?

Az 1870-ben kapott törvényhatósági jog birtokában indult meg a város fejlődése. A század utolsó harmadában már álltak a nagy felekezetek átépített vagy új templomai, oktatási intézményei. A magán-nőnevelőintézetek után 1875 őszén kezdte meg működését a polgári leányiskola. A református tanítóképző és főreáliskola szintén 1875-től, már helyben kínál felsőbb képzést. A városnak 1896 óta állandó színházépülete, 1875-től múzeuma, 1913-tól mozija van. A XIX. század közepén Beretvás Pál által épített szálloda és vendéglő 1871-ben már emeletráépítéssel bővült. A képek tanúsága szerint századunk elején már drogériában, gyógyszerárban, áruházban és divatáruházban is lehetett vásárolni. Működött egy Singer varrógép lerakat és az 1930-as évek felvételein kelme- és képfestő műhely, valamint fűszer-csemege üzlet látható. A városias életmód feltételei és tartozékai ezek, akár a bankok, a villanytelep, a gőzmalom, vagy a Duna-Tisza közti Mezőgazdasági Kamara, melynek egyik irodájában készült felvétel a tudomány jelenlétét illusztrálja. A város lakóházairól is láthatunk néhány fotót. Ezek egy része a régi építész falusias kis házakat vagy a helyükön emelt bérházakat és középületeket mutatja. Ízeltőt kapunk a polgári lakásoknak nevezett házakból is. A város mindennapi életéből hozott képek, néhány kivételtől eltekintve (piac, planetás, úrnapi körmenet) a mesterségek és művelők köréből való. A Cigányváros fényképei, a cipőgyári és mulakatos üzem „tablói”, a golyózó gyermekek és a szegények ebédjét bemutató felvétel más életutakat is prognosztizál a város ifjúsága számára.

A fényképész műterme egyaránt őriz számunkra fontos tudnivalókat, vagy felkelti kíváncsiságunkat. Megismerhetjük Sándor Istvánt, az egykori polgármestert és népes családját, több kecskeméti polgárt és barátai társaságot. Eltűnődhetünk például azon, hogy Soós Gábor református gimnáziumi tanár vajon rokonságban állt-e Soós Károlyval; Soós Mili testvére, netán felesége-e Károlynak, de azon is, hogy mikor és kinek a műtermében készültek ezek a felvételek. Bevallom, szánakoztam a kínzó divatba öltözött Magyar Károlyné láttán és elmosolyodtam a derűs ifjú párt nézve, akit Fanto örökített meg egy 1903-as felvételen. Más képek részleteit figyelve az tűnik fel, hogy Széll Jánoska 1871-ben ugyanazon a széken ül Fanto gépe előtt, amelyen az egyik Muraközy lány ül három évttel múlva. Megannyi portré, csoportkép (nem mind műtermi!) böngheszhet még a családi, iparos vagy diák fajtából a további évtizedekből is.

Megidézett múlt – átélő történelem cím alatt csoportosítja a kötet a történelem Kecskeméten lezajlott eseményeit, illetőleg azokat az ünnepeket megörökítő fényképeket, amelyeket jeles elődeinkre (Szt. István, Kossuth Lajos, Katona József) emlékezve a korszak prominens képviselői (főherceg, kormányzó, miniszter) jelenlétével rendezett a város. Ünnepi hangulat megörökítői a Hírös hetek alkalmából készült felvételek és a sok-sok iskolai – rendezvény, népmulatság képei. A sportot csak az 1927-es nemzetközi sakkverseny résztvevőiről készült fénykép képviseli – igaz, nemzetközi nagymesteri és világbajnoki fokon.

Kecskemét mezővárosi jellegét a kötet két záró-anyaaga mutatja be, amikor a városkörnyéki pusztát, tanyákat és az ott élőket láthatjuk munka közben. E néprajzi jellegű témát folytatja a Vendégváro Bugac című fejezet a pásztorélet képeivel és a külföldieknek szánt programokkal.

Az összeállítás eredményeképp lapozgatni való képeskönyvet tartunk a kezünkben – és ez méltánylandó szempont –, de a szerző tudományos igényvel lépett fel. Több függeléket és jegyzetet csatolt a kötethez, ám ezek, sok esetben együttvéve sem tudnak megfelelni a tudományos feltárás követelményeinek. A képek adatait (cím, fényképész neve, felvétel dátuma) szétszórva közli és gyakran hiányos marad. A nincs adat, ismeretlen fényképész stb. kitétel is szükséges információ! A túl sok-túl kevés, illetve lényeges-lényegtelen adatok közlésére a 187. és 188. számú felvétel az egyik példa. A kötet célja kell hogy eldöntse mi a szükséges és elégséges ismeret a felhalmozottakból. Azt egyetlen apparátusból sem lehet megállapítani, hogy a város fényképészei közül Fanto Bernát, illetve Fanto Lipót jegyzi és mikor a Fanto Fotót-t, esetleg mindketten? Azt sem, hogy melyikük, vagy mikor melyikük társult Brenner, Kluge vagy Parragh fényképésszel. Ha egy képet Czecz Márton munkájaként tartunk számon és idejét ismertnek állítjuk, akkor egy teljesen nyilvánvaló személyi, műtermi és időbeli azonosság és egyéb részletbeli megfelelés esetén miért csak valószínű Czecz személye és miért más az időpont? (ld. 74. és 75. old.) A Jeles épületek című segédlet és a Kecskemét-belváros térkép már szinte útvesztővé teszi az eligazodást. Aki próbálta, az tudja, hogy milyen manőverekre kényszeríti a kötet használóját egy épület, mondjuk a Törvényszék felvételének megtalálása, a tudnivalók összeszedése: fényképről vagy levelezőlapról került a kötetbe, ki készítette és mikor, mi köze van a Törvényházhoz, az Igazságsügyi Palotához, a Városi és Megyei Bírósághoz, de ezek után is van még kérdése.

A kötet zsúfoltságán, előnytelen anyagrendezésén a szigorúbb válogatás is enyhíthetett volna. Hibás képek bemutatása egy parttalan válogatás esetén indokolatlan és a nyilvánvaló gesztus miatt elhelyezett fényképek amúgy is szinte kiesnek a könyvből. A tartalmi összefogottság hiánya, a mindent meg akarok mutatni vágya, a mindent elmondok (amit tudok) szándéka a könyv „megjelenésén” is látszik. Egy, az összeállítás következettségére és arányaira ügyelő kiadó szerkesztő és könyvtervező tipográfus növelhette volna a kötet sikerét és akkor az író-szerkesztő elkerülhette volna a részben itt taglalt, de teljesen fel nem sorolt hiányosságokat. A beszorított, oldalanként ismétlődő könyvcím, a megengedhetetlen címlap-verso, a „még tegyük bele ezt is” elvén szertetlenül kapcsolódó segédletek is hozzájárultak a kötet előnytelen kivitelezéséhez.

Kritikámmal arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy ma, amikor a fényképeket műtárgyként és történeti értékűként gyűjtik a múzeumok és a magánszemélyek, a műtárgypiacon jelentős összegeért forog, akkor nagyobb körültekintéssel és meg-

fontosabb, szigorú téma- és képválogatással kell eljárni egy gyűjtemény könyvi megjelenítésekor. Korrigáló újabb kiadásokra alig van mód, a visszaköszönő fénykép nem a legjobb ajánlólevél ennek a drága kiadványtípusnak. Csak történész, muzeológus fényképész, kiadói szerkesztő, könyvtervező tipográfus és a nyomda felelősségteljes együttműködése eredményezhet jó és szép munkát, hiszen könyv esetében ez kettős követelmény. (Kecske-mét, 1998.)

Stockné Horváth Mária

DR. VIRÁG ÁRPÁD

A Balaton múltja és jelene

Több mint kétszáz évvel ezelőtt, 1780-ban jelent meg az első magyarul nyomtatott írás a Balatonról a Magyar Hírmondó-ban, ami röviden arról tudósított, hogy az előző év nyarán új révátkelőt létesítettek Kővágóórs és Boglár között. Magáról a tóró az első magyar nyelvű ismertetés Vályi András Magyarországnak leírása című művének 1796-ban megjelent első kötetében olvasható.

A Balaton rendszeres kutatása azonban még csaknem száz évig váratott magára és csak 1891-ben kezdődött meg a Magyar Földrajzi Társaság keretei között, Lóczy Lajos indítványára egy hatalmas méretű, átfogó kutatómunka, amely 28 éven keresztül tartott. E munka eredményeit folyamatosan adták ki, összefoglalóját több mint 6000 lap terjedelmű monográfiában tették közzé. Az utolsó rész tanulmány megjelenése után joggal állapították meg a kortársak, hogy nem csak a kutatások eredményei „grandiózusak”, hanem a mű terjedelme is, mivel a magyar és német nyelvű kiadás kötetek egymás mellé rakott sora a könyvespolcon 110 cm-t foglalt el, alig 10 cm-rel kevesebbet, mint a Révai Lexikon kötetei.

Dr. Virág Árpád most megjelent munkájának műfaját nehéz pontosan meghatározni. Tartalmát tekintve talán monográfiának lehetne nevezni, de csak szélesebben értelmezve, hiszen nem „szűkebb tárgyra” vonatkoznak a benne foglaltak. Mivel az 1897 és 1996 közötti száz év (sőt esetenként ennél régebbi) tudományos-műszaki vizsgálatok eredményeit foglalják össze a könyvben tárgyaltak, ezért sok benne a tudományos megállapításokat kritikailag összehasonlító elemzés. Az Országos Vízügyi Főigazgatóság által gondozott kiadvány adattömege alapján a Balatonnal foglalkozó vízügyi, környezetvédelmi szakemberek számára „kézikönyv”-ként is szolgálhat. Leginkább azonban a balatoni kutatások és műszaki fejlesztések történetét és eredményeit összefoglaló és kritikailag elemző, a gyakorlati tapasztalatokkal egybevető tudományos ismeretterjesztő könyvnek tekinthető. Olyannak, amiben mindenki, aki a Balaton múltját és jelenét (a közelmúltját) részletesebben szeretné megismerni, megtalálja benne az őt érdeklő részt.

A szerző könyvének mottójául Entz Géza és Sebestyén Olga 1942-ben megjelent *A Balaton élete*

című munkájából választotta az alábbi gondolatot: „A Balaton életközössége önszabályozással igyekszik a változásokat helyrehozni, s ha azok bizonyos határon belül esnek, a tó élete az évszaki változások ritmikus ismétlődésével lüktet tovább. Ha azonban oly változások lépnek fel, amelyek a tó élete nem tud visszaalakítani, az egész életközösség alkalmazkodik az új körülményekhez. Tavunk élete nem áll meg az időben, hanem továbbhalad, s ezt a haladást a természet hatalmas erői és az ember értelme irányítja.”

A több mint 900 oldalas kötet által tárgyalt kérdések közül biztos sokakat érdekel a tó szabályozások előtti természetes állapota, folyamatos feliszapolódásának okai, az eutrofizáció hatása a víz minőségére, a Balaton élővilága és nádasai, a növényevő halak, valamint az angolna betelepítése és a tömeges halpusztulások okai, a tó vízminőségének és természeti környezetének védelme, vagy a balatoni üdülőkörzet igazgatása és fejlesztésének szervezeteire vonatkozó legfontosabb jogszabályok és programok stb. Csak felvillantani lehet a könyv gazdag tartalmát. A tárgyalt témakörök sokrétűségének szemléltetésére álljon itt a kilenc fejezet címe: I. A Balaton vízgyjűjtője és partmenti övezete, II. A Balaton vízrajza, III. A Balaton térképezése és szabályozása, IV. A Balaton vízének jellemző tulajdonságai, V. A Balaton vizének, üledékének és parti övének élővilága, VI. A Balaton nádasai, VII. A balatoni halászat, horgászat és halgazdálkodás, VIII. A Balaton vízminőségének és természeti környezetének védelme, IX. A Balaton-üdülőkörzet igazgatása és fejlesztésének szervezetei.

A szerző feltárta a Balatonnal foglalkozó publikációkat és elkészítette azok bibliográfiáját. Az irodalomjegyzék tartalmazza azoknak a szerzőknek a könyveit, tudományos közleményeit és kiadványait, amelyek 1896 és 1995 között jelentek meg. A szakirodalmi felsorolás valamennyi szakterületre kiterjed és néhány, a Balatonról érintő általános írásművet is magába foglal. Az irodalomjegyzék összesen 1150 tudományos dolgozat, szakcikk, könyv, kiadvány és néhány kézirat adatát tartalmazza – ez idő szerint a legbővebb Balaton-bibliográfiának tekinthető. A terjedelmes munkában való eligazodást tárgymutató segíti.

A könyv helyenként hosszabban idéz – különösen a régebbi szerzőktől – olyan ma is helytálló megállapításokat a rájuk való hivatkozás helyett, amelyek ma már nehezen hozzáférhetők az olvasók számára. Az idézetek némely esetben az adott kor szellemiségének az illusztrálását is szolgálják.

A gondos, tartalmas munka hasznos kézikönyv, forrásmunkája, olvashánya lehet mindenkinek, aki a Balatonnal hivatásszerűen foglalkozik, vagy legnagyobb tavunk története, fejlődése, környezeti állapotának alakulása után laikusként érdeklődik.¹

Dr. Szlávik Lajos

¹ A gondos kiállítású kötetet – az Országos Vízügyi Főigazgatóság anyagi támogatásával – az Egri Nyomda Kft. készítette. Az érdeklődők beszerezhetik a Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény központjában (1054 Budapest, Alkotmány u. 27., telefon: 332-8515 telefax: 311-6899).

Budapest teljes utcanévlexikona¹

Fővárosunk megalakulásának 125. évfordulójára jó néhány olyan könyv jelent meg, mely a honismeret kutatási körébe tartozik. Ezek részben vagy félig készen már régi idő óta kiadásra várnak, míg mások új kutatások eredményeként láttak napvilágot. Ezek a könyvek felhasználva az előző feltárások eredményeit új kutatásokra támaszkodnak, mint ahogy ez a most bemutatandó könyv esetében történt, melyben az eddig elért megállapításokat megfelelő forráskritikával felhasználják.

A legrégebbi utcaneveket a benne élő lakosság adta, melynek használata egy idő múlta általánossá vált. Ezek a középkorban, de az újkorban sem nagyon változtak egészen addig, amíg a XIX. század második felében a hagyományokkal nem vagy alig törődő hivatalos helynévadás, a régi elnevezéseket szinte teljesen meg nem semmisítette. Budán és Pesten a török uralom megszűnésével eltűnt az a néhány török utca, tér elnevezés, márcsak azért is, mert a lakosság nagyobb része nem értette. A német utcanevek lefordítása, magyarral történő helyettesítése az 1840-es években kezdődött el. *Döbrentei Gábor* (1785–1851) jeles költő és műfordító 1844-ben 37 magyarosítást ajánlott, melyek többsége a mai napig megtalálható. Így többek közt: *Wolfwiesen* = *Farkasrét*, *Sonnenberg* = *Naphegy* és a nem egészen fordítás: *Krutzenwinkel* = *Kurucles*, melyhez mindjárt egy mondat is költött. Az 1848–49. évi szabadságharc idején néhány térnek és útnak más nevet adtak, mint pl. Pesten a *Hatvani utcából* lett *Szabad sájtó utca*, az *Egyetem tér Március 15. tér*; Budán az *Úri utca Batthyány utca*, *Bécsi kapu utca Kossuth* nevére kapta. 1849 utolsó hónapjaiban a járási biztos a régi neveket állította vissza. Ez egy korai esete annak, hogy a hatalom, a politika beleszólt az elnevezések kijelölésébe.

Ráday Mihály alapos bevezetőjében megállapítja: „Örökös vita, hogy mi fontosabb: egy hagyományt őrző utcaelnevezés, vagy az, hogy jelentős személyiségről neveztek el a közterületet.” A XX. században egyre inkább a „nagyság” mértékévé vált, hogy valakiről halála után, de sokszor már életében is utcát neveztek el. Ez a század második felében kiegészült azzal, hogy a különböző politikai irányzatok hatalomra jutva, felülvizsgálták, hogy az előző korszak utcanevei megfelelnek-e az általa felállított követelményeknek. Ezzel megindult az utcanevek újjal történő kicserélése. Ennek sokat emlegetett esete a fővárosban *Sugár út* (1883) – *Andrássy út* (1886) – *Sztálin út* (1950) – *Magyar ifjúság útja* (1956) – *Népköztársaság útja* (1957) – *Andrássy út* (1990). Tehát alig több, mint egy század alatt hatszor változott a főváros legjellegzetesebb útja.

Ennél azonban különösebb esetekkel találkozhatunk sok helyen. Az 1970-es években a Pest megyei *Alsónémedi* helyneveit gyűjtve (l. *Alsónémedi*

története és néprajza. Szerk. *Balassa Iván*. Alsónémedi 1980), az utcaneveket is összeírtam. Mikor az egyik utca nevét a fő közlekedési út felől megnéztem: *Marx Károly utca* feliratot láttam, mikor tovább mentem a legnagyobb meglepetésemre ugyanezt az utcát: *Sztálin utcának* nevezték, majd egy sarokkal tovább: gr. *Teleki Pál* nevére viselte. Mikor az egyik helybéli embertől kérdezősködtem, elmondta, hogy a tanácsnak nem volt több pénze, így a régi táblák egy része megmaradt, de különben is mindenki *Haraszti útnak* mondja, hiszen oda vezet. Országosan számos ilyen esettel találkozunk, mert a települések vezetősége nem akart elmaradni, más települések mögött és ez a mozgalom elsősorban a hagyományörző elnevezéseket ritkította, melyek száma napjainkban szinte mindenütt erősen 10 % alá süllyedt.

Magam egy fővárosi tér elnevezésében töltöttem be némi szerepet. *Kodály Zoltán* (1882–1867) a Magyar Néprajzi Társaság vednöki tisztét töltötte be 1945-től haláláig. Már a következő évben felmerült, hogy utcát kellene róla elnevezni és erre a Fővárosi Tanács a *Ménesi utat* tartotta a legalkalmasabbnak, hogy hadd legyenek ott *Bartók Bélával* egymás közelében. Többeket megkérdezvén egyhangúlag az a vélemény alakult ki, hogy mivel életének egy jelentős részét a *Körönd* egyik házának földszintjén töltötte, ahol később egy múzeumot is ki lehet alakítani, ezért viselje ezután az a nevére. Ezt rögtön megfogalmaztam, mint a Társaság ügyvezető alelnöke, de *Ortutay Gyulával* írtam alá, mert a hatóságok irányába az ő neve a kérésnek súlyt adott. A javaslat: *Kodály Zoltán tér*. A Fővárosi Tanács nem sokára válaszolt és ragaszkodott hozzá, hogy a *Ménesi útból* legyen *Kodály Zoltán út*, mert a körönd „ösmagyar elnevezés” lévén azt védeni kell. Erre rögtön ment a válasz, hogy illenék tudni, hogy a körönd „Rotunde” nyelvújítási szó, mely a magyar nyelvben először 1843-ban fordul elő, az adott térre pedig az 1890-es évektől alkalmazzák. Ezt már kétségtelenül hagyományként lehet tekinteni, ezért javaslatunk: *Kodály Zoltán körönd*. Ez elől nem lehetett kitérni és lett *Kodály körönd*, és a *Ménesi út* (1893) megtartotta régi nevét.

Ebben az utcanév lexikonban minden régi és használatos fővárosi utca-, térnevet meg lehet találni, annak megjelölésével, hogy hivatalosan mikortól kezdve használták azt. Néhány esetben egy-egy utcanévet részletesebb kidolgozásban is olvashatunk; ezek nemcsak az adatot tartalmaznak, hanem megfogalmazásukban élvezetes olvasmányként is szolgálnak. Ezek közül érdemes megemlíteni néhányat: *Alsó erdősor*, *Bezsilla Nándor utca*, *Hercegrímás utca*, *Hermina út*, *Márton utca*, *Mitányk utca*, *Vörösmarty tér*. Nagyon tanulságos olvasmány: *Budapest városrészeinek betűrendes felsorolása*, melyben azokat is megemlíti, melyeket ma már hivatalosan nem használnak. Közlik azokat az 1873-tól született fővárosi szabályrendeleteket, amelyek a kerületek határait megszabják, illetve bármilyen vonatkozásban állnak az utcanévadás-sal.

Ráday Mihály bevezető tanulmányának a végén összefoglalja azokat az elveket, melyeket az utca-

¹ A bevezető tanulmányt *Ráday Mihály* írta. Az adattárat *Mészáros György* állította össze. Az utcanévtörténeteket *Buza Péter* írta. Megrendelhető a *Dinasztia Kiadónál*. (1142 Bp. Erzsébet királyné útja 36/b.) és a *Gemini Budapest Kiadónál* (1115 Bp. Fraknó u. 4.)

névadásban érvényesíteni szükséges, ezek egy részét már a megjelent rendeletek tartalmazzák. Így élő emberről nem lehet utcát elnevezni; az újonnan adott nevet 10 évig nem szabad megváltoztatni. A dátumokkal történő utcanévadástart (pl. *Október 6. utca*) lehetőleg kerülni kell. Szorgalmazni kell az irányt jelölő utak, utcák elnevezését (pl. *Üllői út, Kövönyi út*), ami a hagyományos névadásnak egy jelentős részét tették. Talán az egyik legfontosabb megállapítása, ami a nagy európai fővárosokban mindenütt nagy kérdés. „Törekedni kell arra, hogy régi, patinás, Budapest történetében fontos utcanevek helyreálljanak mindazokban az esetekben, ahol ez lehetséges. mint könyvünkben látható, erre kicsi az esély, hiszen a gyakori átkeresztelések miatt alig maradt fenn egy-egy ősi utcánév. De ahol eséllyel lehetőség van erre, és egy hibás, nem túl régi átkeresztelés megszüntetésével ez megoldható, ez az elv is követendő.” Ennél talán ezt a követelményt erősebbre lehetne fogalmazni, de így is aligha hiszem, hogy a politikai nézeteket magába hordozó szempontokat teljesen meg lehetne szüntetni. Ezek pedig a hagyományos elnevezésekkel szemben mindig előnyt fognak élvezni. Messzemenően egyet lehet érteni végső megfogalmazásával: „Az utcaelnevezések során ma már el kell érni egy nagyjából elfogadható, végsőnek tekinthető állapotot, mely után már csak újonnan létrejött, vagy megosztott utcák névadása válik szükségessé. S ha már az elmúlt két században oly gyakori volt a névváltoztatás, jusson a kérdés végre nyugvópont-ra”. Úgy legyen!

A kitűnő kézikönyvnek minden iskolában, közintézményben ott kell lennie, de példát mutathat az ország minden települése számára, hogy ne harkodikjak el az utcánév változtatásokat, mert minden ilyen elnevezés élő, beszédes történelem. (Bp. 1998.)

Balassa Iván

Rábaközi honismereti évkönyv, 1997

Az előző kötet 1996-ban jelent meg, s a mostaniak mind a tartalmából, mind a szerkesztéséből látszik, hogy kiadói nagy igyekezettel szeretnék rendszeressé tenni megjelenését. Győrnek, Sopronnak és Mosonmagyaróvárnak van több-kevesebb következetességgel megjelenő honismereti-helytörténeti periodikája, sorozata, jogos tehát a törekvés, hogy a Rábaköz két meghatározó városa is hallasson magáról. Az összefogás létrehozója és az ügy mozgatója a szerkesztő, *Pájer Imre* csornai tanár-helytörténész, aki támogatókat is szerzett az évkönyvnek.

A jó nyomdai kivitelben megjelent illusztrált kötet, első helytörténeti tanulmányát *Kemenesi Ágoston* csornai tanár írta az Első Sopronmegyei Takarékpénztár fénykoráról, az 1872-től az 1947-es államosításig terjedő időszakról, amikor a bank csornai és kapuvári fiókja sokat tett a Rábaköz gazdasági fellendüléséért. Kemenesi a pénzintézet igazgatósági jegyzőkönyvei alapján dol-

gozta föl a takarékpénztár üzletmenetét, kapcsolatát és vezetőinek tevékenységét. *Zsebedics József* kapuvári plébános a város környékén élő majoripusztai emberek lelkipásztori ellátásáról írt, személyes emlékek alapján elevenítve föl a második világháború után egyre rosszabb körülmények, sok gáncsoskodás és ellenszerek között végzett felemelő munkát, egészen a rendszerváltás utáni szabadabb légkörű időszakig. *Dr. Bertha Árpád* soproni tanár Szilsárkány közigazgatásának és 34 önszerveződő csoportjának, egyesületének történetét foglalta össze a megjelent szakirodalom és levéltári források segítségével. A vági Dalárda és Vegyeskar emlékezeset évtizedeiről *Nagy Imre* helybéli tanár írt, munkáját *Horváth Győző*, a megye egyetlen férfikórusának karnagya folytatta a Vági Rábakör 1987–1997 közötti szerepléseinek, fejlődésének összefoglalásával.

A könyv *Pozsgai László* személyes emlékek alapján, szép stílusú, megrendítő visszaemlékezésében idézte föl a Győr megyei levélték 1944 decemberében kezdődő kálváriáját az ausztriai és németországi megpróbáltatásokon át a belgiumi bányákig. *Ángyán Csilla* csornai fazekas a Csornán 1903-tól egészen 1948-ban bekövetkezett haláláig dolgozó Szabó János „újítós csornai fazekas” munkásságát elemezte, különös tekintettel a hagyományostól eltérő díszítésű edényeire. Megható és megdöbbentő dokumentumokat közölt *Horváthné Takács Judit* rábaszentmihályi tanárnő: a falubeli Pongrácz Antalné leveleit az első világháború poklát járó férjéhez és a Donnál elesett fiának leveleit a második világháború éveiből.

A Neves rábaköziek rovatban *dr. Varga József* kapuvári tanár a város XIX. századi történetének jeles alakjairól, báró Berg Gusztávról emlékezett meg, föloldozva a nagyszerű gazdasági szakember és közéleti személyiség alakját, akit a hálás település díszpolgárává választott. Átmenő érdemeiről szól *Pájer Imre*nek egy csornai nagybérlőről, Hegyfalusi Sugár Sándorról szóló írása. Hegyfalusi 1891-től 1912-ben következett haláláig egy hatalmas birtokon gazdálkodott és segített minden nemes ügyet Csornán (kórház, óvoda, iskolaügy, közigazgatás, tűzoltók).

A csornaiak és kapuváriak összefogásából született honismereti évkönyv több mint kezdet, ígéretes és színvonalas folytatás. Kíváncsiak várjuk a következő kötetet. (Csorna-Kapuvár, 1998. Kiadja a Rábaközi Művelődési Egyesület).

Tuba László

LISZKA JÓZSEF

„Tudománynak kezdetéről”

Több okból is jó szívvel ajánlom a Honismeret olvasóinak figyelmébe Liszka József új könyvét. A legfontosabb talán az, hogy a kötet ráirányíthatja a figyelmet a szlovákiai magyar néprajz történetének elmúlt két évtizedére és mai helyzetére. (A témáról egy másik, hasonlóan friss tanulmányban szintén Liszka közölt újabb összefogla-

lást: A (cseh)szlovákiai magyarság populáris kultúrája (1918–1998). Vázlat. Tóth László (szerk.): A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története (1918–1998), 168–206. old. Bp. 1998. A határainkon túli magyar csoportok néprajzi kutatásának feltételei kondíciója ugyanis sokat változott az elmúlt években, sőt, folyamatosan változik napjainkban is. Hangsúlyosan igaz ez a szlovákiai magyar néprajzra, amelyik – látványos eredményei mellett is – igen sok külső és belső ellentmondást hordoz. Az ajánlás okai között van szubjektív is: elfogult vagyok a szerzővel, aki – megítélésem szerint – hosszú ideje a vállán cipeli a szlovákiai magyar néprajz terhének igen jelentős részét. A Budapesten diplomát szerzett Liszka József tevékenysége sok tekintetben a modern szlovákiai magyar néprajz alapjainak lerakását jelenti.

A kötet Liszka „néprajzi publicisztikájának” egy jelentős részét gyűjti egybe, amit azonban a szerző utólagos kommentárjai, jegyzetei lényegében egyszerűen fognak, s gondolkodásának folyamatait jelenítik meg. Két évtized természetéről ad számot a könyv, fejezetei – az egyes történetekre, eseményekre reagálva – a (cseh)szlovákiai magyar néprajz történeti dokumentumaiként is értelmezhetők. A címadó írás 1979 októberében jelent meg a *Vasárnapi Új Szó* hasábjain, az ezt követő dolgozatok Liszka további két évtizedes töprengéseinek, vitáinak, a néprajzról, kultúráról, hagyományról, magyarságról, s számos más kérdésről formált véleményének nyomjelzői. Számomra ebben a műfajban éppen az a szimpatikus, hogy vállalja mindenkori önmagát – akár hangulatait is –, természetes módon közli a világgal helyzetértékelését, s nem ragaszkodik a tudós hivatalosságához, távolságtartásához, ahogyan azt számosan teszik.

Aki végigolvassa Liszka József gyűjteményes kötetét, az meggyőződhet róla, hogy van miről töprengenie annak, aki felelősséget érez a határainkon túli magyar kisebbség sorsáért – ráadásul a gondolkodás eleve több frontot nyit meg ebben a kérdésben. Rendkívül nehéz lehet úgy képviselni a magyarság ügyét, hogy a néprajztudomány ne keveredjen össze a hagyományörzés feladataival és a folklórizmus kérdéseivel. Nehéz lehet úgy megfogalmazni egy kisebbség néprajzi kutatásának feladatait, hogy abban egyszerre érvényesüljenek a regionális sajátosságok és az egyetemes néprajz XX. századvégi elvárásai, a tradíció elemei és a modernizáció elvárható szempontjai – lehetőleg a szélsőségek nélkül. Önmagában sem könnyű feladat a kisebbségi és az egyetemes magyar néprajz elvárásainak egyszerre megfelelni, céljait, feladatait egyaránt megfogalmazni. A szerző, aki kiválóan iskolázott az európai, főleg a német néprajz területén is, képes erre a programadásra és a munka dandárjának elvégzésére is, ám éppen a kötet írásainak publicisztikai műfaja enged némi bepillantást abba, hogy mindez egy ember számára rendkívül nehéz és megterhelő feladat. Ha akarnánk, akkor sem vonatkozathatnánk el attól a tényről, hogy a szerző életének itt érintett szakaszát intézmények születése és bezárása, nem ritkán egzisztenciális problémák kísérik, tevékenysége tehát igen távol áll a tudomány művelésének vegytiszta laboratóri-

umától! Ezeket a tényezőket az írások nem bénítónak, fékzőnek tükrözik, hanem legyőzhetőnek, amik inspirálóan hatnak új gondolatok, eredmények megszületésére, jóllehet e problémák nélkül egyszerűbben megoldható és kezelhető lenne a helyzet. Az útkeresésnek, feladatkielölésnek, elvi és módszertani tisztázásnak Széküllái és Kharübdisei ezek, amelyek között nehéz ugyan hajózni, de rajtuk túljutva tiszta és sima víz vár(hat) a hajósra.

A kötet második része „olvasónapló”, ami mind a témaválasztásban, mind a reflexiókban tükrözi Liszka érdeklődését és felkészültségét. Ugyanakkor ezen írásai nem szokványos recenziók, hanem olyan gondolatok, ötletek jegyzékei, amiket az adott művek olvasása indukált. Ha a kötet szerkezete nem választaná el egymástól a két tartalmi egységet, nem is éreznék azok különbségét, olyanira szerves részei a szerző gondolatmenetének. Írjon akár a gyűjtőmódszerekről, forráskritikáról, szemlélje Ingeborg Weber-Kellerman könyvét vagy a legfiatalabb néprajzos generáció eredményeit, nyilatkozzon és vitatkozzon nemzeti kultúráról, etnikus specifikumokról vagy a kulturális élet struktúrájáról, ugyanazt a gondolatosságot, formálódó érvrendszert, organikus szellemi egységet találjuk meg mondataiban. A szerzőtárgyú gondolat-folyamban jól segítik az eligazodást mind a szerző jegyzetei, mind pedig a barát és kolléga, Lukács László értő bevezetője. Nem könnyű olvasmány Liszka József publicisztikájának füzere, de bizonyos, hogy aki megismerkedik vele, az nem csupán tudásában, információiban gazdagodik, nem csak a határon túli magyarság egy csoportjához kerül közelebb, hanem megerősítést nyer a maga munkájának, hivatásának naponkénti újrafeldolgozásához is. (Ister – Nap, Budapest – Dunaszerdahely, 1998.)

Viga Gyula

CSIFFÁRY GERGELY

A bélapátfalvi keménycserép

Az utóbbi időben Csiffáry Gergely gyors egymásutánban örvendeztet meg bennünket szép kiállítási ipartörténeti munkáival. Ezek a munkák kétféleképpen: egyrészt önálló könyvek, másrészt pedig terjedelmes, füzet-könyvnyi tanulmányok, melyek leginkább vagy az egr múzeum (*Agria*), vagy a Heves Megyei Levéltár évkönyveiben (*Archívum*) jelennek meg. Természetesen más helyeken is. Csiffáry munkáit aszerint is két csoportra oszthatjuk, hogy (először) *manufaktúrákról* szólnak-e; illetve, hogy lokalitásokat tekintve *egri*, vagy pedig *Heves megyei tárgyúak*-e vagy sem?

Munkáinak zöme egri, illetve Heves megyei illetékességű és ez azért is fontos, mert Eger elsőrendűen Csiffáry Gergely közvetlen levéltári kutatásokon alapuló, rendkívül adatgazdag munkái emelik előtérbe „iparvidékké, iparvárossá”. Ezt az alapvetően történeti szemléletet, kutatási- és feldolgozási módszert szerencsésen gazdagította határozott néprajzi igényekkel, amelyek valahonnan onnan vették eredetüket, hogy mind néprajztudomá-

nyunknak, mind pedig történettudományunknak ma is vitatott kérdése, hogy az úgynevezett paraszti mesterkedések, a háziipar, a kézművesség, a kisipar, a céhes ipar, a céhes ipar korában a céhen kívüli ipar a történettudomány (ipartörténet), vagy pedig a néprajztudomány (társadalomnéprajz: kismesterségek kutatása) kutatási- és feldolgozási körébe tartoznak-e, vagy sem? Ezekben a kérdésekben – jöhetnek nem látszanak jelentős problémáknak – még a terminológia terén sem alakult ki megnyugtató egyetértés, nem is szólva arról, hogy a tudományági illetékesség tekintetében sem történt figyelemreméltó előrehaladás.

Korábban ezek a tudományági kérdések nem vetődtek fel ilyen erősen, az volt az általános, hogy a különösebben nem szervezett keretek között folytatott ipari jellegű tevékenységeket szinte egyöntetűen a néprajztudomány gyűjtési, kutatási- és feldolgozási hatáskörébe utalták. Viták ezen a téren akkor keletkeztek, amikor az ipartörténetet önálló stúdiumként kezdték vizsgálni. Mégpedig úgy, hogy ezeknek az ipari-, vagy ipar jellegű tevékenységeknek az intézményeit, szervezeteit, illetve ezek történetét kezdték kutatni. Az első ilyen intézmény, illetve intézményrendszer a céh, a céhrendszert volt. A különböző céhek, azután egy bizonyos település vagy táj (például megyék) céhei történetének kutatása húzta meg először a határvonalat és tette fel egyben a tudományági illetékesség tekintetében az első kérdéseket is. További lépéseket ezen a téren, mert csakis az iparfejlődéssel lépést tartani igyekvő történettudomány tett. Nevezetesen akkor és azzal, hogy egyre inkább üzem-, gyártörténet, egyszerűen a nagyipar történetének kutatását, feldolgozását látta feladatának. Az üzem-, a gyártörténet kutatása és feldolgozása pedig vitathatatlanul történettudományi feladat. Ha ehhez még hozzávesszük azt is, hogy az üzem-gyártörténet, a nagyipar történetének kutatása elsőrendű feladatának tekintette a munkavállalók és a munkaadók, a tulajdonosok és az alkalmazottak, a termelők és az adminisztratív munkások közti feszültségek, osztályharc felderítését, feldolgozását; világosan láthatjuk az erőteljes elkülönülést, azt, hogy a paraszti mesterkedéseket, kézművességet, háziipart, kisipart, sőt a céheket, a céhrendszert magát is, illetve kutatásukat-feldolgozásukat a néprajztudomány – pontosítva: a történeti néprajz – hatáskörébe utalta.

Az üzemtörténeti kutatások során „bukkantak rá” kutatóink e sajátos termelési szerkezetre, a már nem kisipari, de még nem nagyipari formára, a manufaktúrára. Nehéz volna megállapítani, hogy a kezdeti manufaktúrákutatások történeti-, vagy néprajzi jellegűek voltak-e. Több e tárgyban tartott konferencia, számos szakmunka megjelentetése mintha arra a megállapításra jutott volna, hogy a manufaktúrák kutatása elsődlegesen néprajzi feladat. Ezt az álláspontot látszik képviselni Csiffáry Gergely összegző jellegű munkája, az 1996-ban megjelent *Manufaktúrák és céhen kívüli ipar Heves megyében* című monográfiája is.¹

Csiffáry sokat és sok manufaktúrával foglalkozott már előzetesen is. Közülük ezúttal csak egygylet, az általunk a *Honismeret*ben ismertetett, *A hatvani posztómanufaktúra története* című munkájára utalunk.² Ezt a munkáját is figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy ez az újabb munkája tényleg egyfajta összegzésnek és mint műfaj: monográfia. Már csak abból a tekintetből is, hogy az előbb említett és egyfajta összegzésnek, monográfiának állított munkája *többféle* manufaktúráról szól, azokat rendszerezi. Sőt, egy már nagyon hiányzó jegyzékben működési helyeiként csoportosításban minden Heves megyei manufaktúrát fel is sorol. Míg az ugyancsak említett, *A hatvani posztómanufaktúra története* című munkája *egyféle* tevékenységet kifejtő manufaktúráról, illetve egyetlen mesterségről, a posztókészítésről szól. Ugyanez a helyzet Csiffáry legújabb könyvével; *A belátpátfalvi keménycserép cíművel* is.³

Ehhez a könyvéhez több megjegyzést kell fűzünk. Először is arról kell szólnunk, hogy a belátpátfalvi keménycseréppel, keménycserép-készítéssel-gyártással nagyon sokan foglaltak már, többségükben iparművészet-történészek, mint például a két nagy magyar kerámiakutató is: *Molnár László* 1969-ben és 1970-ben⁴; *Katona Imre* pedig 1972-ben és 1979-ben.⁵ *Csiffáry Gergely* valószínűleg azért nem foglalkozott már korábban is a belátpátfalvi keménycserép-készítéssel, mert a belátpátfalvi keménycserépet előállító üzemet szinte senki sem nevezte, még kezdeti időszakában sem manufaktúrának. *Molnár László* is, *Katona Imre* is, sőt *Csiffáry* is mindig *keménycserépgyártásról*, illetve *keménycserépgyárról* beszéltek. Csiffáry új könyvében, leglátványosabb módon a címében is kerüli, kerülni igyekszik a manufaktúra kifejezést. A könyv címében nem is szerepelteti a keménycserépet előállító intézmény nevét, hanem a műhely, a manufaktúra, a gyár megnevezések mellőzésével a benne folyó munkát, illetve a terméket, a keménycserépet veszi címadóul. Ettől függetlenül *Csiffáry Gergely* munkája a belátpátfalvi keménycserép manufaktúráról szól és szervesen beletartozik egyrészt saját manu-

² *Csiffáry Gergely*: A hatvani posztómanufaktúra története. Tanulmányok Heves Megye Történetéből 13. Eger, 1993. – Ismertetése: Dankó Imre: Csiffáry Gergely: A hatvani posztómanufaktúra története. *Honismeret*, 1993. 3. szám. 76–77. old.

³ *Csiffáry Gergely*: A belátpátfalvi keménycserép. *Studia Agraria* 18. Eger, 1997. 167. old. + VIII. színes (fotó) tábla.

⁴ *Molnár László*: Az apátfalvi keménycserépgyár 1894 és 1928 között. (Az) Egri Múzeum Évkönyve VI. Eger, 1969. 221–240. old. – Uő.: Porcelángyártással kísérletezők Apátfalván. (Az) Egri Múzeum Évkönyve VII. 1970. 249–255. old.

⁵ *Katona Imre*: Az apátfalvi kőedénygyártás első évtizedei. (Az) Egri Múzeum Évkönyve VIII. Eger, 1972. 259–275. old. – Uő.: Kőedénymanufaktúrák Északkelet-Magyarországon. Borsodi Történelmi Évkönyv VI. Miskolc, 1979. 21–41. old.

¹ *Csiffáry Gergely*: *Manufaktúrák és céhen kívüli ipar Heves megyében*. Tanulmányok Heves Megye Történetéből 14. Eger, 1996. 392. old. + 1 térképlap.

faktúrakutatásainak, másrészt pedig az utóbbi időben fellendült manufaktúrakutatások sorába.⁶

Ez a játszadozás a manufaktúra kifejezéssel, korántsem haszontalan. Mert mögötte az a bizonytalanság áll, amit a manufaktúra meghatározása terén érzünk. Véleményünk szerint például nem kellően tisztázott az, hogy mi a különbség manufaktúra és gyár között. Nagy kérdés, hogy mikortól fogva, milyen tényezők megjelenésétől kezdve nevezük a manufaktúrát jogosan gyárnak, például éppen a belpátfalvi keménycserép-, vagy kőedénygyár esetében? 1836-ban, amikor a kőedénykészítés Belpátfalván megindult, határozottan manufaktúráról beszéltek (18. old.: „Apátfalván is létesült egy edénygyártó manufaktúra”). De már a következő mondatokban – anélkül, hogy a belpátfalvi kőedénykészítés módjában, a vállalkozás szervezeti formájában bármiféle változás történt volna – következetesen gyárról, gyártásról beszélnek, mind a források, mind azok alapján Csiffáry. Talán, figyelembevétel az előzőekben elmondottakat, világos, hogy az elnevezés mögött jelentősebb különbségtétel lehetősége is megbúvik. Tudniillik, ha manufaktúráról beszélünk, akkor közelebb állunk a kézművességhez, ami viszont inkább néprajzi, ha úgy tetszik történeti, néprajzi kutatási tárgy, terület, mint a kézművességtől távolabb eső gyár, gyártás, gyáripár; nagyipar.

Csiffáry Gergely új, a belpátfalvi keménycserépről szóló munkája különben nagyon szép, logikus rendszerezés. Csiffáry jó tárgyválasztását dicséri, hogy egy olyan tárgykőről ír, amellyel már korábban sokan foglalkoztak. És nemcsak sokan, hanem sokféleképpen is. Vagyis, elérkezett annak az ideje, hogy a belpátfalvi keménycserépről, keménycserépgyártásról eddig tudottakat valaki rendezze, küszöbölje ki az esetleges ellentmondásokat, javítsa, módosítsa a javítani-módosítani valókát és kövessen összedolgozásában valamiféle logikus rendet, netán vezérfonalat. Természetesen ezt a munkát csak olyan ember tudja elvégezni, aki maga is jártas a tárgykörben, ismeri a vele kapcsolatos kérdéseket, sőt sajátmagának is

vannak személyes élményei, véleményei, esetlegesen kutatási eredményei is, aki tehát legalább olyan jártas a tárgykörben, mint azok, akik létrehozták, működtették, ma is csinálják, vagy éppen kutatták, kutatják a témát. Nos, Csiffáry Gergelyt ilyen, ezt a munkát elvégezni képes, alkalmas embernek tartjuk. Feltételezésünkben – áttanulmányozva a kötetet – nem is csalatkozunk. Csiffáry Gergely *A belpátfalvi keménycserép* című munkájában tényleg megalkotta a belpátfalvi keménycserép korszerű monográfiáját.

Bevezetésében röviden összefoglalja a munka célkitűzéseit: létre kell hozni a belpátfalvi keménycserépgyártás történeti néprajzi monográfiáját.

Az első fejezet címe: *A termelés fő kérdései*. Öt alfejezetre oszlik. A keménycserép gyártása című alfejezetben a keménycserépkészítés *technológiáját* ismerteti. Beszél a kétféle kemény-, vagy kőedény-, illetve keménycserép fajtáról; a földpátos keménycserépről és a mészpátos keménycserépről. Kifejtve, hogy Magyarországon a *mészpátos kőedény-, illetve keménycserép* terjedt el. Azon egyszerű okból következően, hogy náluk csak mészpát található. *Az apátfalvi keménycserépgyártás története* című alfejezet kellő részletességgel, bőséges levéltári anyagra építetten tárgyalja a kérdést. Ennek az alfejezetnek az anyaga a további fejezetekben gyakran szerepel, érvényesítve a történetiség szempontjait a nem kimondottan történeti fejezetekben is. A következő alfejezet külön tárgyalja az apátfalvi *vörösedénygyár* történetét. Az ezt követő alfejezet az apátfalvi keménycserép-, kőedénygyár *edényjegyeit* foglalja össze. Fejezetünk utolsó, ötödik alfejezete a keménycserépgyártás *termékeiről* szól funkcionális, minőségi, áralkulási és stílus vonatkozásban. Ez az alfejezet a leginkább néprajzi jellegű és megállapításai számos vonatkozásban egyéni gyűjtésen, kutatáson- és megfigyelésen alapulnak.

A második fejezet (A keménycserépgyártás társadalmi-gazdasági kapcsolatai) három alfejezetre tagolódik. Az első alfejezet a tulajdonosokról, a bérlőkről és az alkalmazottakról szól. Leginkább üzemtörténetinek minősíthető munka, olyan, amelynek minden mondata a lehető legszorosabb kapcsolatban áll egyfajta szociológiai, vagy még inkább társadalomnéprajzi kutatási-feldolgozási célkitűzésekkel. Nagyon érdekes és ugyanilyen szempontból értékes a következő, egymással szoros kapcsolatban álló két alfejezet is: *A gyár hatása a környezetre* és *A gyár helye az iparágban*. Mindkét alfejezet kiemeli a belpátfalvi keménycserépgyártást a szűk lokalitás keretei közül és legalább a környezetében értékeli. Bár az utolsó alfejezet, amely a belpátfalvi gyár szerepét az egész iparágban belül vizsgálja, ezen a közvetlen környezeten is jól túlhalad, jóval túlra mutat és a belpátfalvi gyárt olyan távlatokba helyezi, amelyekkel elegendő kevesen számoltak. Talán mondanunk sem kell, hogy ebben a fejezetben messzemenően érvényesülnek az *ipartörténet* szempontjai, módszerei. Még hozzá nem a helyi szempontoknak, körülményeknek-lehetőségeknek megfelelően, hanem a szakma-, az iparág általános, legalább nagy területeken egységes törvényei, törvényszerűségei szerint.

⁶ *Németh Györgyi*: Magyarországi manufaktúrák és más ipari üzemek a II. József korabeli manufaktúratábellákon. Németh Györgyi és Veres László (szerk.): Manufaktúrák Magyarországon I. (Manufaktúratörténeti Konferencia. Miskolc, 1989. október 16–17.). Miskolc, 1989. 7–10., 28–35. old. „A manufaktúra fogalmát és a gazdasági fejlődésben elfoglalt helyét egymástól többé-kevésbé eltérően határozzák meg a történetírás különféle polgári és marxista irányzatai. (...) Ma leginkább a kézi erővel a kézműipari technikát nem meghaladó szinten, de kooperatív munkamegosztásban végzett munka azon szervezeti formájának jelölésére szolgál, ahol a tőke és a munka már elkülönült egymástól. Előfordult azonban az is, hogy a gyár korai formáját látják benne. (...) A manufaktúra más-más hangsúlyt kapott Európa nyugati, középső, illetve keleti részének tőkés fejlődésében, s jellemző vonásaiban is különbözött. (...) Bizonytalanságunkat növeli az a csak részben tisztázott kérdés, hogy egyes iparágak sajátos üzemmformái – például vaskohó, hámor, üveg-huta, papírhalom – az átalakuló feudális termelési viszonyok között mennyire értelmezhetők manufaktúráként...”

A harmadik az Összegzés fejezete. A rövid tényleges összefoglalást, mind a további kutatások, mind pedig a könyv könnyű és eredményes használata szempontjából nélkülözhetetlen „függelékek” követik: a szakfejezések magyarázatai; irodalomjegyzék; a rövidítések jegyzéke; angol nyelvű összefoglalás; angol nyelvű fényképgyűjtemény és a színes képek (fotók) magyar nyelvű listája.

Ismeretünkben máris átléptük a szokásos területi határokat. Két okból is tettük ezt. Először is azért, mert ismertetésünk nem csupán egy könyvre, Csiffáry Gergely: *A bélapátfalvi keménycserép* című munkájára, hanem egy kicsit az előzményeire is, Csiffáry Gergely korábbi ipartörténeti kutatásaira is vonatkozott. A másik ok sem elhanyagolható. Az tudniillik, hogy Csiffáry Gergely ismertett munkája ténylegesen jó és mind adat-anyaggyűjtését, mind feldolgozását tekintve módszertanilag is példaeértékkel bíró munka, az itt leírtaknál is sokkal bővebb, részletesebb ismertetést érdemelt volna. Már csak a feldolgozás tudományos kapcsolata, az utóbbi időben fellendült és megújult magyar ipartörténeti kutatásokba – feldolgozásokba és ezen belül a manufaktúrakutatásokba való szerves beilleszkedés miatt is.

Így, ilyen gondolatokkal ajánljuk Csiffáry Gergely ezen újabb munkáját is a helytörténettel, honismerettel foglalkozók figyelmébe.

Dankó Imre

LUKÁCS LÁSZLÓ

A mezőföldi tanyák néprajza

A szerző az 1980-as évektől folytat intenzív gyűjtőmunkát a Mezőföldön. E témában született meg bölcsészdoktori disszertációja, amit 1984-ben védett meg a Kossuth Lajos Tudományegyetem Gunda Béla vezette néprajz tanszékén.

A mintegy 100 oldalas könyv 2 évtized kutatási eredményeit foglalja össze a Mezőföldön XIX-XX. század fordulójától fellelhető tanyásodási folyamatok aprólékos, minden részletre kiterjedő vizsgálatával. A szerző kimerítően foglalkozik a téma szakirodalmában felmerülő terminológiai kérdésekkel és összehasonlítja az Alföldön lejátszódó tanyásodási folyamatokat a Mezőföldön tapasztalattal.

A köztudatban a tanya fogalomhoz a Nagy Magyar Alföld területe kapcsolódik, pedig már a két világháború közötti tanyakutatók is jelezték, hogy a tanyásodás a Dunántúlon is megindult. A tanya kialakulás lehetőségét a Mezőföld (Fejér, Veszprém, Tolna m.) néhány településén a tagosítás (Dunapentele, Enying, Sárkeresztés), legtöbb helyen a közép- és nagybirtokokon végrehajtott parcellázás (Aba, Tác, Sárbogárd, Perkáta, Rácalmás, Dég, Kistápe) teremtette meg.

A Mezőföld megkésve kapcsolódott be a tanyásodási folyamatába, nem járta végig annak az Alföldre jellemző fejlődési fokozatait, hanem már a század első felében a legáltalánosabb farmtanyaformát valósította meg. Az itteni farmtanyák gaz-

dálkodását nem nevezhetjük alföldi értelemben vett tanyás gazdálkodásnak sem, hiszen esetükben nem minden esetben alakulhatott ki a tanyás gazdálkodás legfőbb jellemzője: a lakó-, és üzemhelyek megosztottsága. Ezért a határjukban farmtanyákkal települt mezőföldi községeket is csak igen korlátozott mértékben tekinthetjük tanyás településeknek.

A dolgozatot mintegy 40 fekete-fehér fotó teszi érzékletessé, hiszen a képeken nemcsak a hétköznapok, hanem a mezőföldi tanyák világának ünnepeit és bemutatja a kiadvány. A tanulmány végén 10 oldalas német összefoglaló található.

A témát a közelmúltban kezdődött társadalmi-gazdasági változások teszik időszerűvé, hiszen a rendszerváltozás utáni kárpótlási folyamatok nyomán a XX. század végén még fellelhető tanyák több szempontból is izgalmas változások színterei. Az átalakuló mezőgazdaság mintegy üzembázisként alkalmazza a tanyákat, egy részük pedig hétvégi-szabadidős helyszíneként működik. Arra is van példa, hogy a közelmúltban új tanyák is épülnek a Székesfehérvárról délre területeken.

A tanulmány érdeme, hogy felhívja a figyelmet azokra a folyamatokra, amely az itteni tanyásodási folyamatokat elindították. A dolgozat megállapításai helytállóak és előrevetítik annak lehetőségét, hogy a kutatások folytatódjanak. (Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár, 1998.)

Szabó Zoltán

Szirtes Gábor két könyve a millenniumi Pécsről

Mindkét kiadvány ugyanarról a városról, korszakról igyekszik képet nyújtani. Az első kötet „Millenniumi Pécs” címmel arra vállalkozott, hogy az 1896-os esztendő időszakára utaztassa az olvasót. A száz évvel ezelőtti Pécs utcáit, köztérzeit barangolhatjuk be. Végigsétálhatunk a legendás Tettyén, az árnyas Sétatéren és ácsoroghatunk az üzletek kirakatai előtt. S megelevenedik a város, benépesülnek az utcák, terek, s az egykori pécsi polgárok mindennapi gondjait, gondolatait is megismerhetjük. Láthatjuk a száz évvel ezelőtti nagy ünnepre zászlódszibe öltözött házakat, közintézményeket: részt vehetünk az akkortájt ünnepélyesen átadott Pécsi Nemzeti Színház előadásain, hallhatjuk az országos híri Pécsi Dalárda hangverseit és kirándulhatunk a Mecsek árnyas turistaútjain.

Szerepelnek ebben a gazdag és színes forgatagban a város gazdasági és ipari fejlődésének legfontosabb objektumai is: így az akkor már európai híri Zsolnai-féle Kerámiagyár, a méltán elismert Angster Orgonagyár, a Bőrgyár, a Sörfőzde és a Littke-féle Pezsgőgyár. A tablóról nem hiányozhat a Pécs környéki szénvagyon legfőbb értékesítője és kiaknázója a DGT sem. Megtudhatjuk azt is, hogyan ünnepelt a város vezetése és a hétköznapok embere, milyen felajánlásokkal tették emlékeztetésre a magyarság ezredik esztendejét.

A millenniumi várost érzékletesen bemutató kötet szerzője rendkívül gazdag forrásanyagra támaszkodik. Közülük az ismert várostörténeti műveken kívül nem hiányozhattak a napi eseményeket híven visszatükröző korabeli újságok és a visszaemlékezések sem. Pécs 1896-os krónikáját veheti kézbe az olvasó, s az élvezetes, olykor szellemes stílusban megírt kötetbe belelapozva, a gazdag illusztrációk segítségével vizuálisan is megleve-
nedhet előtte a patinás város. E sajtósági korrajz hitelesen tudja felidézni a századforduló dinamikusan fejlődő polgárvárosát. S egyáltalán nem véletlen, hogy a szerző nem tudott elszakadni a korszaktól, s gazdag kutatási eredményeire hagyatkozva arra vállalkozott, hogy a város néhány jeles személyiségének életútján keresztül hozza látótávolságba ezeket az alkotó éveket.

Ugyanennek a szerzőnek a *Pécsi Panteon* címmel megjelentetett könyve egyszerre korrajz, helytörténet és nem mindennapi pályaképek-karierek értékes szintézise. Összesen kilenc, jelentős egyéniség portréjával ismereti meg az olvasót, olyanokéval, akik életútja, egyéni és közösségben felvállalt feladatai és tettei szorosan összefonódtak városunk dualizmuskori történetével.

A kötetben szereplők különböző területeken végeztek hivatásukat. Viszont mindegyikük közös vonásaként említhetjük meg, hogy a korabeli városi polgár erényeivel rendelkeztek. Azaz kitartásuk, hivatástudatuk, áldozatvállalásuk, tehetségük és kreativitásuk révén a századvég polgári társadalmának vezető alakjaivá válhattak. Akadt köztük olyan, akinek neve nem vált országos hírűvé, mégis áldozatos munkájával a város fáradhatatlan motorja volt. Pl. *Reéh György*, aki a városi tanács alkalmazottjaként szinte mindenésévé vált a város közügyeinek, társadalmi életének. De megtaláljuk az egyházfit is *Dulánszky Nándor* megyéspüspök személyében, aki csaknem 20 esztendő szolgálat után éppen a millennium évében hunyt el. Nevéhez többek között a Székesegyház hosszantartó restaurálásának megvalósítása fűződik.

Pécs első emberéről *Aidinger János* polgármesteréről a szerző igen alapos szintézissel emlékezik meg. Ábrázolja azt a jelentős városfejlesztési programot, amely fokozatosan formálta át a város arcát, s amelyet utódai is folytattak. A város életében meghatározó gazdasági megújulást három különböző pályaképpel reprezentálta a szerző: *Engel Adolf* vállalkozó Parkettagyára révén szerzett országos elismerést, majd végül nemesi címet is. *Wiesner Raymár* pedig, aki idegenként került a Mecsek-aljára, annak a DGT-nek az alkalmazásában állt, amely pont ebben az időszakban érte el, fejlesztési programjának köszönhetően, legfényesebb termelési eredményeit. A sort városunk talán legszínesebb egyéniségének *Zsolnay Vilmos*nak életútja folytatja, aki alkotó szellemét nagyszerűen kamatoztatta, mint kereskedő, üzletember, gyáros és iparművész. Pécs közéletében mecénás, kultúrpártoló tevékenységével is nagy érdemeket szerzett. A kulturális szférát egyébként szintén három egykori pécsi, illetve Pécsről elszármazott polgár képviseli a kiadványban. *Sirisaka Andor* a korszak

egyik legismertebb tanítóegyház volt, végigjárva a hivatali ranglétra szinte valamennyi lépcsőfokát. A közoktatásban vállalt feladatain kívül ismert volt, mint publicista is. Jobbára a hiedelemvilág és a kultúrtörténettel kapcsolatos írásaival felkelte az érdeklődést.

A szerző érdeme, hogy *Váradi Antal*ról, aki országos viszonylatban is elismert és ünnepezt író volt, gazdag biográfiát állított össze. Váradi még pécsi tartózkodása idején nagyreményű író-költővé vált, de a színpad világa sem volt számára idegen. Ugyanilyen teljességgel rajzolta meg a szerző *Váradi Ferenc* sokoldalú pályaképét is, akit polihisztornak minősít ismertetésében. S talán rá is szolgált erre a minősítésre, hiszen a hosszú kort megélt egykori vármegeyi főlevéltáros színészi erőnyekét is megcsillogtatótt. Mint hírlapszerkesztővel, nap mint nap találkozhattak nevével a pécsiek a helyi újságok hasábjain. Gyakran verselt is, de az ornitológia terén is elmélyedt munkássága során.

A kilenc különböző egyéniség sajtósági életútja elválaszthatatlan Pécs történetétől. A szerző kiváló érzékeléssel választotta ki azokat az értéktelítő egyéniségeket, akik egyéni sikerei nagyszerűen szolgálták a vidéki kisváros nagyvárossá fejlődését a dualizmus alatt. *Szirtes Gábor* e helyütt ismertetett várostörténeti kötetéi méltó emléket állítanak Pécs dualizmuskori progresszív időszakának és vállalkozó-haladó szellemű polgárságának, s legjellegesebb egyéniségeinek. Mindkét kiadványt látványos, korabeli fényképek, dokumentumok és metszetek illusztrálják, jól kiegészítve az igényes tipográfiai arculatot.

Márfi Attila

DR. TAMÁS EDIT

Komlóská

Örvendetesen megszapordtak Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a települések történetét bemutató könyvek. Amellett, hogy 1998 decemberében megjelent Miskolc város történeti monográfiájának 2. kötete, számos város és község önkormányzata készítette el a közösség múltját – különböző elvárások alapján – bemutató kiadványát. Anélkül, hogy e vállalkozások – nem tanulság nélküli – szakmai, módszertani kérdéseire itt most kitérnék, e munkák sorából csupán a legfrissebbet emelem ki: a sárospataki Rákóczi Múzeum történetésze múzeológusának, Tamás Editnek Komlóskát bemutató könyvét. A munka – megítélesem szerint – azért megkülönböztetetten fontos, mert az Abaúj vármegyéhez, majd 1882-től – Zemplénhez tartozó falu népességének története, mint cseppben a tenger, megjeleníti Északkelet-Magyarországot együtt élő népei, vallásai, s a településtörténet főbb jezeit, a regionális nyelvi és művelődéstörténeti folyamatok számos ismérvét. A tematika mellett a szerző felkészültsége, a térség együtt élő népei történetének feltárásában végzett 10 éves kutatómunkája a garancia arra, hogy a kötet nem csupán a komlós-

kaiaknak szól, s bár elsődlegesen az ő önismeretüket, identitástudatukat erősíti, hasznos a régió kutatói számára is. A falu történetét, népességének változását a szerző úgy tárgyalja, hogy az egész térség jellemző folyamataira rávilágít. Különösen a nyelvhátterületek vizsgálatán ért el már korábban is szép eredményeket Magyarország északkeleti részén, ez a tematika a legmélyebben beágyazott jelen munkájában is.

A forrásokban – kezdetben *Komlós* alakban – 1396-tól ismert település történetéből a szerző több önálló fejezetet közöl, bemutatva Komlóska és annak mai határában levő *Solyinos vára* (*Pusztavár*) történetét, a faluközösség létszámának és gazdasági helyzetének XVIII–XX. századi változásait, a közigazgatási helyzet alakulását, a nemesfémhányászat helyi hagyományait, s még számos kisebb-nagyobb kérdéskört. A tematika gerincét azonban a népesség etnikai arculatának problematikája jelenti, különös tekintettel a ruszinok megtelepedésére és nyelvi-nemzetiségi karakterének változására. A szerző a kérdéskört a Kárpát-medence ruszinjainak és Zemplén vármegye népességfejlődésének XVIII–XX. századi alakulásában értelmezi. Rámutat, hogy a térség etnikai arculatának újkori megformálásában a Rákócziak által birtokolt terület gazdasági reorganizációja játszott döntő szerepet: Komlóska 1645-ben, a linzi béke révén lett a család birtoka. Az Északkelet-magyarországi régió Rákóczi birtokai a térség népeinek valóságos olvasztótégelyei voltak: kezdetben az időszakos munkavégzés révén, később a telepítésekkel a magyar, a szlovák, és a ruszin csoportok sokoldalú gazdasági-kulturális kapcsolata valósult meg. Különösen jelentős népességmozgás zajlott a zömmel ruszinok lakta makovicai és sárosi uradalom és a magyar dominanciájú regéci, sárospataki és tokaji birtokok között. Vitatott ma még a ruszinok komlóscai megjelenésének időpontja, de bizonyos, hogy 1592-ben a *bizánci szertartású* hívek már templomot építettek maguknak, s azt *Szent Anna* tiszteletére szentelték fel. A népesség migrációja azonban ekkor még nem zárult le: a magyarok és ruszinok lakta falu lakói közül számosan jobb feltételek közé vándorolnak, az 1712-es összeírásban a telkek 70 százaléka pusztá, s bizonytalan, hogy egyáltalán kontinuuus-e a népesség a XVIII. század új telepésével. A Rákóczi szabadságharc bukása után a település a Trauthson család kezére jut, s innen kezdve a népesség száma a II. József-féle népszámlálásig már 369 főre növekszik (59 házban 68 család lakik.) 1740-ben *Szent Mihály arkangyal* tiszteletére szentelik a falu új templomát. Amikor 1810-ben a király Bretzenheim Ágost Károly kezére adja Regéc és Sárospatak uradalmát, Komlóskán – kisebb számú római katolikus és református család mellett – 494 görög katolikus él, számukra a prédikáció nyelve ruszin. A térség ruszinságának megszervezésében döntő szerepe volt az 1771-ben létrejött munkácsi egyházmegyének. Abban, hogy a ruszinságot Rákóczi hűséges népeként (gens fidelissima) ismerjük, s hogy a ruszinok kultuszában Rákóczi fedjedelmnek jelentős hely jutott, ugyancsak vannak valási-felekezeti, egyházipolitikai összefüggések.

Tamás Edit kiterjedt adattár segítségével vázolja fel Zemplén vármegye és Komlóska XVIII–XX. századi népességfejlődését. A szláv többségű Zemplénben a XVIII–XX. században még lezáratlanok a népességfejlődési folyamatok, bár a felekezeti viszonyok (többnyire római katolikus és evangélikus szlovákok, görög katolikus ruszinok) jobbra körvonalazzák az etnikai határokat. A Zemplén déli részére települt szlovák XX. századi kulturális hagyatéka valószínűsíti, hogy egy részük a XVIII. században is kevert lakosságú vidékekről települt át (*szotikok*).

1869-ben Komlóska népességének 91 %-a volt görög katolikus, s bár ugyanez az arány 1920-ban is megismétlődik, azt elmúlt század során – a *természetes asszimiláció* mellett – az etnikai hovatartozás beállását már a bonolyult politikai viszonyok is befolyásolták. Ennek különösen éles megnyilatkozása volt 1946-ban a magyar–szlovák lakosságcsere, aminek során Komlóskáról 64 család szakadt ki, s települt át Csehszlovákiába.

Nincs lehetőségem ezen a helyen tovább részletezni a munka tanulságait: Tamás Edit könyve rendkívül adatgazdag, és igen sok fontos gondolatot tartalmaz. Nem elhanyagolható érdeme azonban az is, hogy magában rejt mind egy teljesebb komlóscai falumonográfia, mind a térség népességfejlődés XVIII–XX. századi változásait összefoglaló szintézis megírásának igényét és lehetőségét.

(Kiadja Komlóska község önkormányzata. Komlóska, 1998. 179 lap + 16 oldal színes tábla)

Vigna Gyula

L. JUHÁSZ ILONA Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia (1987–1988)

Bármely tudományos kutatás első feladata, hogy szerbe-számba vegye az elődök munkáját, mert nélkülük nem lehet új eredményeket elérni. Ezen jól bevált úton haladnak a szlovákiai magyar néprajzkutatók is és már 1988-ban kiadtak *Liszka József* vezetésével egy 232 oldalas kitűnő bibliográfiát: *A szlovákiai magyar nemzetiség etnográfiai és folklorisztikai bibliográfiája* (A XIX. század elejétől 1986 végéig), melynek gondozásában a Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete, névszerint *Ján Botík* és a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége is résztvett, de kétségtelen, hogy a legtöbb munkát a kötet megjelenítése érdekében *Liszka József*, a szlovákiai magyar néprajzkutatás vezető egyénisége, végezte.

A nagy politikai fordulat után két év szlovákiai magyar néprajzi könyvszerzése is napvilágot látott (1991 *Fülöp Laura*; 1992 L. Juhász Ilona), melyet most újabb két év követett. Ennek előszavában azt is jelezték, hogy a hiányzó évek feldolgozását rendszeresen végzik, így remény van, hogy nemskóra kezünkben tarthatjuk az adott terület XIX–XX. századot bemutató teljes bibliográfiáját. Nagyon nehéz körülmények között dolgoztak, hiszen a *Duna menti Múzeum* (Komárom), magyar vonatkozású te-

vékenységét a minimumra csökkentették 1996–1997-ben, kiváló szakembereket bocsátottak el és néhány évre megszakadt a bibliográfiai adatok gyűjtése is. 1997 októberében megalakult Duna-szerdahelyen a *Fórum Társadalomtudományi Intézet*, mely létrehozta *Liszka József* vezetésével Komáromban az Etnológiai Központot, mely a néprajzi könyvészeti kutatásokat tovább folytatta. Céljük az, hogy amint az éveket utolérték lehetőleg minden évben megjelentetik az előző év termését.

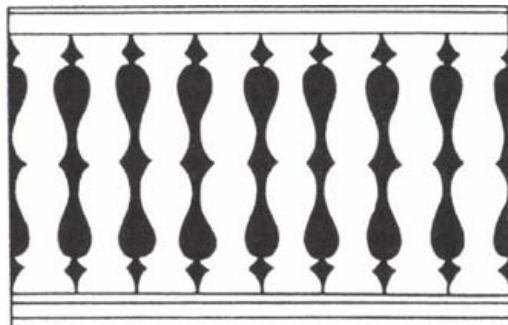
A bibliográfiai sorozat célját *L. Juhász Ilona* így határozta meg: „E kiadványok megjelenítésével elsősorban a néprajzkutatók, valamint az amatőr néprajzgyűjtők munkáját kívánjuk segíteni. Meggyőződésünk azonban, hogy a bibliográfiánkat haszonnal forgathatják majd a helytörténészek, a honismereti kutatók, a pedagógusok és a diákok is, tehát mindenki, aki érdeklődik múltunk és néprajzi hagyományaink iránt.” Ehhez hadd fűzzem még hozzá, hogy segítségével az anyaországi néprajzkutatók és a néprajz iránt érdeklődők olyan segítséghez jutnak, mely munkájukat nemcsak teljesebbé, hanem szebbé is teheti. Apró gyűjtések, cikkek, de tanulmányok is olyan újságokban, folyóiratokban húzódnak meg, melynek eddig nevét se hallottam. Hadd említsek csak néhányat: *Gömöri Szó* (Rimaszombat), *Gömöri Hajnal* (Rimaszombat),

Csermosnya (Dernő), *Kis Építő* (Pozsony), *Nő* (Pozsony), *Szabad földműves* (Pozsony), *Zempléni Szó* (Töketeberes). Ezekben és más társaikban sok esetben folytatásos közlések jelennek meg, melyek egy-egy kérdést több oldalról világítanak meg. Csak egyetlen példa: *Bodnár Lajos: Kasos méhészet az Ung vidékén* 6 folytatásban a *Zempléni Szó* 29. évf. 1988-ban jelent meg, melyhez számozás nélkül még hét közlés csatlakozik ebben az évben.

A bibliográfia a szerzők neve szerint sorolja fel a cikkeket, tanulmányokat könyveket, az utóbbiak címlapját is közli néhány esetben. A könnyebb tájékozódást elősegíti egy szakmutató, melynek segítségével gyorsan lehet tájékozódni, ha valaki a néprajz nagyobb vagy kisebb területéhez keres adatokat. Az alapos földrajzi mutató különösen kedvez a honismereti kutatóknak, akik a magyar és szlovák településnév segítségével azonnal megtalálják saját kutatási területüket. Végül a feldolgozott periodikák jegyzéke tájékoztat bennünket arról, hogy milyen hatalmas munkát végzett a kötet összeállítója.

A *Lilium Aureum* Kiadó rendkívül ízléses, művészi külsővel jelentette a könyvecskét, mely a *Miscellanea Bibliothecae Hungaricae* sorozat első számaként látott napvilágot. (Dunaszerdahely, 1998.)

Balassa Iván

Honfoglalás (Bodó Levente grafikája)

Honvédek (*Földessy Péter, Munkács*)
A Makói Művésztelepen készült „Itt az idő” sorozatból
(*Dömötör Mihály felvétele*)